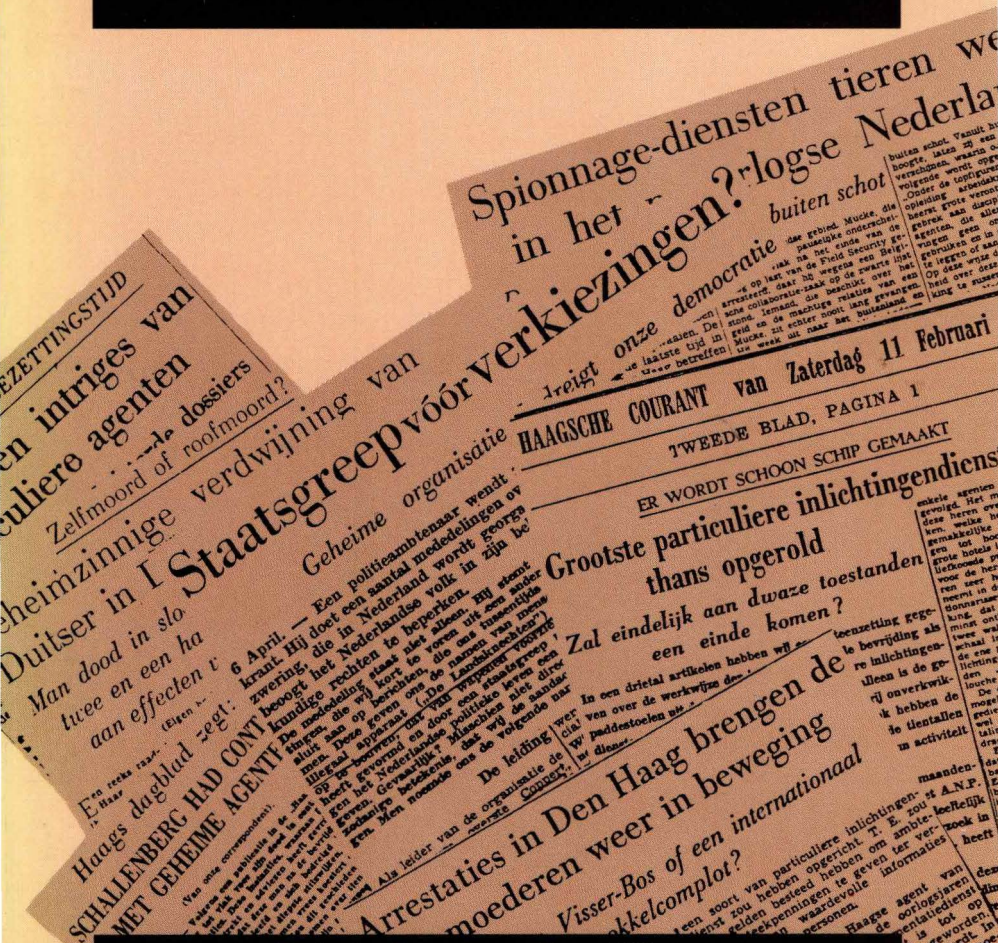

GLADIO DER VRIJE JONGENS

Een particuliere geheime dienst
in Koude Oorlogstijd

EZETTINGSTIJD

en intriges van
culiere agenten
Zelfmoord of roofmoord?

heimzinnige verdwijning van
Duitser in I
Man dood in slo
twee en een ha
aan effecten r

Haags dagblad zegt: 6 April. — Een politiebtenaar wendt
SCHALLENBERG HAD CONT
MET GEHEIME AGENTY

Geheime organisatie
Arrestaties in Den Haag brengen de
moederen weer in beweging

Spionage-diensten tieren we
in het
verkiezingen? logse Nederla

dreigt onze democratie buiten schot
HAAGSCHE COURANT van Zaterdag 11 Februari
TWEDE BLAD, PAGINA 1

Grootste particuliere inlichtingendiensten
opereld
Zal eindelijk aan dwaze toestanden
een einde komen?

Arrestaties in Den Haag brengen de
moederen weer in beweging
Visser-Bos of een internationaal
okkelcomplot?

Bob de Graaff en Cees Wiebes

(Van onze Haagse
In Den Haag cieren de
dagen berichten, als zou onder
recherche bij het ex-hoofd van de
in de zaak van het ex-hoofd van de
Retherdams P.O.D. twee nieuwe arra-
sies werden. J. E. P. S. gearresteerd
wiewerker van verduistering
wienking tot een gesamenlijke
priarase van T. E. zijk
hebben, dat
en thans
Staats
Schal-
Visser-Bos
en en ander
arrestatie

GLADIO DER VRIJE JONGENS

**Een particuliere geheime dienst in
Koude Oorlogstijd**

Bob de Graaff en Cees Wiebes

**Sdu Uitgeverij Koninginnegracht,
's-Gravenhage 1992**

© De auteurs, Rotterdam/Amsterdam 1992.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 90 12 06611 5

Inhoudsopgave

Inleiding en voorwoord	7
Particuliere spionage in een tijdperk zwanger van mysteries	11
Hacke, Elsinga en de SOAN	15
De propaganda van de SOAN	22
De inlichtingendienst	25
De fondsen van de SOAN	33
Volksweerbaarheid: Een 'Gladio' tegen wil en dank	36
De Marechaussee versus de particuliere inlichtingendiensten	41
De CVD/BVD komt in het geweer	45
De penetratie van het militaire apparaat door de SOAN	48
Maatregelen voor een inlichtingenmonopolie	54
De SOAN en de 'Tarzan van Limburg'	59
De SOAN en de affaire-Schallenberg	64
De zaak Visser-Bos	71
De arrestaties en berechtingen	75
Disciplinerende en persreacties	80
Conclusie	83
Noten	87
Lijst van gebruikte afkortingen	114
Overzicht van bronnen en literatuur	116
Persoonsindex	120

Inleiding en voorwoord

De rol van officiële spionage- en veiligheidsdiensten ten tijde van de Koude Oorlog is algemeen bekend. Zó bekend zelfs, dat, nu de Koude Oorlog voorbij is en deze diensten andere taken willen en moeten aanvatten, zij maar moeilijk los kunnen komen van hun door de Koude Oorlog bepaalde imago. Daarentegen is er nauwelijks iets bekend over het opereren van particuliere inlichtingen- en veiligheidsdiensten in de Koude Oorlog.¹ Ten behoeve van een lezing voor de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht besloten wij een van die diensten nader te onderzoeken. Uit kranteberichten uit het begin van de jaren vijftig was ons daarover iets bekend. Aanvankelijk lag het in onze bedoeling die dienst, bekend als de Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland (SOAN), de dienst-Hacke of de dienst-El-singa, slechts één onderdeel van onze lezing te doen zijn. Na verloop van tijd bleek ons, dat het aangeboorde materiaal zó overvloedig was, dat dit de uitgave van een boek rechtvaardigde.

Niet alleen de hoeveelheid materiaal, ook inhoudelijke argumenten pleitten hiervoor. Bij ons onderzoek stuitte wij op steeds meer particuliere inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Het verschijnen van de particuliere diensten was in het eerste decennium na de Duitse bezetting wijd verbreid. De lezer zal er in dit boek verschillende voorbeelden van vinden. Deze diensten ontstonden veelal onder voormalige verzetslieden die het moeilijk vonden terug te keren naar een gewoon bestaan in de zich normaliserende Nederlandse samenleving of onder oud-medewerkers van de directe naoorlogse politieke opsporingsdiensten die met behulp van hun dossierkennis nog enige tijd verder speurden. Verbittering over de zuivering en de bijzondere rechtspleging vormde een extra drijfveer. Door onvrede met het regeringsbeleid ten aanzien van het dekoloniserende Indonesië waren er ter rechterzijde van het politieke spectrum enkele voorname vertegenwoordigers van de politiek en het bedrijfsleven te vinden die bereid waren hun geld en goede naam te verbinden aan duistere clubjes die de belofte in zich hadden de regering te besmeuren of anderszins dwars te zitten.

Juist toen Indonesië vanuit het perspectief van deze personen definitief een verloren zaak begon te worden, diende de Koude Oorlog zich aan. In de overtuiging, dat de overheid onvoldoende

garanties bood voor de bestrijding van het communisme, tastten vertegenwoordigers van het bedrijfsleven in de buidel teneinde particuliere inlichtingen- en weerbaarheidsorganisaties te steunen. Daarmee konden enkele van deze particuliere diensten hun bestaan opnieuw rekken.

De SOAN was in bepaalde opzichten belangrijker dan andere particuliere diensten. Haar bestaan was diverse ministers bekend. In 1948 had zij zelfs de zegen gekregen van de toenmalige premier L.J.M. Beel. De leider van de SOAN, dr.ir. A.H.W. Hacke, Tweedekamerlid en directeur-generaal van de Arbeid, en het hoofd van de inlichtingendienst van de SOAN, de vooraanstaande Rotterdamse oud-verzetsman Tj. Elsinga, verleenden aan deze organisatie een groot prestige, waardoor belangrijke Amsterdamse en Rotterdamse banken en bedrijven en hun vertegenwoordigers grote bedragen beschikbaar stelden aan deze stichting.

Dat geld was niet alleen bestemd voor de vergaring van inlichtingen maar ook voor de mentale en fysieke training van arbeiders ten behoeve van de strijd tegen het communisme. Door samenwerking met de vereniging Volkswaarbaarheid kreeg het 'strijdend gedeelte' van de SOAN zelfs een Gladio-achtige opzet. In het najaar van 1990 werd bekend, dat in diverse Westeuropese landen organisaties bestonden die na een communistische machtsovername actief zouden worden in het bedrijven van spionage, het maken van propaganda en het plegen van sabotage. Aangezien de onthullingen hun oorsprong vonden in Italië en de organisatie daar 'Gladio' werd genoemd, is deze naam ingeburgerd geraakt voor vergelijkbare 'stay-behind' groeperingen in andere landen. Bij ons onderzoek bleek, dat aan het eind van de jaren veertig, in de kringen van Volkswaarbaarheid en de SOAN ook een blauwdruk bestond voor een organisatie van anticomunistische cellen die na een communistische machts-overname verzet zouden moeten bieden.

Uiteindelijk werden de activiteiten van de SOAN in 1949 twee van de officiële diensten, de Veiligheidsdienst van de Koninklijke Marechaussee en de Centrale Veiligheidsdienst, die spoedig zou overgaan in de Binnenlandse Veiligheidsdienst, te veel. Zij eisten dat er een eind zou komen aan het bestaan van de particuliere diensten en verlangden een overheidsmonopolie op het terrein van inlichtingen en veiligheid.

Op verschillende manieren trachtten zij hun verlangens te realiseren. De meest effectieve bleek te zijn het droogleggen van de financieringsbronnen. Arrestaties ontregelden wel het bestaan van de organisaties, maar tot een krachtige vervolging van de gearresteerden kwam het niet. Een wettelijk verbod op particuliere diensten, zoals

vooral het BVD-hoofd mr. L. Einthoven wenste, bleef nl. uit. Een van de argumenten daartegen was opmerkelijk genoeg in deze context van particuliere diensten, dat elke politieke partij in die jaren zijn eigen particuliere inlichtingendienst had.

Het werd de officiële inlichtingen- en veiligheidsdiensten duidelijk, dat, wilde zij de voedingsbodem voor particuliere diensten wegnemen, er een klimaat geschapen zou moeten worden, waarin de bevolking ervan overtuigd zou raken, dat de overheid voldoende ondernam tegen het communisme. En daarom bevalen de diensten ten slotte de regering een aantal maatregelen aan, waarvan zij zelf nut, noodzaak en effectiviteit in twijfel trokken. Een maskerade ten behoeve van het eigen monopolie. Het blijvend effect van de particuliere diensten op de Nederlandse samenleving is derhalve waarschijnlijk geweest een bijdrage aan de overdrijving van de ernst van de Koude Oorlog.

Een belangrijke bron voor ons onderzoek zijn de dossiers van de BVD en haar voorlopers het BNV en de CVD geweest. Op royale wijze zijn voor ons onderzoek kopieën van relevante documenten uit tientallen onderwerp- en persoonsdossiers ter inzage gegeven. Ook bij het ministerie van Justitie is met de beschikbare middelen een belangrijke bijdrage aan onze naspeuringen geleverd vanuit het archief van het ministerie. Teleurstellend was evenwel te bemerken, dat uit de rechterlijke archieven geen enkele informatie kon worden aangeleverd. De hoeveelheid documenten van belang voor ons onderzoek bij het ministerie van Sociale Zaken was beperkt. Maar het daar geboden materiaal was essentieel, doordat het ons aan het begin van ons onderzoek op het juiste spoor zette. Bij het ministerie van Algemene Zaken waren vooral de documenten die een licht wierpen op de pogingen van de officiële diensten een overheidsmonopolie op het terrein van inlichtingen en veiligheid te scheppen van belang. Deze informatie was met name vervat in de vergaderstukken van de coördinatiecommissie voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Gezien het onderwerp kon uit het archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken weinig informatie verwacht worden. Niettemin is er alle reden de ambtenaren van het archief van dit ministerie te bedanken voor hun inzet om enige documenten boven water te brengen. De medewerkers van het Centraal Archief Depot van het ministerie van Defensie hebben zich bijzonder voor ons ingespannen. Maar zij konden niet leveren wat er niet was. Met name niet het materiaal van de Marechaussee, dat zo belangrijk zou zijn geweest voor ons verhaal, maar dat vrijwel geheel vernietigd is. Dat wij de rol van de Marechaussee, die tegelijk dit boek zo'n belangrijke rol

gespeeld heeft op veiligheidsterrein, niettemin goed uit de doeken hebben kunnen doen, is met name aan het materiaal van de BVD te danken. Evenmin bleek het mogelijk materiaal over de SOAN te traceren bij de Militaire Inlichtingendienst, hoewel er indertijd relaties hebben bestaan tussen medewerkers van die dienst en de SOAN.²

De door ons benaderde bedrijven, waarvan ons uit overheidsdocumenten was gebleken dat zij of hun vertegenwoordigers de SOAN hadden gefinancierd, konden daarover in hun eigen archieven geen informatie terugvinden. Het archief van de KLM bleek wel materiaal te bevatten over de vliegramp met een toestel van deze maatschappij bij het Schotse plaatsje Prestwick en de daarbij aan het licht getreden 'diamantenaire', waarin de SOAN een rol speelde, doch de KLM besliste ten slotte ons daarvan geen inzage te verstrekken. Wel was deze maatschappij bereid een aantal vragen van ons op dit punt te beantwoorden.

Wij willen al die ambtenaren die ons behulpzaam zijn geweest bij deze bedanken voor hun hulp en voor de interesse waarmee zij onze vorderingen gevolgd hebben. Wij spreken tegenover hun ook onze waardering uit voor de gastvrijheid die zij soms bij gebrek aan een permanente faciliteit voor onderzoekers op de meeste ministeries zelf aan ons hebben geboden. Onze dank gaat met name uit naar J. W. van Doorn, medewerker Documentatie en Archieven van het ministerie van Justitie, drs. D. Engelen en de juridische medewerker voor WOB-zaken van de BVD, S. Naber en W. van de Wetering van het Centraal Archieven Depot van het ministerie van Defensie en drs. J. Hoffenaar van de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmacht-staf.

Bij een onderwerp als dit blijken de nog levende getuigen over het algemeen even zwijgzaam als hun verscheiden lotgenoten. De enkeling die wel met ons van gedachten heeft willen wisselen zijn wij des te dankbaarder om zijn bereidwilligheid.

Met een blik van schuldbesef kijken we naar Lidwien en Sofia, die wij beloofd hadden nu snel te promoveren. Er is weer eens iets tussen gekomen, maar dat was dan ook zóó interessant. Althans... dat vinden wij.

Bob de Graaff en Cees Wiebes

Particuliere spionage in een tijdperk zwanger van mysteries

Wie in spionage en aanverwante geheimzinnigheid geïnteresseerd was, kon in de eerste maanden van 1950 zijn hart ophalen. De kranten stonden vol met berichten omtrent de berechting van de atoomspion Klaus Fuchs (1911-1988) in Groot-Brittannië; het ontslag van prof. F. Joliot-Curie (1900-1958) als leider van het Franse atoomonderzoek wegens zijn communistische sympathieën; de berechting van de Brit Edgar Sanders en de Amerikaan Robert Alexander Vogeler in Hongarije wegens economische sabotage en spionage, waarbij Vogeler o.m. geïnteresseerd zou zijn geweest in de vertrouwelijke contracten tussen Philips en een Hongaarse firma.¹ Verder brachten de kranten het bericht van de raadselachtige dood van een vriend van Vogeler, de Amerikaanse marine-attaché te Boekarest Eugene Karp, in de Oriënt-express nabij Salzburg.

Nederland was in die tijd nog bezig met de afrekening van de bezettingstijd en de verwerking van de dekolonisatie van Indonesië, terwijl de bevolking in Nederland zich al eerder dan elders had warmgelopen voor de Koude Oorlog.² Het land blies in de berichtgeving over mysteries aardig zijn partijtje mee. In januari 1950 pleegde Raymond Westerling (1919-1987) zijn mislukte staatsgreep op Java. Over de betrokkenheid van Nederlandse instanties daarbij en bij zijn daarop volgende ontsnapping naar Singapore werd in de pers druk gespeculeerd. In Praag werd de AKU-vertegenwoordiger J.A. Louwers op beschuldiging van economische spionage en sabotage tot vijftien jaar dwangarbeid veroordeeld en werden drie Nederlandse diplomaten uitgewezen. Kortom, de Koude Oorlog kwam op toeren. Het partijbestuur van de PvdA, beducht voor communistische acties tegen Amerikaanse wapentransporten naar Europa, waarschuwde tegen de 'vijfde colonne' van door Moskou betaalde agenten, 'die geen andere opdracht heeft dan de verovering van de wereld door het bolsjewisme onder leiding van de Sowjet-Unie te bevorderen'.³ Kort tevoren had Paul de Groot (1899-1986), secretaris van de CPN, tijdens een vierdaags partijcongres in Amsterdam zijn verzekering herhaald, dat hij in geval van oorlog de Sovjettroepen bij de Nederlandse grens als bevrijders zou ontvangen en helpen.⁴

Voorts hadden de kranten belangstelling voor een aantal zaken die nog in het kader van de bijzondere rechtspleging voor de rechter

kwamen: bijv. die van de tweede man van de NSB, C. van Geelkerken (1901-1976); de zaak van Maaïke van Cleeff, de verraadster van het personeel van het dr. Kuiperhuis; en het revisie-verzoek van de inmiddels reeds geëxecuteerde SD-er Cornelis Kaptein. Op 26 januari werd de aartsverrader Antonius van der Waals (1912-1950), die tot het laatst toe had beweerd in opdracht van de Britse geheime dienst te hebben gewerkt, terechtgesteld. En de Israëlische regering sneed de betrokkenheid van P.N. Menten (1899-1987) bij de moord op Galicische joden bij de Nederlandse regering aan.

In verschillende zaken liepen de categorieën verzet en collaboratie bijna onontwarbaar dooreen. De commissie voor de perszuivering sloot ten langen leste de SS-er en V-Mann Arie Meijer Schwencke voor twintig jaar uit van journalistieke functies, hoewel hij zich vanaf midden 1943 voor het verzet (met name de illegale bladen *Het Parool* en *Je Maintiendrai*) verdienstelijk had gemaakt en in 1945 korte tijd voor het Bureau Nationale Veiligheid (BNV) actief was geweest. Door een nieuwe bekentenis werd de zaak opgerakeld van de kort na de oorlog gepleegde liquidatie van de Rotterdamse koerierster Kitty van der Have. In Den Haag nam de parlementaire enquêtecommissie naar het regeringsbeleid tijdens de oorlog de laatste verhoren af voor haar deel over de inlichtingendiensten, dat in de zomer van '50 zou verschijnen en werd beschouwd als 'het boeiendste speurdersverhaal, dat ooit in de Nederlandse taal is verschenen'.⁵

Begin 1950 had – grotendeels achter gesloten deuren – de berechting plaats van ex-burgemeester mr. W.A.J. Visser van Den Haag en zijn secretaris drs. W. Bos. Zij werden veroordeeld wegens deviezensmokkel, maar hadden zich erop beroepen dit ten behoeve van het nationaal belang en in opdracht van een geheime dienst te hebben gedaan. Na een op verzoek van procureur-generaal J. Versteeg (geb. 1885) vanaf 4 oktober 1949 in acht genomen persstilte,⁶ roerden de kranten zich vanaf begin januari 1950 weer geducht in de mysterieuze (zelf)moordzaak-Schallenberg. En als een constante lokvogel boven de in dit opzicht kennelijk moeilijk te verzadigen persmarkt hing de publiekelijk nooit opgeloste moord op de Haagse advocaat De Boer.

Temidden van al deze commotie verscheen er een groot aantal krant artikelen over de arrestaties van leden van een particuliere inlichtingendienst, die in verband werd gebracht met verschillende van de hiervoor genoemde zaken, zonder dat de relatie voor krantenlezend Nederland helemaal duidelijk werd.

Na de Duitse capitulatie wemelde het in Nederland van de particuliere spionage- en recherchediensten.⁷ Niet zelden beschikten de medewerkers aan deze diensten over dossiers afkomstig van de Poli-

tieke Opsporingsdiensten (POD's), Politieke Recherche Afdelingen (PRA's) of de voorloper van de BVD, het BNV, of trachtten zij deze vaak boven de publieke markt zwevende dossiers te bemachtigen. De inhoud van de dossiers kon door middel van meer of minder subtiële vormen van chantage geld opleveren. Regelmatig kon men in de eerste jaren na de oorlog dan ook horen en lezen, dat Nederland door deze bijna openlijke dossierhandel een Balkanstaat was geworden.⁸

Geholpen door een uit de oorlog voortgekomen wantrouwen tegenover het gevestigde gezag, een verminderd besef van het onderscheid tussen mijn en dijn en een sterke overtuiging van het eigen gelijk hadden sommige medewerkers van de naoorlogse opsporingsdiensten zich meester gemaakt van voor en door die diensten gevormde dossiers. De opvatting, dat de bijzondere rechtspleging en de zuivering niet naar wens verliepen, was een belangrijke voedingsbodem voor dergelijk gedrag. In de tijd direct na de oorlog ging zij bovendien gepaard met enkele gevallen van eigenrichting. Daar kwam bij dat sommige mensen die tijdens de bezettingstijd een actieve rol hadden gespeeld het maar moeilijk vonden weer een plaats in te nemen in de zich normaliserende samenleving.

Bij enkele rechts-georiënteerde groepen speelde bovendien kritiek mee op de 'progressieve' regering-Schermerhorn en het door haar gevoerde Indonesiëbeleid.⁹ Zo had de groep van de Landsknechten in april 1946, ten tijde van de conferentie op de Hoge Veluwe, een soort staatsgreep voorbereid die evenwel in de kiem gesmoord was door penetratie van verschillende opsporings- en recherchediensten en een onthulling in *De Waarheid*.¹⁰ De groep-Koppert liep met diverse wilde plannen rond. Enerzijds zei Koppert de regering te willen steunen, anderzijds moesten hij en zijn volgelingen dan wel invloed krijgen op het beleid ten aanzien van de bijzondere rechtspleging, de zuivering en Indonesië. Personen die volgens deze groep ten onrechte waren vrijgesteld van vervolging, alsmede diverse justitiële ambtenaren en betrokkenen bij het Indonesië-beleid liepen gevaar onthoerd dan wel vermoord te worden.¹¹ Bij de groep van de Landsknechten zien we twee verschijnselen, die ook latere particuliere groeperingen kenmerkten. Er was sprake van een verband tussen spionage-activiteiten en een tegen links gerichte politiek. En er ontstond een samenwerking tussen voormalige verzetsstrijders en ex-collaborateurs. Bij de Landsknechten was dit verbond nog bepaald door gedeelde irritatie naar aanleiding van de opvatting, dat wel de kleintjes maar niet de groten het slachtoffer waren van de bijzondere rechtspleging en de zuivering. In een latere fase zien we dat de alliantie meer materieel bepaald is: men werkte samen om tijdens of

kort na de oorlog verduisterde en ondergedoken vermogens op te sporen.

In de eerste jaren na de oorlog bestond er bij de overheid en de rechterlijke macht een zekere lankmoedigheid ten aanzien van de ontsporingen van sommige voormalige verzetslieden. Men nam aan, dat het verschijnsel der particuliere inlichtingendiensten binnen niet al te lange tijd zou uitsterven. Het bleek echter, dat vanaf begin 1948 de Koude Oorlog nieuw leven inblies aan het bestaan van zulke groepen.

Hacke, Elsinga en de SOAN

Een van die groepen was de SOAN. De afkorting SOAN stond voor Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland. Zij werd in 1947 opgericht door de directeur-generaal van de Arbeid, dr.ir. Aart Hendrik Willem Hacke (1893-1961). Hacke was een voornaam man op het terrein van de arbeidsverhoudingen die na de oorlog enige moeite had terug te keren naar democratische verhoudingen. Hij bekleedde sinds augustus 1932 de functie van directeur-generaal en werd vóór de oorlog vooral bekend door een naar hem genoemde ambtelijke commissie die voorstellen voor werkverruiming en loonsverlaging had geformuleerd. Tijdens de formatie van het kortstondige vijfde kabinet-Colijn in 1939 was hij nog genoemd als kandidaat-minister van Sociale Zaken.¹

Tijdens de bezetting speelde Hacke een belangrijke rol bij de illegale contacten tussen werkgevers en werknemers. Vanaf het voorjaar van 1942 hadden op Hacke's bureau clandestiene vergaderingen van een aantal vertegenwoordigers van werkgevers- en werknemersorganisaties plaats, die in voortdurend contact bleven staan met hun achterban. Onder hen was de latere minister van Buitenlandse Zaken D.U. Stikker (1897-1979) als vertegenwoordiger van het Centraal Overleg. Aanvankelijk werden in de 'kring-Hacke' de dagelijkse beslommingen van de oorlog besproken, maar naarmate de tijd verstreek kwamen er ook allerlei naoorlogse vraagstukken ter tafel, zoals de toekomstige regering, de economische en sociale organisatie, de medezeggenschap en levensbeschouwelijke vraagstukken. Zo werd in deze groep ook de Stichting van de Arbeid geboren, het naoorlogse samenwerkingsverband van de centrale werkgevers- en de belangrijkste werknemersorganisaties. Aan het eind van de bezetting vormde Hacke samen met de directeur-generaal van de Voedselvoorziening ir. S.L. Louwes (1889-1953) tegenover het College van Vertrouwensmannen, de door de Nederlandse regering in Londen aangewezen vertegenwoordigers in bezet gebied, dé exponent van de ambtelijke wereld, zoals Stikker de bedrijfswereld representeerde. Kort vóór de bevrijding, toen hij op non-actief stond, was Hacke een van de promotors van een stakingsverbod. Zoals de parlementaire enquêtecommissie later schreef: '...hij kon het niet begrijpen, dat dit

een maatregel was, die volstrekt ondenkbaar was bij het herstel van de normale democratische verhoudingen.²

Ook met de terugkeer van de regering had Hacke moeite. In de kring-Hacke waren in het voorjaar van '45 de door de Nederlandse regering in ballingschap uitgevaardigde koninklijke besluiten ter regeling van de arbeidsverhoudingen 'als een bom'³ ingeslagen. Degenen die in de voorafgaande jaren tot de overtuiging waren gekomen, dat werkgevers en werknemers in harmonie de arbeidsverhoudingen zouden kunnen regelen zagen in de dirigistische Londense koninklijke besluiten het begin van een 'absoluut staatsocialisme'.⁴ Stikker stelde in zeer krachtige termen een tot de Vertrouwensmannen gerichte nota op die lijnrecht tegenover het regeringsstandpunt stond.⁵ 'In bittere ernst' opende Stikker zijn kritiek op de Londense KB's met de woorden: 'De doos van Pandora is geopend en alle plagen die daarin verborgen zaten zijn losgelaten.'⁶

Enkele weken na de bevrijding zond Hacke, intussen hersteld in zijn functie van directeur-generaal van de Arbeid, een zeer kritische nota rond, waarin hij dezelfde stelling betrok. Hij schreef dat de KB's 'naar eenparig oordeel van alle op sociaal terrein gezaghebbende kringen verwerpelijk' waren. Hij noemde de houding der regering in zijn nota daarom meermalen 'onbegrijpelijk'.⁷ De nota schoot minister van Sociale Zaken ir. F.C.M. Wijffels (1899-1968) in het verkeerde keelgat. Deze liet aan premier Gerbrandy (1885-1961) weten: 'Het feit, dat een Hoofdambtenaar van het Departement het in dezen tijd bestaat op deze wijze kritiek te leveren in het openbaar op het beleid van de Regeering moge verklaarbaar zijn uit de omstandigheid, dat ook hij slechts eenige weken bevrijd is en zeer veel geleden heeft in de jaren der bezetting, het impliceert echter te meer de noodzakelijkheid dezen ambtenaar tijdelijk met verlof te zenden.'⁸

Zo moeilijk als Hacke het had met de regering en de terugkeer der democratische verhoudingen, zo goed kon hij het vinden met het Nederlandse bedrijfsleven. Hij werd kort na de bevrijding benoemd tot regeringscommissaris van de Vereniging van Werkgevers, hetgeen nog verder bijdroeg tot zijn reeds uitstekende contacten in deze kringen. In 1946 werd hij voor de Partij van de Vrijheid, waartoe ook Stikker behoorde, in de Tweede Kamer gekozen. Als directeur-generaal van de Arbeid genoot hij vanaf dat tijdstip een non-activiteitswedde. Hacke maakte als kamerlid ook deel uit van de parlementaire enquêtecommissie naar het regeringsbeleid tijdens de Tweede Wereldoorlog. Na afloop van zijn kamerlidmaatschap op 24 juli 1948 bleek het 'niet mogelijk' Hacke in zijn oude functie bij Sociale Zaken te herstellen. Bij KB van 20 augustus 1948 no. 9 werd hem eervol

ontslag verleend onder dankbetuiging voor de door hem als directeur-generaal bewezen diensten.⁹

In 1946 ontmoette Hacke toevallig het voormalige hoofd van de POD Rotterdam Tj. Elsinga (1903-1990), die hij vóór de oorlog al had leren kennen in diens functie van voorzitter van de Christelijke Bond van Arbeiders in de Voedings- en Genotsmiddelenbedrijven. Tjerk Elsinga, op 20 juli 1903 te Sneek geboren, kwam uit een gereformeerd gezin.¹⁰ Aan het begin van de jaren twintig was hij onderwijzer op de Christelijke lagere school in zijn geboorteplaats. In 1922 werd hij in diezelfde stad journalist voor het *Friesch Dagblad*. Drie jaar later kreeg hij de leiding van het bijkantoor van die krant in Leeuwarden. Tussen 1930 en 1932 werkte hij als freelance journalist. En daarna werd hij bezoldigd bestuurder en voorzitter van de Nederlandse Centrale Bond van Christelijke Arbeiders(sters) in de Voedings- en Genotsmiddelenindustrie. In 1939 was hij als zodanig betrokken bij het tot stand brengen van een collectieve arbeidsovereenkomst voor het bakkersbedrijf. In deze c.a.o werd voorzien in de oprichting van een loonbureau belast met controle op de naleving ervan. De leiding van het bureau kwam in handen van Hacke.

Toen Elsinga in 1941 brodeloos was geworden als gevolg van de Duitse bemoeienis met de vakbeweging, vroeg Hacke aan Elsinga of hij per 1 januari 1942 als controleur van het loonbureau wilde optreden. Dat aanbod was om meer dan één reden welkom. Als vakbondsbestuurder was Elsinga sinds de Duitse inval herhaaldelijk om advies gevraagd door arbeiders over aanvaarding van werk in Duitsland. Aan zijn afwijzend advies had hij praktische consequenties verbonden. En zo was hij bij het voorzieningenverzet (valse identiteitsbewijzen, levensmiddelenkaarten e.d.) betrokken geraakt. Dank zij zijn aanstelling als controleur kon Elsinga nu vrijelijk door Nederland reizen, ook in spergebieden. Hacke was ervan op de hoogte, dat Elsinga zijn controleurschap als dekmantel voor zijn illegale activiteiten gebruikte. Enkele maanden na Elsinga's aanstelling werd Hacke echter ontslagen. Hij moest plaats maken voor een Nederlandse nationaal-socialist. Daarop vertrok ook Elsinga bij het loonbureau, een beslissing die hem des te gemakkelijker viel, omdat Hacke beloofde zijn salaris tot het eind van de oorlog door te betalen.

In de loop van '43 raakte Elsinga betrokken bij het net van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, de L.O., dat zich toen over het hele land uitbreidde. Begin 1944 werd Elsinga L.O-leider voor Rotterdam. In het verzet bleek Elsinga een buitengewoon organisatietalent aan de dag te leggen.¹¹ Bovendien beschikte hij over een groot diplomatiek vermogen, waardoor hij talrijke binnenbrand-

jes in het Rotterdamse verzet wist te blussen. Later werd hij adviseur van de LKP (Landelijke Knokploegen) Zuid-Holland, een zelf gecreëerde functie. Na de oprichting van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) in september 1944 werd Elsinga leider van de inlichtingendienst van de BS in Rotterdam.

Begin 1945 had er een dramatische gebeurtenis plaats in het leven van Elsinga. Zijn zoon Folkert werd toen gefusilleerd wegens de ontdekking van een zender, verborgen in het ouderlijk huis. Op dat moment knapte er iets in Elsinga. Hij raakte flink uit balans. Vanaf dat ogenblik werd hij herhaaldelijk gezien in onguur gezelschap en niet zelden was hij dronken.

Maar Elsinga was een vooraanstaand figuur in het verzet geweest en het zou lang duren vóór hij al zijn krediet verspeeld had. Na de bevrijding had hij zitting in de Rotterdamse noodgemeenteraad voor de antirevolutionairen en was hij ook korte tijd hoofd van de POD Rotterdam. In die tijd werd hij veel in nachtclubs aangetroffen. Hij had moeite van de vrouwen en de fles af te blijven. Ook werd hij veel samen met collaborateurs en zwarthandelaren gezien. Op 15 november 1945 werd hij eervol ontslagen, nadat onder zijn verantwoordelijkheid grote hoeveelheden in beslag genomen goederen waren verdwenen en smokkelpartijen aan het licht waren getreden.¹²

Na zijn ontslag mocht hij echter aanblijven als adviseur van zijn opvolger, mr. H.W. van Doorn. Reeds bij zijn ontslag als hoofd POD had Elsinga echter al dossiers en delen van de cartotheek van de POD meegenomen.¹³ Dat was een waardevol bezit voor Elsinga. Hij werd redactielid van het weekblad *Strijdt*, dat een reputatie genoot van onthullingsjournalistiek ten aanzien van oorlogsverledens. Bovendien richtte Elsinga het informatie- en recherchebureau 'Securitas' op, dat bij integere lieden een slechte naam had.¹⁴ Bijna alle voormalige KP'ers die door Elsinga bij de POD waren aangesteld werden ontslagen wegens onkunde, fraude etc. Het gevolg was, dat zich een groep gedisilluseerde ex-illegalen rond Elsinga vormde.¹⁵ Zijn naaste medewerker bij Securitas werd de voormalige verzetsman Pieter Jacobus de Beer.¹⁶ De Beer was de zoon van een adjudant van de Rotterdamse gemeentepolitie. Onder de schuilnaam 'Witte Piet' was hij tijdens de oorlog een verzetsstrijder van het eerste uur die deelnam in de spionagegroep-Erkens, welke in het najaar van 1942 zware klappen opliep. Van november 1942 tot januari 1943 zat De Beer vast. Na zijn vrijlating maakte hij deel uit van een knokploeg onder leiding van Leendert M. Valstar (1908-1944). In die hoedanigheid leerde hij ook de Rotterdamse LO-man Elsinga kennen. Na de arrestatie van Valstar op 15 mei 1944 kreeg De Beer de leiding van de knokploeg. Op 22 september 1944, na de geallieerde bevrijding van

een deel van Nederland, crosste hij naar bevrijd gebied. In november 1944 werd hij gedropt als agent voor het Bureau Bijzondere Opdrachten met als belangrijkste taak het radiocontact tussen het verzet en prins Bernhard mogelijk te maken. In januari 1945 crosste hij weer, waarna hij in Brabant agenten voor het BBO recruteerde. Deze De Beer trok Elsinga dus aan voor Securitas.

In de loop van 1947 gaf Elsinga zijn recherchebureau echter op. Korte tijd leek hij weer terug te keren naar zijn oude christelijk-sociale terrein. Daar ontdekte hij het gevaar van het communisme in de gedaante van de communistisch georiënteerde Eenheidsvakcentrale (EVC). Samen met enkele LO-contacten uit de oorlog kwam Elsinga al snel tot de overtuiging, dat het communisme actief bestreden moest worden. Zijn oude verzetsvriend Leo Kooy bleek met dezelfde ideeën rond te lopen.

Eind 1947 liep Elsinga zijn oude weldoener Hacke tegen het lijf. Een reis door Mexico had Hacke op het idee gebracht, dat, net als in dat land geprobeerd werd, in Nederland de strijd tegen het communisme moest worden aangebonden door de vorming van sportverenigingen voor niet-communistische arbeiders, waaruit knokploegen zouden kunnen worden gevormd. Hij had, zoals Elsinga later zou verklaren, 'bereids het een ander in Den Haag op stapel ... gezet'.¹⁷

Het resultaat van de gelijkgezindheid van Hacke en Elsinga was de oprichting in 1947¹⁸ van de Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland. Aan de oprichtingsvergadering namen behalve Hacke en Elsinga o.a. nog deel het Haagse contact van Hacke, Abraham Delfos (1896-1986), Leo Kooy, mr. J. Van der Kooij en Cornelis Swarttouw sr. De laatste verschaftte het startkapitaal voor de SOAN door storting van f 20.000,- uit zijn privé-vermogen.¹⁹ Swarttouw vormde samen met de Blaricumse effectencommissienair mr. Jacob van der Kooij, de Amsterdamse bankier I.L. Themans (geb. 26 juni 1894),²⁰ de Schiedammer W. de Beukelaar, die ook bij de oprichtingsvergadering van de SOAN aanwezig was geweest, en de niet nader omschreven Amsterdammer Blaisse later het 'Comité van de Stichting', dat voornamelijk als financieringsbron schijnt te hebben gefunctioneerd.²¹

Tijdens de oprichtingsvergadering werd besloten, dat Hacke voorzitter van de SOAN zou worden. Delfos zou zijn plaatsvervanger zijn, zodat deze tijdens de veelvuldige buitenlandse reizen van Hacke geld zou kunnen opnemen en uitbetalen ten behoeve van de SOAN. De stichting zou een inlichtingendienst omvatten, waarvan Elsinga hoofd werd, en een documentatie-, een propaganda- en een financiële afdeling. (zie pag. 85 figuur 1).

In april 1948 wendde Hacke zich tot premier L.J.M. Beel (1902-

1977) en stelde hem in kennis van de oprichting van de SOAN, haar anticommunistische doelstelling en de daartoe door de SOAN in het leven geroepen inlichtingendienst.²²

Toen Hacke bij Beel aanklopte was hij een vooraanstaand man. Hij was Tweede Kamerlid en formeel nog directeur-generaal van de Arbeid. Beide functies zou hij kort daarna neerleggen maar in de komende jaren bekleedde hij tal van andere belangrijke publieke ambten. Hij was o.m. (vanaf 1 januari 1949) voorzitter van de Ziekenfondsraad, liquidateur van het Nederlands Arbeids Front, voorzitter van de commissie tot Plaatsing van Leidinggevend Gede-mobiliseerd Personeel, bestuurslid van het Scheepvaartkundig Instituut Rotterdam, lid van de Raad van Advies van het Nederlands Instituut voor Efficiency, voorzitter van een achttal subcommissies van het Centraal Bureau voor de Statistiek en bestuurslid van het Carnegie Heldenfonds.²³

Hackes organisatie kreeg de steun van Beel en diens raadadviseur in algemene dienst mr. C.L.W. Fock (geb. 1905).²⁴ Onder druk van beide heren nam mr. L. Einthoven (1896-1979), hoofd van de Centrale Veiligheidsdienst (CVD), die inmiddels het BNV was opgevolgd, eind mei 1948 contact op met Hacke.²⁵ Volgens een in 1950 door Einthoven opgestelde nota had hij dadelijk bezwaren tegen 'weer een nieuwe, particuliere inlichtingendienst ditmaal n.b. nadat daarvan kennis was gegeven aan de Minister-President'. Particuliere diensten waren nu eenmaal niet goed in staat hun inlichtingen te verifiëren en werkten bijna altijd met 'het uitschot van de maatschappij'.²⁶ Door Beel en Fock voor een voldongen feit geplaatst zou hij er echter het beste van trachten te maken. Einthoven maakte Hacke duidelijk, dat deze alleen zou mogen werken met medewerkers die door de CVD zouden zijn gescreend op hun politieke, financiële en morele betrouwbaarheid. Voorts zou de SOAN al haar inlichtingen aan de CVD moeten doorgeven. Hacke beloofde dit. Korte tijd later verzocht Hacke twee van zijn medewerkers, Tjerk Elsinga en Abraham Delfos, te screenen. De CVD constateerde niets ten nadele van het tweetal,²⁷ hetgeen in elk geval ten aanzien van Elsinga, die als hoofd van de POD was ontslagen en een slechte naam had verworven met zijn bureau Securitas, enige bevreemding mag wekken. Na deze aanvankelijke inlossing van zijn belofte scheen Hacke de afspraak met Einthoven te zijn vergeten. Hij liet geen enkele SOAN-medewerker meer screenen en behoudens één uitzondering ontving de CVD gedurende een jaar geen bericht van Hacke's inlichtingendienst.

Beels aftreden als premier veranderde weinig aan deze situatie. De op 7 augustus 1948 aangetreden premier W. Drees (1886-1988) stond minder positief tegenover de SOAN dan zijn voorganger Beel.

Drees weigerde aan Hacke, die kort na het aantreden van de nieuwe premier zijn opwachting bij hem maakte, een schriftelijk of mondeling bewijs van instemming met diens streven. Maar Drees keurde de stichting ook niet regelrecht af.²⁸

Op 6 oktober 1948 had J.G. Crabbendam (1898-1974), het hoofd van de extremismebestrijding van de CVD, die door Eindhoven als contactpunt voor de inlichtingendienst van de SOAN was aangewezen, op verzoek van Fock een onderhoud met Hacke en Delfos. Bij die gelegenheid werd Elsinga als berichtenleverancier aangewezen. Een maand later, op 3 november 1948, werd Crabbendam door Elsinga en Delfos voor een dringend onderhoud uitgenodigd. Zij boden een verzameling losse beweringen aan over Abraham van Velsen (1895-1961), hoofd afdeling Cultureel Contact van het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen. Van Velsen had tijdens de oorlog zijn goedkeuring verleend aan de omstreten uitlevering van een gedeserteerde SD'er in ruil voor vrijwaring van een aantal verzetslieden die zich in de septemberdagen van '44 te veel geëxponereerd hadden. Crabbendam liet weten, dat de CVD alleen belangstelling had voor 'het extremisme en zaken die verband hielden met de veiligheid van de staat en niet voor de samenstelling van een "chronique scandaleuse"...' ²⁹ Daarna ontving de CVD een half jaar geen rechtstreeks bericht van de SOAN meer.

Intussen ontwikkelde de organisatie van de SOAN zich verder. Uiteindelijk omvatte de SOAN in 1949 een netwerk, dat zich voornamelijk uitstreekte over Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland.³⁰ Zij had min of meer zelfstandige afdelingen voor propaganda, documentatie, inlichtingen, fondsenwerving en fysieke en geestelijke weerbaarheid. Op deze verschillende SOAN-activiteiten willen wij nu nader ingaan.

De propaganda van de SOAN

Het propagandamateriaal van de SOAN werd gedrukt door de SOAN-medewerker Abraham Delfos, eigenaar van uitgeverij-drukkerij 'De Hofstad', die ook de leiding van de distributie van de SOAN-lectuur had.

Het politieke programma van de SOAN, zoals dat tot uitdrukking kwam in haar propaganda, was tamelijk elementair. De Nederlandse samenleving moest tijdelijk de eigen rijen sluiten om communistische overheersing te voorkomen. Slechts nadat aan die voorwaarden zou zijn voldaan, zou er weer gelegenheid zijn voor 'politiek gekibbel', zoals het in SOAN-jargon heette. Naast geestelijke en fysieke weerbaarheid waren wapens tegen het communisme: kleding, voeding en woningbouw.¹ Men richtte zich met name op de niet-confessionele arbeiders, de zogeheten 'kleurloze arbeidersmassa', aangezien de rooms-katholieke en de protestants-christelijke arbeiders volgens Hacke wel voldoende tegenwicht tegen het communisme zouden vinden in hun geloofsovertuiging.² De jeugd, een tweede doelgroep van de SOAN, zou vooral opgevoed moeten worden met het boek *Van Kaninefaat tot Duizendkunstenaar* van prof.ir. D. Dresden (1886-1960), een produkt van de oorlog, waarin gepoogd werd het te geringe gevoel aan nationale trots en saamhorigheid te pareren door een glorieuze beschrijving van de vooral economisch gedefinieerde ontwikkelingsgang der Nederlanders.³

Het propaganda-materiaal dat de SOAN produceerde kende fraaie titels als *Documentatiedienst voor denkende mensen; Vernuft, tijdschrift voor de Hoofd- en Handwerkers en de ondernemers, die in harmonische samenwerking welvaart brengen; Ick Waeck en Verwachting*. De meeste van deze bladen was slechts een kort bestaan beschoeren. *Vernuft* verscheen maar éénmaal, op 1 augustus 1949. *Verwachting*, in omvang variërend van 48 tot 64 pagina's, verscheen niet meer dan vijf maal, tussen eind 1948 en september 1949. Het had een oplage van 15.000 exemplaren, maar de belangstelling in de vorm van abonnementen was vrijwel nihil.⁴ Het periodiek *Documentatieblad voor denkende mensen* van de met de SOAN gelieerde vereniging Volkswaarbaarheid bestond uit een dubbelzijdig bedrukt blaadje, dat met name aandacht besteedde aan de toenemende onderdrukking in Oost-Europa en aan restanten van het verzet daartegen.⁵

Ter illustratie van het warrige gedachtengoed van de SOAN geven we een schets van de inhoud van het blad *Verwachting*. Het werd uiteraard gedrukt door De Hofstad, 'in samenwerking met de "Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland"'. Hoofdredacteur was J.B. van der Weijden (geb. 11 mei 1899). Tot de redactie behoorden verder o.a. de voormalige gemeentesecretaris van Den Haag, mr.dr. J.J. Boasson (1882-1967), de Delftse hoogleraar dr. Ch.H. van Os, de Leidse privaattoeant en secretaris van de wijsgerige rubriek van de Winkler Prins J.J. Poortman en de Haagse letterkundigen J.B. Ubink (1884-1960) en Cornelis Veth (1880-1962). Het blad stelde zich vooral ten doel 'de geestelijke weerbaarheid van hen die geroepen zijn de wederopbouw van ons vaderland te dienen' te schragen door het uitspreken van een verwachting in een komende, betere wereld. En zoets was volgens de redactie beslist nodig, want de tijdens de bezetting gekoesterde illusies ten aanzien van de naoorlogse wereld hadden plaats gemaakt voor 'matheid en cynische onverschilligheid', 'geestelijke vervlakking' en 'dreigende verwording'. Men leefde in een 'tijd van chaos en verwarring', 'van woeling en gisting'.

Aan kunst en wetenschap werd in het tijdschrift een grote plaats toegekend, omdat zij een 'schoner leven' representeerden. En verder deed de redactie een beroep op de traditie als tegenwicht tegen 'holle nieuwlichterij'.⁶ Veel artikelen droegen een beschouwelijk-zoekend karakter, waarbij gezocht werd van Confucius tot Rudolf Steiner. Ook vraagstukken als de waarde van de parapsychologie en de juiste houding tegenover techniek kwamen aan bod. Van der Weijden schreef zelfs een raadgevende bijdrage voor oudere vrouwen die alleen waren komen te staan en weer een – alleenstaande – man aan zich zouden willen binden:

'Op een welgekozen ogenblik moet een traan blinken. Een traan bestaat uit 99 procent water, dan wat keukenzout, fosphaat e.d., maar dat weten de meeste mannen niet. Het gaat er om zó te tranen, dat niet de neus gesnoten moet worden. Met alle zekerheid is aan te nemen, dat de traan niet behoeft te verdampen of een spoor op de wang te trekken, maar dat zij zal eindigen op de lippen van de alleenstaande man.'⁷

Daarnaast waren er kunsthistorische bijdragen en – van de hand van Van der Weijden – internationaal-politieke beschouwingen. In de laatste werd o.m. een behoudende Indonesië-politiek voorgestaan. Organen waarin de SOAN verder spuide waren het blad *Let op Uw Saec* van het Nationaal Jongeren Verbond (NJV) in Nederland, *Ons Vrije Nederland* en *Kompas*, waarin Van der Weijden een aanzienlijk financieel belang had.⁸ De SOAN was erin geslaagd de afdelingen van het NJV in Amsterdam, Schiedam en de provincies Gelderland en

Utrecht vrijwel over te nemen.⁹ Ook de met het NJV gelieerde nieuwsdienst Persbelangen en de eigen inlichtingendienst van het NJV waren via een Utrechtse SOAN-medewerker feitelijk in handen van de SOAN. De propagandadienst zou over vertakkingen in Londen, Parijs, Brussel en enkele Middeneuropese staten hebben beschikt.¹⁰

Deze dienst van de SOAN belasterde in diverse periodieken vooraanstaande personen. Er werd bijv. een foto gepubliceerd van een vooraanstaand persoon op het moment, dat hij de Russische ambassade betrad met de suggestie dat hij dit deed om geheime gegevens te verkopen.¹¹ Aan de basis van de activiteiten van de SOAN lag echter het inwinnen van informatie over 'gevaarlijke' Nederlanders.

De inlichtingendienst

De SOAN bezat een inlichtingenafdeling, die steunde op een eigen documentatiedienst, die binnen- en buitenlandse bladen uitploos, met name ten aanzien van het communisme. De documentatiedienst was gevestigd in de Haagse Prinses Mariennestraat, nummer 18 en werd geleid door Elsinga's vriendin Mies H.

De leiding van de inlichtingendienst had Tjerk Elsinga, ook wel bekend onder zijn verzetsnaam 'José' en zijn SOAN-naam 'Martell'. De inlichtingendienst van de SOAN werd derhalve wel aangeduid als de dienst-Elsinga.

Toch was de inlichtingendienst van de SOAN minder een eenheid onder Elsinga's leiding dan de naam 'dienst-Elsinga' doet vermoeden. Elsinga was bij de oprichting van de SOAN geconfronteerd met de Haagse groep, die Hacke reeds had aangeboord en die werd gerepresenteerd door Abraham Delfos. Delfos had voor het inlichtingenwerk een beroep gedaan op iemand die we hier nader zullen aanduiden als 'Bill'. De SOAN besloot Bill als hoofdrechercheur en recruteerder aan te nemen.¹ In de praktijk van de SOAN zou Bill tamelijk zelfstandig ten opzichte van Elsinga opereren.

Bill was van oorsprong garagehouder en zat in de oorlog in het verzet. Na de oorlog had hij, zoals een rapport van eind 1948 het beschreef, 'nog niets anders dan geheimzinnigheid bedreven.'² Hij solliciteerde vergeefs bij het BNV, was enige maanden hulprechercheur bij de POD en kwam daarna in dienst bij het Bureau tot Opsporing van Vijandelijke Vermogens. Vervolgens werkte hij als hoofd Organisatie Buitendienst Reclame bij de Algemene Nederlandse Bouwkas, totdat Justitie daar ingreep wegens oplichting. Daarna werd Bill informant, voornamelijk ten aanzien van het communisme, voor rijksrechercheur Wilhelmus Cornelis Johannes Wooning (1892-1956), werkzaam bij het Kabinet afdeling Politie van het ministerie van Justitie.³ Op buitenstaanders maakte de rijzige Bill qua verschijning en woordgebruik de indruk van een oud-politieman.⁴ Hij liep regelmatig met een pistool merk Zehner, kaliber 6.35 mm, op zak.⁵ Bill kon profiteren van de competentiestrijd tussen Justitie, onder aanvoering van het hoofd van de afdeling Politie, mr. J.P.G. Goossen (1911-1968), en Binnenlandse Zaken ten aanzien van

de veiligheidsdienst. Veel plaatselijke politie-inlichtingendiensten stelden hun materiaal liever ter beschikking aan Justitie dan aan de BVD. Goossen was de laatste om een dergelijke ontwikkeling tegen te gaan. En via Bill, die regelmatig Goossens afdeling en de Vreemdelingendienst aan de Raamweg bezocht, profiteerde de SOAN mee. Bill was verder in het bezit van afschriften van processen-verbaal van de Haagse politie, vermoedelijk afkomstig van de rechercheur bij de dienst K van de PRA Den Haag, Arie Verhoef.⁶ De dienst K was feitelijk belast met de voleinding van de oorspronkelijke taak van het BNV: het in kaart brengen van de Duitse spionage en sabotage in Nederland en van de Nederlandse handlangers daarbij.

Bill onderhield vanaf eind 1945 nauwe contacten met Arnoldus Antonius Wilhelmus Wolf (1903-1982). Wolf stond bekend als 'een weinig scrupuleus persoon, die in het laatste gedeelte van de oorlog een rare rol heeft gespeeld in de illegaliteit en die na de oorlog bij voortduring tracht zich bezig te houden met het "geheime leven"'.⁷ Wolf maakte aan het eind van de oorlog deel uit van de Speciale Brigade van de BS in Den Haag, die o.m. verantwoordelijk was voor liquidaties. Nog tijdens de oorlog werd er in zijn buurt over gesproken, dat sinds Wolf bij het verzet was gegaan, hij er in materiële zin zo op vooruit was gegaan.⁸

Met regelmaat doken uit de omgeving van Wolf en ook uit zijn eigen mond berichten op als zou hij of zijn compaan tandarts Willem Herman Hendriks (1905-1988) de dader van de geruchtmakende moord op advocaat mr. H. de Boer zijn geweest. Advocaat De Boer was eind mei 1945 in de deuropening van zijn woning neergeschoten. De moord trok vooral daarom de aandacht, omdat De Boer beschikt zou hebben over een zwart cahier, waarin hij tal van gevallen van Haagse collaboratie zou hebben opgetekend. Verhoren door Justitie omtrent de moord hadden in de loop van de naoorlogse jaren 'een wir-war van kris-kras lopende sporen opgeleverd, waartussen evenwel enkele parallel, in de richting van de oud-verzetsman Tom Wolf en diens omgeving gaande, duidelijke lijnen vallen te onderscheiden'.⁹ Justitie achtte de verdenking tegen Wolf en Hendriks weliswaar 'zeer zwaar', maar meende dat Wolf en Hendriks in de jaren die verstreken waren sinds de moord hun verdediging wel zouden 'ingestudeerd hebben, waarvan natuurlijk de hoofdthema's zijn brutale ontkenning, een hulpeloos zich-niet-meer-herinneren en ten slotte sluwe verdachtmaking van anderen'.¹⁰

Na de oorlog poogde Wolf zijn diensten aan alle mogelijke inlichtingen- en veiligheidsdiensten aan te bieden, maar hij had daarbij over het algemeen weinig succes.¹¹ Niet in de laatste plaats, omdat hij verdacht werd van communistische sympathieën.¹² Meer

succes had Wolf bij L.A.M. Koppert (1885-1990), in het voorjaar van 1946 leider van de Landsknechten, die in april 1946 beoogden een soort staatsgreep te plegen o.m. ter voorkoming van een communistische staatsgreep. Koppert presenteerde zich als rechts, maar door veiligheidsautoriteiten werd hij ervan verdacht in werkelijkheid voor de Sovjetunie te werken.¹³ De activiteiten van de Landsknechten werden op 12 april 1946 onthuld door *De Waarheid*, waarna de zaak werd afgeblazen.¹⁴ Wolf was hoofd van de inlichtingendienst van de Landsknechten geweest en hij bleef Koppert ook na het échec van de Landsknechten steunen, toen deze voorzitter werd van de in elk geval in naam anticommunistische Vereniging tot Hulp aan Balten.¹⁵ Ook Wolfs vriend Hendriks maakte deel uit van de Landsknechten.¹⁶

Zowel Bill als Wolf behoorden tot een clubje dat verder bestond uit de reeds genoemde tandarts Hendriks, de zenuwarts J.B. van der Weijden en 'Guus'. Johannes Benedictus van der Weijden had aan het eind van de oorlog enige maanden in Dachau vastgezet. Hij was de zoon van een KNIL-generaal, die de bijnaam 'Jan de Leugenaar' had gehad. Kennelijk aardde Van der Weijden jr. naar zijn vader, want zelf leed hij aan een ziekelijke neiging te menen, dat hij alles wat hij hoorde of las zelf beleefd had.¹⁷ Zo beweerde hij na terugkeer uit gevangenschap tijdens de bezetting voor de Britse geheime dienst in Nederland actief te zijn geweest. Verder wilde hij samen met enkele andere lieden 'een bijtjesdag in het klein' houden. Begin 1946 strooide hij het bericht rond, dat hij een organisatie voor het bedrijven van politieke moorden was begonnen, waarvoor premier Schermerhorn de som van 24 miljoen gulden ter beschikking had gesteld.¹⁸ Hij was korte tijd werkzaam bij de P.O.D. in Den Haag en raakte daar, samen met de BNV-rechercheur E. Talstra, die bekend stond om zijn slordige processen-verbaal, gefascineerd door de figuur van R. Zwolsman (1912-1988) en het Englandspiel. Ook Bill had eind 1945 deelgenomen aan het onderzoek naar Zwolsmans gedragingen tijdens de oorlog en was gefrustreerd geraakt door de afhandeling daarvan.¹⁹ Samen fantaseerden Van der Weijden en Bill levendig los op de verbanden die tussen Zwolsman en het Englandspiel zouden hebben bestaan.²⁰ Later zou Van der Weijden worden veroordeeld tot 500 gulden boete en 6 maanden voorwaardelijk voor het afleggen van een meinedige verklaring over het Englandspiel tegenover de parlementaire enquêtecommissie.²¹ Maar zoals in veel kwesties rondom de SOAN of de daaraan verbonden personen: het kon zo gek niet zijn, of men wist toch contact te leggen met een of meer vooraanstaande personen. Zo was Van der Weijden een kennis van dr. H. Brugmans, regeringscommissaris bij de Regeringsvoorlichtingsdienst en toegevoegd aan premier W. Schermerhorn (1894-1977). Bij Brug-

mans op kamers woonde de BNV-rechercheur J.A. Cijfer en via hem kwam Van der Weijden aan BNV-dossiers.²²

De club Hendriks-Bill-etc. (zie pag. 86 figuur 2) had ook de Algemene Nederlandse Bouwkas geleid vanuit het pand Javastraat 70, dat gelegen was naast de op nummer 68 gevestigde CVD, waardoor deze lieden in het bezit konden komen van een deur te ver bezorgde, voor de CVD bestemde post.²³ Als bouwkas was deze organisatie nauwelijks serieus te nemen. Zij diende voornamelijk als dekmantel en financieringsbron voor de inlichtingendienst van Bill, Hendriks, Guus en Van der Weijden.²⁴ Later zou tussen Guus en de groep Hendriks-Wolf c.s. verwijdering zijn ontstaan.²⁵ Zoals gezegd kwam aan de bouwkas een eind door justitieel ingrijpen wegens oplichting.

Daarna zette de groep onder leiding van Hendriks haar activiteiten voort onder de koepel van Nationaal Réveil.²⁶ Dit was een rechts georiënteerde organisatie die in 1946 was opgericht, voornamelijk uit onvrede met het Indonesië-beleid van de toenmalige regering. In het dagelijks bestuur had o.a. zitting de gepensioneerde luitenant-kolonel van het KNIL, Maurits Rense Loze (1881-1967) en in de bestuursraad zat o.a. Christiaan Louis Scheuer (1884-1950), oud-inspecteur van financiën in Nederlands-Indië. Beiden hadden, net als Wolf en Hendriks, eerder deel uitgemaakt van de Landsknechten van Koppert.²⁷ Nationaal Réveil beschikte ook over een particuliere inlichtingendienst. Begin 1948 stelde het pvda-kamerlid M. van der Goes van Naters hierover kamervragen, waarna uit de antwoorden bleek, dat de regering van het bestaan ervan op de hoogte was.²⁸ Scheuer was hoofd van die inlichtingendienst en ook Loze behoorde ertoe. Deze dienst poogde o.m. te penetreren in de CPN via de 'loodsman' Wolf, een hachelijke onderneming, omdat, zoals we zagen, het sterke vermoeden bestond dat Wolf zelf communist was.²⁹

Wolf werkte nauw samen met Bill en het is onmogelijk de inlichtingendienst van de SOAN te beschrijven zonder de naam van Wolf te noemen. Maar een echte medewerker van de SOAN was Wolf niet. Als belangrijkste medewerkers van de inlichtingendienst trok Bill aan: Dirk van Donk (1908-1979), F.C. Grondel (1883-1962) en een Indonesiër die wij hier met zijn bijnaam 'Hercules' zullen aanduiden.

Dirk van Donk, werkend onder het pseudoniem 'Aernoudse', was de meest actieve rapporteur van de dienst-Elsinga. Hij was een gewezen politiemann die van juni 1945 tot december 1946 had vastgezeten in kamp Duindorp, omdat hij aangesloten was geweest bij het Rechtsfront en de NSB. Daarna had hij enige tijd gewerkt bij de Nederlandsche Machine Glasfabriek N.V., een Schiedams bedrijf, dat veel voormalige politieke delinquenten in dienst had.³⁰ Directeur van

dit bedrijf was J.M.J.A. Munninghoff, die we later in ons verhaal nog zullen tegenkomen. Verder was Van Donk geholpen, doordat hij een aanbeveling bezat van dr. G.E. Langemeijer (1903-1990), advocaat-generaal bij de Hoge Raad, die vele deuren voor hem opende,³¹ en doordat hij goede relaties onderhield met ir. M.H. Damme sr. (1876-1966), toentertijd voorzitter van de Raad van Bestuur van de KLM, en Hans Martin (geb. 1885), directeur van de KLM.³²

Grondel was een voormalige inspecteur bij de Staatsrecherche. Hij was eind 1945 oneervol ontslagen wegens zijn lidmaatschap van de NSB en het Rechtsfront. In september 1946 was hij in het kader van de bijzondere rechtspleging voorwaardelijk buiten vervolging gesteld.³³ Hij onderhield zowel vóór als na de oorlog nauwe betrekkingen met de beruchte Amsterdamse spionage-intrigante G.F.L. Brandt-Pütz (1901-1978).³⁴

Hercules³⁵ was afkomstig van Sumatra. Hij arriveerde in maart 1937 in Den Haag en zou in Delft hebben gestudeerd.³⁶ Hij zou in de meidagen van 1940 als sergeant in het Nederlandse leger hebben meegevochten, dan wel aangesloten zijn geweest bij de studentenweerbaarheid in Delft.³⁷ Tijdens de oorlog zat hij onder de naam Hercules in het verzet en daarbij had hij Hendriks leren kennen. Hercules bezat een Indisch restaurant aan de Thomsonlaan in Den Haag, later aan het Stationsplein. Hij was door het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen belast met het toezicht op Indonesische studenten in Nederland, met name wat betreft eventuele communistische contacten, en hij zou bevriend zijn geweest met sultan Hamid van Pontianak. Via Bill raakte hij betrokken bij de SOAN en werd hij belast met de afdeling Indonesië van de SOAN. Hij stond in deze kring, misschien door contacten ten behoeve van zijn werkzaamheden voor Overzeese Gebiedsdelen, echter onder verdenking een Sovjetagent te zijn.³⁸ Niettemin voerden Bill en de zijnen hun besprekingen vaak in Hercules restaurant Sumatra aan het Stationsplein. Een bijzondere kwaliteit van Hercules, die van oorsprong apothekers-assistent was, heette te zijn het gifmengen.

Elsinga zelf trok Piet de Beer en Aad Korteweg als medewerkers aan. Korteweg was intendant van de POD Rotterdam geweest, toen Elsinga daar hoofd van was. De Beer en Korteweg kregen voorname-lijk de taak de SOAN in organisatorische zin uit te breiden. Zo zochten zij contact met het Nationaal Jongeren Verbond en met groepen in Utrecht, Gelderland, het Gooi en Noord-Holland die zich eveneens op een komende strijd met het communisme voorbereidden. De taak van 'Piet' en 'Aad' beperkte zich in hoofdzaak tot het leggen van contacten met deze organisaties ten behoeve van trainingen en lectuurverspreiding. Maar ook begaven zij zich op veiligheidsterrein. Zo

werd De Beer bijv. in het voorjaar van 1948 in opdracht van Elsinga gedurende enkele weken werkzaam als volontair bij een staalgieterij in Ridderkerk om daar de communistische gezindheid onder het personeel te peilen.³⁹

Bij het inlichtingenwerk in de beperktere zin van het woord werd Elsinga betrokken doordat Van Donk begin 1949 weigerde nog langer onder Bill te werken. Afgezien van andere wrijvingen vond Van Donk, dat de activiteiten van Bill te veel in de gaten liepen. Bill bewoonde een kleine etage in de Schilderswijk, volgens Van Donk een volksbuurt. Het was er een komen en gaan van auto's en taxi's die Bills agenten aan- en afvoerden.⁴⁰ Ook Grondel zegde later de samenwerking met Bill op. Hij werkte daarna onder een Amsterdamse SOAN-medewerker, die we nog zullen tegenkomen als de voormalige plaatselijke secretaris van de vereniging Volksweerbaarheid.

Delfos zorgde vanaf oktober 1948 voor de security van de organisatie, o.m. door de eigen medewerkers te checken. Daartoe had hij volgens eigen zeggen de medewerking van de politiekorpsen van de meeste grote steden, de Rijksidentificatiedienst en beschikte hij over contacten met de procureurs-generaal en enkele ministers.⁴¹ Wanneer de SOAN zelf materiaal verstrekke aan ambtelijke instanties stond Delfos erop, dat dat slechts mondeling geschiedde en dat namen van SOAN-medewerkers geheim zouden blijven.

De inlichtingendienst beschikte eind 1949 ten slotte over een dertigtal medewerkers die bedragen ontvingen van tussen de 100 en 240 gulden per maand.⁴² Daarnaast ontvingen zij hoge vergoedingen voor onkostennota's; er werd menige sigaar gerookt van de door het bedrijfsleven beschikbaar gestelde gelden.⁴³ De verbindingen van Elsinga's dienst zouden binnen Nederland hebben gelegen in Rotterdam, Amsterdam, Den Haag, Utrecht, Eindhoven en Enschede.⁴⁴

De dienst-Elsinga had ook belangstelling voor Indonesië. Omstreeks mei 1949 gaf de SOAN Hercules f 2000,- voor een reis naar Sumatra, die hij zou benutten om informatie in te winnen over het extremisme in Indonesië en India en over wapenleveranties van India naar Sumatra. Dat geld was niet afkomstig van de SOAN, maar van Elsinga, die het betreffende bedrag had verkregen van mr. H.A. Bicker Caarten (1900-1986), directeur van Van den Bergh's en Jurgens' Fabrieken n.v. en lid van de landelijke directie van Unilever-Nederland.⁴⁵ Overigens kreeg Hercules ook nog financiële steun voor de instandhouding van zijn Indisch restaurant aan het Rijswijkseplein. Voor zijn correspondentie met Bill tijdens die reis, kreeg de Indonesiër een code mee van kapitein J.L. Mertens van de Legerco-dedienst. Verder stuurde Hercules materiaal per schip van Indonesië naar Nederland. Volgens Elsinga zou de Indonesiër hem slechts één

gecodeerd en twee ongecodeerde telegrammen hebben gezonden.⁴⁶ En tenslotte maakte Hercules, aldus een rapport van Justitie, gebruik van een agent van de SOAN in Djakarta, de correspondent voor de *Times* en Associated Press in Indonesië, Hendrik Jan, 'Chris', Scheffer (geb. 7 juli 1919).⁴⁷ Scheffer was een oude bekende van Elsinga uit de oorlogstijd. Terwijl Elsinga aan het eind van de bezetting hoofd van de Inlichtingendienst van de BS in Rotterdam was geweest, was Scheffer hoofd van de afdeling Externe Beveiliging van de inlichtingendienst van de in de BS participerende KP geweest.⁴⁸ Scheffer zelf zegt anno 1992 echter nooit iets met de dienst-Elsinga te maken te hebben gehad.⁴⁹

Johannes Leonardus Mertens (1909-1988) kende Bill uit de tijd kort na de oorlog, toen beiden deel hadden uitgemaakt van de arrestatieploeg Vaillantlaan-Stationsplein in Den Haag.⁵⁰ De medewerking van Mertens aan de SOAN had aanvankelijk slechts bestaan uit de vertaling van artikelen uit Franse tijdschriften ten behoeve van SOAN-periodieken, maar geleidelijk aan was hij steeds meer als militaire adviseur gaan optreden voor Bill.

Behalve in het Koninkrijk der Nederlanden opereerde de SOAN in het buitenland en ten aanzien van buitenlandse instanties.⁵¹ Zo werden buitenlandse vertegenwoordigers als de Russische handelsattaché gevolgd en werd er gepost bij de Griekse en de Amerikaanse ambassade, bij de Hongaarse legatie en voor het gebouw van de pauselijke internuntius.⁵² De inlichtingendienst van de SOAN zou in het buitenland hebben beschikt over contacten in Tsjecho-Slowakije, Zwitserland, Frankrijk, België en de Verenigde Staten.⁵³

Onder de ons ter inzage gegeven in- en externe rapporten van de dienst-Elsinga bevonden zich o.m. rapporten over de secretaris-generaal van Justitie, mr. J.C. Tenkink (1899-1986); over in Nederland woonachtige Tsjechen en Slowaken; over de bemoeienissen van de Sovjetambassade in Den Haag met Russische emigranten in Nederland; over mogelijke Roemeense spionage in Nederland; en over internationale contacten van Nederlandse anarchisten. Alles bijeen was het materiaal weinig indrukwekkend. Volgens Einthoven bevonden zich onder de SOAN-rapporten over het communisme bijna geen gegevens over het communisme in Amsterdam, 'waar voor Nederland toch het centrum ligt van deze activiteit'.⁵⁴ De berichten die de inlichtingendienst van de SOAN aan bijv. het bedrijfsleven verstrekke konden verder door de ontvangers moeilijk op hun betrouwbaarheid worden gewaardeerd. Zij droegen geen bronvermelding en als kwaliteitsoordeel slechts de aanduiding 'betrouwbaar' of 'voor de inhoud kan niet worden ingestaan'.

Volgens een intern onderzoek van de BVD stuurde Elsinga tussen mei en augustus 1949 in totaal 31 berichten in zes zendingen. Twee waren langer dan één bladzij, de rest over het algemeen korter dan eenderde pagina. Driekwart ervan had betrekking op extremistische gezindheid en gedragingen van arbeiders. De kern van de berichtgeving, die meestal al bekend was bij de officiële inlichtingendienst was juist, maar was, aldus het BVD-onderzoek, 'overdreven, te kras, soms gezwollen uitgedrukt'.⁵⁵

Elsinga en Hacke zelf schatten de waarde van de door hen aan Crabbendam verstrekte berichten echter hoger in. Zij beriepen zich met name op twee zaken die zij meenden te hebben blootgelegd: een escape line van Indonesië-weigeraars naar België en de financiering van communistische propaganda in West-Europa vanuit Rome.⁵⁶ Dit laatste betrof het volgende. Begin 1949 zocht Mertens contact met Elsinga ten behoeve van zijn vriend B. van der S. Deze had dienst gedaan bij de bezettingstroepen in Duitsland, maar was daar in justitiële problemen gekomen. Als gevolg daarvan was hij gevangen gezet. Een deel van zijn gevangenschap had hij doorgebracht met een gearresteerde deviezensmokkelaar die hem mededelingen had gedaan over de Russische financiering van communistische activiteiten in West-Europa en over een in Rome gevestigd bureau tot sabotage van het Marshallplan onder leiding van de Rus 'Askenase'. Van der S. wilde zich na zijn vrijlating rehabiliteren, aldus Mertens, door een en ander eens goed uit te zoeken. Elsinga besprak dit met Crabbendam. Deze zei volgens Elsinga, dat als deze het kon betalen, hij het kon proberen. Elsinga legde duizend gulden op tafel voor een reis naar Italië. Een rapport zag hij nooit, al sloot hij niet uit dat Delfos dit had gekregen.⁵⁷ Het 'belang' van Elsinga's mededeling aan Crabbendam kan dus niet erg groot zijn geweest.

De fondsen van de SOAN

Hacke's eigen activiteit schijnt zich voor een belangrijk deel beperkt te hebben tot het werven van fondsen voor de SOAN onder bankiers en industriëlen. Hoeveel geld er omging in de SOAN en uit welke bron Hacke's organisatie werd gefinancierd valt niet meer volledig na te gaan. Hacke beweerde tegenover de Marechaussee eind 1949 geen boek te hebben gehouden van zijn fondsen, die in de tonnen moesten hebben gelopen.¹ Toch is enige reconstructie van de inkomstenbronnen mogelijk op basis van archieven van de overheid. Bedrijfsarchieven boden hier geen uitkomst. In alle gevallen van financiering door het bedrijfsleven die hieronder worden genoemd, bleken de archieven van de genoemde bedrijven of hun rechtsopvolgers geen informatie te bevatten over de SOAN.

Wat leren ons de overheidsarchieven? We maakten reeds melding van de donatie van Swarttouw van f 20.000,- en de financiering van Hercules' reis naar Indonesië door een directielid van Unilever-Nederland. Hacke zelf beweerde ook door de leiding van de NDSM te zijn gefinancierd.² Leden van de dienst-Elsinga stonden nog in 1951 in relatie met ir. M.H. Damme sr., oud-directeur-generaal der PTT, toen voorzitter van de Raad van Beheer van het Pensioenfonds van de KLM, president-commissaris van de Nederlandse Standard Electric Maatschappij en lid van verdienste van de Vereniging Nederlands Fabrikaat.³ In juni 1949 overwoog de Raad van Beheer van de Bataafsche Petroleum Maatschappij 'in overeenstemming met het door de Nederlandsche Handel Maatschappij ter beschikking gestelde bedrag' Hacke voor het jaar 1949 f 25.000,- ten behoeve van zijn organisatie ter hand te stellen.⁴ Terzelfder tijd zou volgens Elsinga Isidore Lodewijk Themans, plaatsvervangend directeur van de Amsterdamse Bank, f 20.000,- hebben geschonken.⁵ Ook D.G. van Beuningen (1877-1955), directeur van de Steenkolenhandelsvereniging, schijnt als financier van de dienst-Elsinga te zijn opgetreden.⁶ Volgens de BVD financierden de N.V. van Rietschoten en Houwens te Rotterdam en de RDM in 1949 de SOAN.⁷ En diverse kranten beweerden in 1950, dat de Heineken-brouwerij in Rotterdam een groot geldbedrag had geschonken. Volgens *De Waarheid* ging het zelfs om 100.000 gulden.⁸ Wolf beweerde, dat Stikker als president-commissaris van Heineken oorspronkelijk een ton beschikbaar had

gesteld aan de inlichtingendienst van het Nationaal Réveil van Loze en Scheuer. Maar het Nationaal Réveil had geweigerd het geld aan te nemen, daar het bevreesd was daardoor gecompromitteerd te raken. Daarop zou het geld aan de dienst-Elsinga zijn aangeboden.⁹ In het najaar van 1948 liet Hacke aan een aantal Twentse industriëlen weten, dat hij verwachtte, dat zij twee ton op tafel zouden leggen voor zijn inlichtingendienst 'en nog andere dingen, waarover hij zich niet kon uitlaten'.¹⁰ Eind 1949 vroeg Hacke aan een Rotterdamse werkgever nog om een bedrag van een kwart miljoen.¹¹

Op basis van afrekeningen die bij de SOAN in beslag waren genomen kwam de Marechaussee later tot de besomming, dat alleen al de inlichtingendienst van de SOAN gedurende de ongeveer twee jaar van haar bestaan zo'n *f* 10.000,- per maand had gekost.¹² In de ontwerp-begroting voor de dienst-Elsinga voor 1950, waarop de Marechaussee de hand wist te leggen, was *f* 200.000,- voorzien, excl. de kosten voor speciale operaties, waarbij aan agenten of contacten een groot bedrag ineens zou worden uitbetaald. Hoeveel er met dit geld gedaan kon worden blijkt wel uit een bewaard gebleven onkostennota van Van Donk, die in de nacht van 11 op 12 februari 1949 met verschillende relaties diverse 'gelegenheden waaronder nachtgelegenheden' bezocht en daar niettemin slechts voor *f* 13,45 verteerde.¹³ De gelden die Elsinga zelf ontving en uitgaf voor inlichtingendoeleinden werden nooit door de SOAN geboekt, volgens Elsinga 'omdat zulks bij de oprichting der stichting afgesproken was'.¹⁴

Hoewel de aan de SOAN gevoteerde bedragen in de toenmalige verhoudingen inderdaad indrukwekkend lijken, werd het bestaan van de SOAN na een positieve start begin 1948, toen er wekelijks 1200 à 2000 gulden plus nog eens 2000 gulden aan maandsalarissen onder de SOAN-medewerkers te verdelen viel, gekenmerkt door een vrijwel chronisch geldgebrek, waarin slechts incidenteel door goede gaven schuldsanering mogelijk was.¹⁵

Naast Hacke hielden ook enkele SOAN-medewerkers zich met de fondsenwerving bezig. Delfos had twee van zijn werknemers van De Hofstad, Gerrit Jan Dumont (1907-1977) en ene Van S. belast met de inzameling van gelden ten behoeve van de SOAN. Van S. wierf voornamelijk fondsen in Rotterdam en omgeving, terwijl Dumont de regio Amsterdam voor zijn rekening nam. Dumont ontdekte al snel, dat in de hoofdstad ook een plaatselijke secretaris van de vereniging Volkswaerbaarheid met een soortgelijke doelstelling als de SOAN bezig was fondsen te werven bij vooraanstaande figuren uit het bedrijfsleven. Deze secretaris werd daarna betrokken bij de activiteiten van de SOAN op voorwaarde, dat hij zijn fondsenwerving zou stopzetten.¹⁶ Mede door deze Amsterdamse relatie ontstond er

in het jaar 1949 een nauwe relatie tussen de SOAN en de vereniging
Volksweerbaarheid.

Volksweerbaarheid: Een 'Gladio' tegen wil en dank

De vereniging Volksweerbaarheid was in 1900 in Den Haag opgericht ten tijde van de Boerenoorlog, waarin naar de mening van de oprichters was gebleken hoe gemakkelijk de belangen van kleine volken opzij geschoven konden worden.¹ Als doel stelde zij zich 'de weerbaarheid van het Nederlandsche volk in nationalen en vaderlandschen zin te ontwikkelen.' Vóór de Tweede Wereldoorlog hield de vereniging zich voornamelijk met schietoefeningen bezig. Tijdens de bezetting kwam vrijwel het gehele hoofdbestuur om het leven. Na de Tweede Wereldoorlog werd de vereniging onder voorzitterschap van de gepensioneerde kolonel en voormalige burgemeester van Ridderkerk Johann Wilhelmus Klein (1877-1949)² opnieuw opgericht. Klein was sinds 1917 een van de voormannen van Volksweerbaarheid geweest en hij had in 1918 een werkzaam aandeel gehad in de onderdrukking van de "Troelstra-revolutie".³ De vereniging kende een gedistingeerd hoofdbestuur, dat o.a. bestond uit luitenant-generaal b.d. van het KNIL H.A. Cramer (1877-1951); jhr. A.C.D. de Graeff (1872-1957), oud-gouverneur-generaal en directeur van de Nederlandsche Handel Maatschappij; de voormalige opperbevelhebber generaal b.d. I.H. Reijnders (1879-1966); de KVP-leider prof.mr. C.P.M. Romme (1896-1980); de leider van de CHU H.W. Tilanus (1884-1966); het voormalige AR-kamerlid en minister van Financiën mr. J.A. de Wilde (1879-1956); J. Smallenbroek (1909-1974), lid van de gedeputeerde staten van Drente en later in het kabinet-Cals kortstondig minister van Binnenlandse Zaken; en de oud-voorzitter van het CNV en AR-kamerlid A. Stapelkamp (1886-1960). In de provincies Noord-Brabant en Limburg kon Klein bij de uitbreiding van zijn organisatie rekenen op de steun van de commissaris van de Koningin in de eerstgenoemde provincie, J.E. de Quay (1901-1985).⁴

Naast dit uitgelezen legale gezelschap bestond Volksweerbaarheid uit een aan het publieke oog onttrokken gedeelte. Deze groep zou o.m. steun hebben ondervonden van de antirevolutionaire luitenant-generaal b.d. en voorzitter van het Nationale Landstorm Comité L.F. Duymaer van Twist (1865-1961), de oud-bevelhebber der zeestrijdkrachten C.E.L. Helfrich (1886-1962), overste J.G.M. Wasstenecker, voormalig commandant van de BS in gewest II, en kolonel der infanterie b.d. van het KNIL G.D.E.J. Hotz, tijdens de bezetting

gewestelijk leider der O.D. en gewestelijk commandant van de BS voor Overijssel.⁵

De ministeries van Oorlog en Justitie hadden begin 1949 grote moeite met de goedkeuring van nieuw aangeboden statuten van de vereniging, omdat zij ruimte lieten voor de interpretatie, dat deze eigenmachtig zou optreden. Bovendien werkte Volkswaerbaarheid de werving voor de door de regering in het leven geroepen Nationale Reserve tegen.⁶ Pas na diverse besprekingen tussen Volkswaerbaarheid en s.w.g. was Volkswaerbaarheid bereid toe te treden tot het recruteringsinstituut voor de Nationale Reserve, het Nationaal Instituut Steun Wettig Gezag.⁷ En pas toen liet de regering medio 1949 haar verzet tegen de nieuwe statuten van Volkswaerbaarheid varen.⁸

In 1948 had de overheid na de communistische machtsvername in Tsjechoslowakije, vooral met het oog op het optreden van een mogelijke vijfde kolonne tijdens een aanval van een buitenlandse vijand, de Nationale Reserve, de Reserve-Grensbewaking, de Reserve-Politie en de Bewakingsreserve voor openbare gebouwen en bedrijven ingesteld.⁹ Behalve de beveiliging van een aantal cruciale objecten, zoals havens, vliegvelden, spoorwegknooppunten en bestuurs- en verbindingssentra stelde de Nationale Reserve zich de handhaving van het normale maatschappelijke leven tot taak.

Bij dit alles moet men bedenken, dat de overheid voor eigengeerde maatregelen vanuit de bevolking tegen het communisme minstens zo beducht was als voor het communisme zelf. Zij vreesde nl., dat bepaalde rechtse elementen zich wel eens niet achter, maar vóór de Nederlandse regering zouden kunnen plaatsen, m.a.w. de geheime intentie tot een rechtse machtsgreep hadden. Daarom bevorderde de regering de oprichting van het Nationaal Instituut Steun Wettig Gezag (s.w.g.) als exclusieve organisatie voor 'alle vaderlandslievende elementen, die waar nodig, op de bres willen staan ter verdediging van een vrij en zelfstandig voortbestaan van onze natie onder een monarchaal en democratisch bewind'.¹⁰ s.w.g. zou dienen als adviesorgaan, discussieplatform, voorlichtingsapparaat, recruteringsbron, en sociale belangenbehartiger voor de Nationale Reserve en aanverwante overheidsorganen. De regering was al in 1947 begonnen met haar poging tot concentratie van rechtse hulptroepen onder haar invloed en zag in de Praagse coup van februari 1948 eindelijk de mogelijkheid dit plan te realiseren. Zij kwam daarmee duidelijk op het terrein dat Volkswaerbaarheid zichzelf had toebedacht.

De naoorlogse vereniging Volkswaerbaarheid stelde zich nl. op het standpunt van rust en orde en wilde aanranding van het overheidsgezag voorkomen. Naar haar mening zou de overheid ten tijde van binnenlandse onlusten niet op eigen kracht het gezag kunnen

handhaven. Daarom wilde Volkswaarbaarheid een vrijwillige reserve formeren die voornamelijk zou dienen om het functioneren van de voedselvoorziening en de openbare nutsbedrijven te garanderen.

Daartoe stelde Volkswaarbaarheid een aantal 'algemene veiligheidsmaatregelen' op die een Gladio-achtig karakter droegen.¹¹ Volkswaarbaarheid onderscheidde in de strijd tegen het communisme twee stadia: een eerste fase van dreigende oorlog tussen de westerse landen en het communisme, 'de tijd dus welke wij thans meemaken', aldus Volkswaarbaarheid in '49; en een tweede fase van 'een tijdelijke overheersing van de westerse landen door het communisme'. Volkswaarbaarheid ging uit van het bestaan van een tweeledige organisatie: een inlichtingendienst en een afdeling voor operaties. Ten behoeve van de weerbaarheid – de afdeling operaties dus – stelde de vereniging een instructie op, die bij het ingaan van fase B vernietigd diende te worden. In de eerste fase, in 1949 dus, waren een aantal onmiddellijk te nemen maatregelen nodig. Elk kaderlid van Volkswaarbaarheid moest trachten een zo klein mogelijke 'overvalgroep' samen te stellen, bestaande uit voormalige militairen of verzetslieden. Men zocht tien groepen personeel: mensen met ervaring op het terrein van communicatie en transport; marconisten; grondpersoneel voor droppings; sabotage-experts; 'research-personeel', nader geëxpliciteerd als scheikundigen, technici en politiedeskundigen; vertegenwoordigers van de pers; falsificatie-; en verkenningpersoneel; technici en hoger kader van NS en PTT ten behoeve van illegaal telefoonverkeer, het afluisteren van vijandelijk berichtenverkeer en sabotage op hun eigen gebied; en tenslotte personeel voor veiligheidsafdelingen. Er zouden twee van die veiligheidsafdelingen zijn: een van 'mensen die verraadzaken of onvoorzichtigheidszaken in behandeling nemen en *beëindigen*'¹² en een van 'mensen die tegenstanders onschadelijk maken die speciaal gevaarlijk voor ons kunnen worden of het al zijn'.

De richtlijnen voor de tweede fase waren minder uitgewerkt. Bij de militaire ineenstorting van de geallieerde troepen zou zoveel mogelijk militair materieel moeten worden bemachtigd. Waar dat niet zou lukken, moest dit materieel vernietigd worden, evenals de civiele en militaire overheidsadministratie. Er zouden droppings voorbereid moeten worden, sabotage worden gepleegd en de bevolking zou geestelijk weerbaar moeten worden gemaakt. En verder moest er contact worden gezocht met het verzet in andere onder invloed van het communisme geraakte landen.

Behalve over een weerbaarheidsorganisatie in oprichting beschikte Volkswaarbaarheid over een inlichtingendienst. Deze opereerde onder E.E. Meulman.¹³

Volksweerbaarheid leed echter een kwijnend bestaan. Het bestond uit een hoofdbestuur, één afdelingsbestuur en een jazz-band. Door financiële problemen trad Volksweerbaarheid slechts naar buiten door middel van haar jazz-band en vergaderingen van beide besturen. Hacke daarentegen kon door zijn relaties met het bedrijfsleven wel geldbronnen aanboren, maar zijn organisatie had behoefte aan medewerkers. Daardoor en door ideologische verwevenheid konden de SOAN en Volksweerbaarheid elkaar complementeren.

Majoor Edward Emil Meulman (1895-1964), bestuurslid van de Haagse afdeling en werkzaam bij de transportkolonne van het Rode Kruis, trad op als hoofd van de inlichtingendienst van Volksweerbaarheid. Net als de Amsterdamse secretaris van deze vereniging stoorde Meulman zich aan het gebrek aan activiteit van Volksweerbaarheid. Hij trad daarom in contact met Hacke en spoedig gaf hij leiding aan de afdeling van de SOAN die beoogde cursisten mentaal en fysiek weerbaar te maken tegen het communisme. Slechts formeel bleef hij nog voor Volksweerbaarheid werken. De facto had een versmelting van beide organisaties plaats.¹⁴

Meulman hield kantoor in de Juffrouw Idastraat 3 in Den Haag. Van daaruit organiseerde hij met behulp van een secretaresse de zogeheten E-kernen. De E stond voor Europa zoals de V tijdens de Tweede Wereldoorlog voor Victory had gestaan. Meer nog dan aan de voorbije oorlogssituatie wilden de E-kernen zich echter spiegelen aan het verzet in Oost-Europa tegen het communisme. De E-kernen moesten strijdformaties zijn samengesteld uit 'boven alle persoonlijke en politieke beweegredenen staande individuen'.¹⁵ Zij zouden telkens uit drie personen bestaan en als losstaande cellen opereren die zich door coöptatie vermenigvuldigden. Aldus zouden zij de 'zuurdesem zijn in de nog slapende massa van het Nederlandse volk om het op te wekken tot actieve strijd tegen het communisme op alle gebied'.¹⁶ Van een hiërarchie tussen de cellen zou geen sprake zijn. Zij zouden onafhankelijk opereren en zich mogen verbinden met elke anticommunistische organisatie of actie.

De cursisten van Meulman ontvingen anticommunistisch propagandamateriaal. Verder werden zij getraind in het politieke debat, dat in werkplaatsen en kantines zou moeten worden gevoerd, en in zelfverdediging. De bezoldigde secretaris van Volksweerbaarheid te Amsterdam was gecharmeerd van Meulmans werkwijze en beoogde haar medio 1949 ook onder Amsterdamse havenarbeiders en werkers bij openbare bedrijven te introduceren, evenwel zonder veel succes.¹⁷ Op dat moment had de SOAN volgens Hacke echter al 300 fabrieken en werkplaatsen 'onder haar aandacht' en waren op verschillende

plaatsen in het land gymlokalen ingericht, waarin leden van Volkswaarbaarheid o.m. in jiu-jitsu werden getraind.

De SOAN slaagde erin steeds meer afdelingen van Volkswaarbaarheid over te nemen. Zij had via Meulman de afdeling Den Haag en via de plaatselijke secretaris de afdeling Amsterdam van Volkswaarbaarheid overgenomen. Via de plaatselijke voorzitters kwamen ook de afdelingen Delft en Leiden in handen van de SOAN.¹⁸ Door de overname in Delft bijv. kreeg de SOAN een sportlokaal in bezit dat beschikbaar was gesteld door de president-directeur van de Koninklijke Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek N.V. te Delft, ir. Wilhelmus Hendrik van Leeuwen (1887-1960).¹⁹ Met de voorzitter van de Leidse afdeling van Volkswaarbaarheid, een schoolhoofd dat bezig was een onderwijsmethode te ontwikkelen waardoor de Nederlandse schooljeugd reeds in de schoolbanken immuun gemaakt kon worden voor extremistische invloeden, haalde de SOAN een belangrijk experiment binnen, dat zij verder genereus financierde. De SOAN had nu weliswaar haar gelederen versterkt, maar de vreugde was van korte duur. Zij zou spoedig onderwerp worden van een officieel onderzoek.

De Marechaussee versus de particuliere inlichtingendiensten

Langs twee wegen raakte in 1948 de Marechaussee betrokken bij onderzoeken tegen de SOAN. De bal kwam aan het rollen met een onderzoek in 1948 van een veiligheidsonderofficier van de Koninklijke Marechaussee te Enschede tegen Dirk van der Meer (1906-1989), die actief was in Twente. Van der Meer had tijdens de oorlog leiding gegeven aan een pilotenhulpgroep in Enschede.¹ Van augustus 1942 tot mei 1943 zat hij gevangen in verband met een zwendel met boterbonnen, waarvan inderdaad, zoals hij zei, een deel ten goede was gekomen aan 'arme mensen', maar waarbij hij vooral zichzelf niet had vergeten. Na de oorlog was hij compagniescommandant van de BS in de vierde militaire afdeling. Onder Van der Meers commando verdwenen motorrijtuigen en bij NSB'ers in beslag genomen meubilair, maar dank zij de toentertijd heersende administratieve chaos ontsprong Van der Meer de dans.²

Eind 1945 kwam Van der Meer in contact met kapitein Frans van Burken, werkzaam voor de militaire inlichtingendienst GS3. Van Burken stelde Van der Meer als veiligheidsofficier voor Twente aan.³ Zijn taak bestond vooral uit het opsporen van wapens uit het verzet die bij communisten waren achtergebleven. Eind 1946 werd Van der Meer bij de militaire inlichtingendienst ontslagen, omdat hij onbetrouwbaar was gebleken.

Niettemin bleef hij berichten verstrekken aan Van Burken. In juni 1947 besloten beiden zelfs tot de oprichting van een inlichtingendienst met aan het hoofd Van Burken. De laatste zei tegen Van der Meer, dat hij diens rapporten zou doorzenden aan de bevoegde militaire autoriteiten. Kort daarop werd het Van Burken echter verboden nog langer met burgers te werken. Desondanks zette deze het contact met Van der Meer voort.

Midden '48 deelde Van Burken aan Van der Meer mee, dat het ernaar uit zag, dat hij door de Generale Staf uit zijn functie zou worden ontheven. Hij vroeg daarom aan Van der Meer hem aan een functie bij de Amerikaanse inlichtingendienst te helpen. Van Burken achtte Van der Meer daartoe in staat, omdat de Twentenaar ook werkte voor de inlichtingendienst van Volkswaerbaarheid, die volgens Van der Meer nauwe banden onderhield met de Amerikaanse ambassade.⁴ Zelf zou Van der Meer in opdracht van de Amerikaanse

ambassade kort vóór de communistische machtsovername in TsjechoSlowakije daar enige tijd actief zijn geweest.⁵ In augustus 1947 was Van der Meer in contact gekomen met Klein, voorzitter van Volksweerbearheid. Daarbij was afgesproken, dat Van der Meer een afdeling van Volksweerbearheid in Twente zou oprichten. Zo kreeg hij in de zomer van 1948 ook contact met Meulman, die hem introduceerde bij de inlichtingendienst-Elsinga.

In 1948 vestigde Van der Meer de aandacht van de Marechaussee op zich door relaties met de CPN, contacten met een geheime dienst-karakter, oplichting op grote schaal en smokkel.⁶ Zijn werkzaamheden voor de SOAN waren des te bezwarender, omdat hij werd beschouwd als een communistische dubbelagent.⁷ Terecht, want na zijn aanstelling als vertrouwensofficier had Van der Meer met een vooraanstaande Twentse communist afgesproken informatie te 'ruilen'. Bovendien ontving Van der Meer van deze communist meermalen geld. In augustus 1948 besloot de Marechaussee evenwel Van der Meer nog even op vrije voeten te laten teneinde zowel diens activiteiten als zijn contacten meer bloot te leggen.⁸

Vier maanden later, in december 1948, werd het net rond Van der Meer aangetrokken. Hij trachtte toen Twentse fabrikanten geld uit de zak te kloppen, o.m. met de mededeling, dat als zij geld zouden schenken aan zijn geheime organisatie, hun bedrijven binnen de 'verdedigingsgordel' zouden worden opgenomen.⁹ Op 23 december 1948 werd in huize Van der Meer een inval gedaan. Daarbij werden verschillende wapens (een tommy gun, een Lee Enfield, een Frans geweer en twee pistolen), munitie en explosieven in beslag genomen, die onder de vloer van de woonkamer verborgen waren. De wapens had Van der Meer zowel van voormalige communistische verzetsstrijders als uit smokkel verkregen. 'Met volledige steun van de officier van justitie te Almelo werd politieel ingegrepen, waardoor Van der Meer een aantal jaren uit de circulatie verdween', berichtte generaal-majoor M. Tans, commandant van de Koninklijke Marechaussee, aan Eindhoven.¹⁰ Inderdaad, Van der Meer zat tot de zomer van '51 gevangen.

Verder werd de Marechaussee in 1948 op het spoor van de SOAN gezet door een militair-politiek onderzoek tegen Elsinga wegens verduistering. Bij het ministerie van Oorlog was een klacht ingediend door de vader van een in de oorlog omgekomen verzetsman wegens de verdwijning van diens nalatenschap. In oktober 1948 gaf de minister van Oorlog opdracht aan de Marechaussee daarnaar een onderzoek in te stellen. Dit leidde naar de voormalige verzetsstrijder J.P. Sijpesteijn (overleden in 1968) en Elsinga. Sijpesteijn ('Bram') had tijdens en na de oorlog in Rotterdam leiding gegeven aan het

Centraal Voorzieningsbureau van de LO, dat zich bezighield met de materiële voorziening van onderduikers en na de oorlog onderdeel werd van de Stichting '40-'45. Aan het eind van de oorlog hadden collaborateurs en zwarthandelaren het fonds rijkelijk bedacht. Sijpesteijn had hieruit geconcludeerd, dat er kennelijk sprake was van 'niemandsgeld' en dat hij er dus mee kon doen, wat hij wilde.¹¹ Eind 1948 had Bram 45.000 gulden uit de kas genomen en later samen met Elsinga nog eens 60.000 gulden.¹² Sijpesteijn voelde zich zeer verplicht tegenover Elsinga, omdat deze hem in de oorlog had bevrijd uit het politiebureau Haagse Veer te Rotterdam, nadat hij reeds ter dood was veroordeeld.

Het onderzoek naar de financiële malversaties van Sijpesteijn en Elsinga geschiedde onder 'de energieke leiding'¹³ van de substituut-officier van justitie bij de Arrondissementsrechtbank te Rotterdam, mr. J.S. van Oosten, en de auditeur-militair bij de Krijgsraad te Velde te Rotterdam, mr. R. Grasso. Tijdens dit onderzoek bleek, dat Elsinga ook in het bezit was gekomen van geheime departementale dossiers. Daarom werd de Veiligheidsdienst (Sectie 2-2) van de Marechaussee bij het onderzoek betrokken. Zij begon contacten in de dienst-Elsinga in te schuiven.¹⁴ Toen Hacke ervan op de hoogte kwam, dat de Marechaussee een onderzoek instelde naar zijn organisatie, bood hij de diensten van Elsinga en de zijnen aan aan de Marechaussee. Deze liet Hacke echter weten geen vertrouwen te stellen in 'een inlichtingendienst, welke onder leiding stond van een voormalige bakker' [bedoeld is: Elsinga, voormalig bondsbestuurder en looncontroleur ten aanzien van het bakkersbedrijf].¹⁵

Begin 1949, na een gesprek van zijn chef-staf, kolonel W. Kist, met Fock, bond de commandant van de Marechaussee Tans, in een zeer geheim schrijven aan Fock, de CVD en de militaire inlichtingendienst¹⁶ principieel de strijd aan met particuliere inlichtingendiensten als de SOAN. Hij had, zo schreef hij, 'het verschijnsel, dat door een aantal voormalige illegalen en/of voormalig geëmployeerden van het B.N.V. doorgestaan werd met het zoeken van inlichtingen ten opzichte van hen, die in hun ogen de veiligheid van de staat in gevaar zouden brengen' beschouwd als 'een naoorlogspsychose, waarvan verwacht mocht worden, dat het na enige jaren o.m. wegens gebrek aan financiële compensaties zou ophouden. Thans na vier jaren blijkt echter, dat dit kwaad in zeer ernstige mate toeneemt.'

Het werk van dergelijke diensten achtte hij om meerdere redenen 'in hoge mate ongewenst'. Om aan geld te komen, strooiden de particuliere diensten het praatje rond, dat de officiële diensten onbetrouwbaar, ondeskundig en 'lek' waren. Daardoor ontstond ook een atmosfeer, waardoor wezenlijke informatie aan de echte diensten

werd onthouden. Veiligheidsverdachten werden door medewerkers van de particuliere diensten zodanig gevolgd en geobserveerd, dat daardoor hun waakzaamheid werd geactiveerd. Bovendien leerden de medewerkers van de particuliere diensten bij dat volgen en observeren hun 'collega's' van de officiële diensten kennen. En die 'collega's' hadden weer hun handen vol om uit te zoeken, wie nu precies die lieden waren die ze bij hun observaties steeds tegenkwamen.

Daar kwam bij dat de particuliere diensten vaak met dubieuze personen werkten. Het geld, dat zij uit particuliere bron ontvingen, werd niet alleen ten dele ten eigen bate aangewend, 'doch ten dele ook wellicht ... voor doeleinden tegengesteld aan die waarvoor zij werden geschonken'.

Toch kon Tans de bereidheid van het bank- en bedrijfsleven dergelijke clubs te financieren wel verklaren. Tijdens het interbellum was men daar gewend geweest aan de Bijzonder Vrijwillige Landstorm (BVL), die in tijden van binnenlandse woelingen in het geweer zou komen. Na de oorlog was de informatie van overheidszijde over met name de werkwijze van de communistische Eenheidsvakcentrale, de EVC, gering. Bij aanneming van arbeidskrachten wisten werkgevers niet of zij misschien niet 'het paard van Troje' binnenhaalden. De Natres, de Nationale Reserve, voldeed niet als opvolger van de BVL. Daarom gaf men zijn geld maar aan particuliere diensten, wel wetende dat een deel van het geld verspild werd. Niettemin riep Tans op te streven naar een overheidsmonopolie op inlichtingen- en veiligheidsgebied.

De CVD/BVD komt in het geweer

Kort nadat Tans de funeste werking van de particuliere inlichtingendiensten aan de kaak had gesteld, constateerde de CVD de negatieve opvatting over de Natres en het gebrek aan overheidsactiviteit in de bestrijding van het communisme zelf ook, met name in de zuidelijke provincies. Daar heerste de overtuiging, dat de voormalige illegalen zelf de zaak maar ter hand moesten nemen. In een veiligheidsbericht werd geadviseerd 'de psychologische zijde hiervan mede te bestuderen en de gevoelens in deze provinciën te kanaliseren. De ontwikkeling is ... bepaald ongunstig.'¹

Eindhoven wendde zich tot premier Drees met het verzoek van regeringswege een waarschuwing tegen de SOAN te doen uitgaan, maar Drees weigerde.² Daarop ontbood Eindhoven zelf Hacke. In aanwezigheid van Crabbendam vertelde hij de leider van de SOAN 'in ronde bewoordingen', wat hij van hem en zijn organisatie dacht. Hij liet Hacke een van de Marechaussee afkomstige lijst van SOAN-medewerkers zien en van de bedragen die zij bij zijn organisatie verdienen. Hacke beweerde te schrikken van deze mededelingen. Elsinga bracht nadien 'twee of drie malen een nietszeggend bezoekje' aan Crabbendam en stuurde enige vrijwel betekenisloze berichtjes door.³ De gewraakte personen bleven bij de SOAN in dienst, omdat Elsinga, naar hij later zei, 'te veel sociaal gevoel in mijn lijf' had om hen op stel en sprong te 'lozen'.⁴ In september 1949 verbrak Eindhoven definitief alle banden met Hacke.⁵

In de loop van '49 begonnen de Marechaussee en Eindhoven te pogen de geldkraan van het bedrijfsleven naar de SOAN dicht te draaien. Toen Drees via het bedrijfsleven merkte, dat Hacke daar bij zijn fondsenwerving nog steeds melding maakte van instemming van de premier, gaf hij Eindhoven opdracht, vertegenwoordigers van het bedrijfsleven te ontraden met de SOAN in zee te gaan.⁶ Tegelijk droeg Drees aan Eindhoven op in contact te treden met werkgevers- en werknemersorganisaties 'teneinde met hun hulp de propaganda tegen het communisme in het bedrijfsleven te organiseren'.⁷ Via de Stichting van de Arbeid werd nu gewaarschuwd niet langer met de SOAN in zee te gaan.⁸ Eindhoven scheen gehoor te vinden bij de metaalwerkgevers.⁹ Tegelijk begon de CVD een praktijk, waarbij personeel van bepaalde bedrijven een detachering kreeg bij de veilig-

heidsdienst. In ruil hiervoor betaalde de betrokken instelling dan een vergoeding.¹⁰ Op die manier werd de geldstroom van het bedrijfsleven ten behoeve van haar beveiliging verlegd naar de officiële dienst.

De SOAN besloot tot de tegenaanval over te gaan en zou, aldus Elsinga, in een gesprek met M.H. Damme jr. (1906-1980) erop wijzen, dat zij de werkgevers meer kon bieden dan de CVD: niet alleen verzamelde zij inlichtingen, maar zij verspreidde ook anticommunistisch propagandamateriaal en zij zorgde voor cursussen in geestelijke en lichamelijke weerbaarheid. Zou de SOAN de werkgevers ook beter dan de CVD hebben kunnen bevredigen in de voorlichting over mogelijke communistische arbeidskrachten? In elk geval verklaarde Elsinga, dat de SOAN een cartotheek van CPN- en EVC-leden en abonnees van *De Waarheid* opbouwde. Plaatselijk volgden vrijwillige hulpkrachten van de SOAN krantenbezorgers van *De Waarheid*. In Den Haag had men de contributie-inners van de EVC omgekocht en daardoor hun administratie 'een weekje' ter beschikking gekregen. En als het aan de SOAN lag, zo liet Hacke kort daarna aan enkele Amsterdamse bestuursleden van Volkswaarbaarheid weten, zou straks elk bedrijf dat dat wilde dankzij de SOAN-opleidingen kunnen beschikken over een knokploeg die 'E.V.C.-brarieschoppers' zou kunnen 'wegtrappen'.¹¹

Het punt van de financiering begon Hacke kennelijk zorgen te baren, want hij verlangde dat Volkswaarbaarheid zou ophouden met verzoeken om financiering door het bedrijfsleven. Op dat terrein eiste hij het alleenrecht op. Daarnaast verzocht hij minister J.H. van Maarseveen (1894-1951) van Binnenlandse Zaken om tegelijk met de Nationale Reserve geld te mogen inzamelen. Hacke had zich al eerder tot Van Maarseveen gewend, toen deze nog minister van Justitie was (1946-1948), met het verzoek zijn 'opsporingspersoneel' niet te vervolgen, wanneer dit de wet overtrad. Van Maarseveen wees het 'collecte'-verzoek echter af.¹²

Eindhoven had succes met zijn operatie 'financiële uitdroging'. Zo kreeg hij bijv. in het najaar van '49 de toezegging van de N.V. van Rietschoten en Houwens, dat deze de financiering zou stoppen, nu haar verteld was dat de SOAN geen onderdeel van de BVD was.¹³ Ook de staf van Tans bereikten vragen uit industrie en bankwezen, in hoeverre het verantwoord was de SOAN te financieren. Na een gesprek van een hoofdofficier van die staf met Hacke ontraadde hij het bedrijfsleven de financiering. Dit zou Hacke 'enige tonnen' hebben gescheeld. Hacke deed daarop zijn beklag bij de Generale Staf¹⁴, waarna het hoofd van Sectie 2-2 van de Marechaussee, majoor R.A. baron van Heeckeren van Brandsenburg (1909-1980) ter verantwoording werd geroepen.

De financiële toestand van de inlichtingendienst-Elsinga werd echter zeer precair. Elsinga zag zich in het najaar van '49 genoodzaakt vijf van zijn agenten te ontslaan. Ook de secretaris voor Volksweerbareid in Amsterdam, die voor de SOAN was gaan werken, nam per 1 augustus 1949 ontslag.¹⁵

De penetratie van het militaire apparaat door de SOAN

Naarmate de financiële situatie van de SOAN nijpender werd spande de dienst-Elsinga zich krachtiger in om een officiële status te verwerven. Bij Eindhoven en diens CVD had men weinig kans van slagen. Daarom richtte men zich op het militaire apparaat. In september en oktober 1949 voerden zowel Meulman als Elsinga besprekingen met kolonel J. Termaten (geb. 1893), vanaf 21 juli 1949 directeur van de Nationale Reserve, om de SOAN in de Natres te doen opgaan. Majoor Meulman slaagde erin zijn vriend Termaten over te halen hem tot zijn adjudant te benoemen. Termaten stond in het najaar van 1949 een vorm van bedrijfsverdediging voor die ook Meulman beoogde. Zonder voorafgaande raadpleging van zijn superieuren belegde Termaten bijv. in oktober 1949 een persconferentie, waarop hij een interne militaire organisatie voor Nederlands vitale bedrijven bepleitte. Allerlei sociale groeperingen, ontspanningsverenigingen e.d., zoals motorclubs, ruiterverenigingen en roei- en zeilclubs, zouden daarbij moeten worden ingeschakeld.¹ Meulman zou, aldus Termaten in een gesprek met Elsinga, speciaal belast worden met de leiding van een centraal bureau in Utrecht, waarin de verschillende particuliere anticommunistische groepen zouden worden gebundeld. Langs die weg zou de combinatie van SOAN en Volkswaarbaarheid de Nationale Reserve hebben kunnen penetreren en een legale status voor haar activiteiten hebben kunnen verwerven. De Marechaussee kon deze aanstaande benoeming echter 'te elfder ure' – de chef van de Generale Staf generaal H.J. Kruls (1902-1975) had zijn goedkeuring al verleend² – aan Kruls rapporteren en haar aldus verhinderen.³

Intussen besloot Elsinga in het najaar van 1949 de leiding van de inlichtingendienst van de SOAN over te dragen aan Frits Adriaan van Gemerden ('Frits van Buuren') (1904-1973), leider van de bedrijfsbewakingsdienst van Thomsen's Havenbedrijf te Rotterdam.⁴ Van Gemerden nam, behalve een aantal dossiers, van Elsinga de medewerkers De Beer, Korteweg, Verhoef en de Leidse propagandist voor anti-extremisme-onderwijs over. Delfos en Bill namen de overige medewerkers die Elsinga had moeten ontslaan over.⁵ Elsinga bleef wel aan als secretaris van de SOAN en als hoofd Documentatie.

In het najaar van 1949 begonnen de Koninklijke Marechaussee en de BVD hun acties tegen de SOAN en Volkswaarbaarheid te

coördineren.⁶ Vooral de Marechaussee was verheugd over deze samenwerking met de kersverse Binnenlandse Veiligheidsdienst, die in augustus 1949 de CVD was opgevolgd. De voorafgaande periode van 'eenzijdig "spuien"' door de Marechaussee aan de BVD was voorbij. 'Er gaat geen dag voorbij zonder dat met plm. 3 functionarissen van de B.V.D. overleg wordt gepleegd. Over deze samenwerking niets dan goeds', noteerde Van Heeckeren van Brandsenburg enthousiast.⁷

Zo goed als de samenwerking tussen Marechaussee en BVD was in de zaak van de SOAN, zo slecht was die tussen Marechaussee en GS2 (ook wel G2), zoals de militaire inlichtingendienst, voorheen GS3, inmiddels was gaan heten. In het rapport van sectie 2-2 van de Marechaussee over de eerste twee maanden van 1950 noteerde Van Heeckeren van Brandsenburg: 'Waar met Justitie, B.V.D., MARID, Luchtstrijdkrachten en diverse andere zeer hoge instanties dit onderzoek [inzake de SOAN] een intense samenwerking en onderlinge waardering mogelijk maakte, is met G.S.2 een daarmee omgekeerd evenredige "crash" ontstaan. Waar deze *alleen* zijn oorzaak heeft in verschil van werkwijze en waardering, is deze onoverbrugbaar. Uit gegevens bleek duidelijk, dat belangrijke veiligheidsonderzoeken, welke aan G.S.2 zijn gemeld òf geen enkel resultaat hadden en net zo goed achterwege hadden kunnen blijven... òf dat onze rapporten n.b. in handen van de tegenpartij belandden'.⁸

Dat was niet geheel verwonderlijk. Marechaussee en BVD zouden spoedig ontdekken, dat de SOAN nauwelijks berichten aan de BVD had doorgestuurd, maar wel veel aan de Generale Staf.⁹ Begin 1949 bleek de Marechaussee, dat een van Elsinga's medewerkers regelmatig contact had met een hoofdofficier van de Generale Staf 'die niet gerechtigd was zich op dit terrein te bewegen'.¹⁰ Verder ontving Kapitein J.J. van der Schuur (1915-1969) van G2 via Delfos regelmatig berichten van de dienst-Elsinga. Hij onderhield ook rechtstreeks contact met Elsinga.¹¹ Nadat de Marechaussee dit had gemeld, ging Elsinga zijn gegevens echter ter beschikking stellen aan het hoofd van de militaire inlichtingendienst G2. Nog in de zomer van 1949 beklagde deze zich erover bij de commandant van de Marechaussee, dat diens dienst actie ondernam tegen de SOAN.¹² Toen Van Heeckeren van Brandsenburg in het najaar van '49 aan de Generale Staf berichtte, dat een politieel ingrijpen tegen Elsinga aanstaande was, verbrak deze echter de banden met de SOAN.¹³ Daarna restte de SOAN nog slechts het particuliere contact tussen Bill en Mertens. (zie pag. 86 figuur 3).

In onderling overleg tussen de Marechaussee en Eindhoven werd besloten Elsinga aan te pakken wegens financiële malversaties. In december 1949 werd Sijpesteijn gearresteerd en op grond van zijn

bekentenis en bezwarende verklaringen kon ook Elsinga worden aangehouden. Sijpesteijn, die dadelijk een volledige bekentenis aflegde, werd na enkele dagen detentie overgebracht naar een psychiatrische inrichting. De gerechtelijke behandeling van zijn zaak werd bespoedigd en in februari 1950 stond hij terecht. Zij bleef beperkt tot de kwestie van de oplichting. Elsinga bleef in arrest tot midden februari 1950.

De Marechaussee had 'voorbereid', waarschijnlijk door haar ingeschoven contacten, dat bij arrestatie van Elsinga de hand zou kunnen worden gelegd op zijn geheime documentatie.¹⁴

Na de arrestatie van Elsinga op 14 december 1949 bepaalde de procureur-generaal in Den Haag, mr. J. Versteeg, dat het verdere onderzoek in drie delen uiteen zou vallen. De civiele strafzaken zouden worden behandeld door de officier van justitie te Rotterdam; de militaire, veiligheids- en politieke onderzoeken zouden in handen blijven van de Marechaussee; en de substituut-officier van justitie te Den Haag mr. W.H. Overbeek zou worden belast met de corruptiezaken, d.w.z. de betaalde medewerking van ambtenaren aan de SOAN.¹⁵

Waarschijnlijk niet geheel tot verbazing van de Marechaussee en de BVD kwamen na de arrestatie van Elsinga op 14 december 1949 ernstige misstanden aan het licht, voortvloeiend uit diens inlichtingenwerk. Zijn 'omvangrijke'¹⁶ documentatie en cartotheek werden in beslag genomen. Naast gegevens over het communisme vond men daarin 'een groot aantal tendentieuze dossiers betrekking hebbende op Leden van het Koninklijk Huis, Ministers, Regeringsfunctionarissen, Justitie en Politie.' De gegevens bleken voor een groot deel te zijn verkregen door omkoping van ambtenaren van verschillende ministeries en justitiële en politieke instanties. Er bleken o.m. dossiers verzameld te zijn over het verzetsverleden van Abraham van Velsen en van de procureur-fiscaal mr. N.J.G. Sikkel (1897-1955), die een omstreden rol in de Velsers affaire had gespeeld; over een zedenzaak uit het begin van de bezettingstijd; over de president-directeur van de KLM Albert Plesman (1889-1953), waarin o.m. een betrekking van Plesman tot een Sovjetagente ter sprake kwam; over prins Bernhard (geb. 1911) en zijn broer Aschwin zur Lippe-Biesterfeld (1914-1988); over de Ronde Tafel Conferentie voor de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië; over de zaak Visser-Bos; en over de zaak-Schallenberg.¹⁷

De mondelinge informatie die de SOAN uit officiële kanalen had verkregen moest naar schatting van de Marechaussee de op schrift aangetroffen inlichtingen nog vele malen hebben overtroffen.¹⁸ Kort tijd later werd in de woning van Hacke in Voorburg de bijna

volledige documentatie van de SOAN aangetroffen. Toen 'werden de verwachtingen nog overtroffen'.¹⁹ In het huis van Bill werden dossiers gevonden die bij de Amerikaanse ambassade waren verdwenen, hetgeen toentertijd aanleiding was geweest voor het ontslag van de Nederlandse personeelsleden van de ambassade. Ook een koffertje met papieren van de inmiddels naar het buitenland uitgeweken tandarts Hendriks zou in zijn woning zijn aangetroffen.²⁰ Verder ontdekten de Haagse politie en de rijksrecherche, dat in Haagse café's geheime documenten van de Ronde Tafel Conferentie te koop werden aangeboden door Van Donk.²¹ Deze bleek voorts via een tussenpersoon in het bezit te zijn gekomen van stukken over de Velsler affaire die beruften onder de Haarlemse politie-inspecteur G. van Sintmaartensdijk.²²

Tevens kwam vast te staan, hoe schadelijk het werk van de SOAN inderdaad voor de officiële diensten was geweest. De organisatie bleek bij de fondsenwerving zich steeds op steun van de premier te hebben beroepen. Dat Drees in deze een andere mening had dan zijn voorganger Beel had men er wijselijk niet bij verteld. De officiële inlichtingendiensten waren tegen elkaar uitgespeeld. Er was stemming gemaakt tegen de officiële inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Daarover had men onjuiste rapporten samengesteld en over één medewerker werd zelfs beweerd, dat hij onder valse naam in Nederland leefde en agent van de Sovjetinlichtingendienst was. Volgens Einthoven waren er allerlei 'gruwelverhalen' verteld omtrent CVD en BVD, waar sommige werkgevers 'ingevlogen' waren.²³ In het archief van Elsinga werd een rapport over de reorganisatie van de CVD aangetroffen. Uit afrekeningen bleek, dat men getracht had het gebouw van de BVD te penetreren door bioscoopkaartjes en kaartjes voor optredens van o.a. Lou Bandy te verstrekken aan de bij de veiligheidsdienst werkzame werksters.²⁴ De SOAN had inderdaad bronnen aangeboord die ook voor de BVD van belang hadden kunnen zijn en door dubbel en onkundig gebruik voor de BVD verloren hadden kunnen gaan. In dit verband wees Einthoven bijv. speciaal op de door de SOAN ingestelde onderzoeken naar hotelgasten.²⁵ Veel ambtenaren, met name bij Buitenlandse Zaken en de politie, hadden relaties met SOAN-medewerkers onderhouden.

Tot de pijnlijkste constatering behoorde de betaalde medewerking van kapitein Mertens aan Bill. Samen hadden zij ook de hulp ingeroepen van Jeanne de Vos, secretaresse van de Franse ambassade, die de Franse ambassadeur in Den Haag, J. Rivière, zou vergezellen naar zijn nieuwe standplaats, Praag. Zij zou, vermoedelijk op basis van de Franse ambassaderapporten, aan de SOAN moeten berichten over de communistische ontwikkeling in Tsjecho-Slowakije. Net als

hij eerder met Hercules had gedaan, voorzag Mertens de secretaresse van een code voor de berichtgeving. Het was des te meer te betreuren, aldus Einthoven, dat kapitein van der Schuur van G2 hiervan op de hoogte was geweest en er niets tegen had gedaan.²⁶ Het duo Bill-Mertens had naast de reis van Hercules naar Indonesië en van Van der S. naar Italië dus nog een buitenlandse missie georganiseerd. Ook hadden zij 'een veelvuldig lichtelijk beschonken ingenieur' ingezet om in de verschillende bezettingszones van Duitsland inlichtingen te verzamelen. Door zijn gedrag was de man indertijd bij de Marechaussee al zó opgevalen – zonder dat deze op dat moment overigens al wist van zijn activiteiten voor de SOAN – dat zij de Britse contraspionage in Duitsland had verzocht hem te schaduwen.²⁷

Behalve tot Mertens had Bill zich vanaf eind 1948 tot majoor J.A.C. van Brakel (1896-1967) gewend.²⁸ Van Brakel was werkzaam bij sectie VI van de Generale Staf en had 'tot enige taak ... het beveiligen van geheimen'. Hij hoopte echter de particuliere inlichtingendiensten te bundelen.²⁹ Van Brakel scheen daarom aanvaardbaar bereid Bill in dienst te nemen, maar er kwam niets van. Enige tijd later lekte het contact tussen Bill en Van Brakel uit bij de Generale Staf. Daarop verspreidde de chef staf een circulaire, dat alleen G2 zich met inlichtingenwerk mocht bezighouden, waarna het contact met Van Brakel werd verbroken.³⁰

Einthoven voelde zich zwaar gedupeerd en was hevig verontwaardigd. In een schrijven aan de regering kon hij enkel maar concluderen, 'dat het Hacke erom te doen is geweest om zijn inlichtingendienst op hetzelfde niveau als de B.V.D., liefst op een hoger niveau te handhaven'.³¹ Uit verschillende daden van de SOAN bleek, dat Hacke en de zijnen een officiële legitimering hadden gezocht, o.m., zoals Elsinga het uitdrukte, door 'in hogere regionen een nog hogere "pik" aan te trekken'.³² Verbitterd moest Einthoven verder constateren, dat zijn interventie begin 1949 bij het bedrijfsleven om geen geld meer aan de SOAN ter beschikking te stellen door de SOAN inderdaad gepareerd was door een poging 'in hogere regionen naar een nog hogere autoriteit uit te zien, om mijn invloed te niet te doen. Deze autoriteit is dan geworden de Generaal-Majoor buiten dienst H. Koot, gewezen Commandant van de B.S.'.³³ De betrokkenheid van Koot (1883-1959) bij de SOAN was van een zodanige aard, dat er, blijkens een mededeling van het hoofd van de veiligheidsdienst van de Marechaussee, een politieel onderzoek werd ingesteld.³⁴ Behoudens deze mededeling hebben wij geen verdere informatie over dit onderzoek kunnen aantreffen. Ook speuracties van huidige en voormalige medewerkers van de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf leverden niets op. De biografie van Koot vermeldt

over deze periode uit Koots bestaan slechts, dat Koot in januari 1950 werd getroffen door een lichte hartaanval, waarvoor hij twee maanden in het Haagse Bronovo-ziekenhuis werd verpleegd.³⁵

Maatregelen voor een inlichtingenmonopolie

Volgens Einthoven paste het werk van de SOAN geen andere kwalificatie dan 'beunhazerij op het gebied van de bestrijding van het communisme'. Er zou moeten worden voortgegaan met het beïnvloeden van het bedrijfsleven om geen geld meer te geven aan de SOAN, liet hij de regering weten.¹ Maar het succes van zulke pogingen was sterk afhankelijk van Einthovens persoonlijke bekendheid met de benaderde industriëlen en kon dus nooit honderd procent zijn. Daarom verzocht Einthoven de regering in het openbaar te verklaren, dat zij uitsluitend officiële diensten erkende en dat zij personen wie om ondersteuning van particuliere inlichtingendiensten werd gevraagd, zou waarschuwen zich met de plaatselijke korpschef van de politie te verstaan.

Einthoven besefte terdege, dat na de onvrede over de zuivering en de bijzondere rechtspleging en het alom bekritiseerde Indonesië-beleid van de opeenvolgende regeringen de Koude Oorlog particuliere inlichtingendiensten, voortgekomen uit het verzet, 'in een zich weer tot een normale maatschappij ontwikkelende samenleving' 'nieuw terrein [bood] voor hun activiteit, waar zij opnieuw de gelegenheid aangrepen om het falen van de overheid uit te spelen'.² De situatie was volgens hem zeer ernstig: 'In de grote aantrekkingskracht van dit werk op de kringen van de oude illegaliteit ligt tenslotte het gevaar voor de overheid dat zich machtsgroepen in de staat zullen vormen, die zich instellen op de gedachte om indien de omstandigheden zich daartoe voordoen een deel van de overheidstaak over te nemen. Met de vastgestelde lijn Elsinga – Kapt. Mertens – Generaal Koot is dit gevaar m.i. niet denkbeeldig meer.'³

De oplossing moest volgens het BVD-hoofd gezocht worden in een wet op de taak van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, waarin naar analogie van de wet op de weerkorpsen (Stbl. 1936 no. 206) in artikel 1 zou worden bepaald: 'Het is verboden inlichtingen- en veiligheidsdiensten tot stand te brengen, daarvan deel uit te maken of deze te steunen.' Een inlichtingen- of veiligheidsdienst zou dan omschreven moeten worden als 'iedere organisatie van particulieren, welke gericht is op of voorbereid tot het verrichten van of deelnemen aan hetgeen krachtens wettelijke bepalingen de taak omvat van de

politie en de van overheidswege ingestelde inlichtingen- of veiligheidsdiensten.'

Verder stelde Eindhoven aan de minister van Binnenlandse Zaken en Drees voor om Hacke te ontbieden en hem opdracht te geven 'de door hem aan de werkgevers ontfutselde gelden fondsgewijze onder controle van de Overheid terug te geven'. Volgens Eindhoven zou daarmee een eind aan Hacke's activiteiten kunnen worden gemaakt en zou een dergelijke handelwijze ook de geldschietters bevredigen.⁴

Als gevolg van de bevindingen ten aanzien van de SOAN kwam de kwestie van de particuliere inlichtingendiensten begin 1950 ook aan de orde in de kort tevoren opgerichte commissie van coördinatie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Hierin waren de Buitenlandse Inlichtingendienst, de Militaire Inlichtingendienst, de Marine-inlichtingendienst (MARID), de afdeling Politie van Justitie, het ministerie van Buitenlandse Zaken en de BVD vertegenwoordigd. In de commissie was men het erover eens, dat er een eind moest komen aan de gevaarlijke 'situatie van particulier gewroet en ongekanaliseerde waakzaamheidsdrang'.⁵ De commissie constateerde, dat organisaties als de SOAN profiteerden van de wijd verbreide opvatting, dat de overheid te weinig tegen het communisme deed. Aan de andere kant waren er volgens Eindhoven groepen in de bevolking, die door de passieve houding van de regering meenden, dat het 'dus' wel niet zo erg gesteld was met het communisme. De commissie constateerde dan ook, dat enerzijds de 'werkelijke weerstandskracht' van Nederland tegen het communisme gering was, maar dat anderzijds de 'vatbaarheid' voor het communisme in Nederland op dat moment niet groot was. Vanuit die constatering besloot men de regering aan te bevelen een krachtige houding aan te nemen tegen het communisme door de aanvaarding van een aantal maatregelen, waaraan veel publiciteit zou worden gegeven.⁶ De SOAN bewerkstelligde aldus een verheving van de Koude-oorlogsretoriek in ambtelijke en vervolgens ook regeringskringen.

Bij het pleidooi voor scherpere regeringsmaatregelen kon men gebruik maken van een zeer geheime nota die begin 1950 door de chef der directie Algemene Zaken van het ministerie van Buitenlandse Zaken, C. Adriaanse (1896-1964), werd uitgebracht. De aanbevelingen van deze nota waren erop gericht het communistische gevaar vooral het hoofd te bieden door in- en uitreis van zowel buitenlandse als Nederlandse communisten te reguleren.⁷ In- en uitreizen van diplomatieke en handelsvertegenwoordigers uit Oosteuropese staten moesten worden gebonden aan eenmalige visa, waarbij in het visum tevens de doorlaatpost zou worden aangegeven. Vreemdelingen uit

communistiche staten die in Nederland woonden en een buitenlandse reis zouden ondernemen moest zoveel mogelijk een inreisvisum worden geweigerd.

Ook met Oosteuropese vluchtelingen moest men volgens Adriaanse voorzichtig zijn. Er konden zich agenten van Moskou onder bevinden. En verder zou een groot aantal van hen slechts uit economische motieven gevlucht zijn. Wanneer dergelijke mensen in het land van opname in financiële moeilijkheden zouden geraken, zouden zij gemakkelijk bereid zijn tot spionage voor hun land van herkomst. 'Ter illustratie van dit verschijnsel', aldus Adriaanse, 'moge worden gewezen naar de Duitse en Oostenrijkse Joden en half-Joden, die in Nederland handlangersdiensten verrichtten voor Hitler.' Hetzelfde gold voor de Russisch-orthodoxe geestelijken 'die blijkens recente inlichtingen thans weer heulen met Moskou.' Economische vluchtelingen zouden dus uiteindelijk een vijfde kolonne vormen.

Wetenschappers uit Oost-Europa zouden alleen tot wetenschappelijke congressen in Nederland mogen worden toegelaten, als de congresorganisatie het eminent wetenschappelijk belang dat daarmee gediend zou zijn overtuigend aan de regering zou kunnen aantonen. Wetenschappelijke oriëntatie op Oost-Europa was trouwens ongewenst, want het leidde ertoe, dat wetenschappers, zoals bijv. op het terrein van de chemie al het geval scheen te zijn, zich afwendden van de vs 'en zelfs Engeland'. En dat terwijl juist een hechtere wetenschappelijke samenwerking met West-Duitsland en andere Westeuropese staten bevorderd moest worden. Organisatoren van congressen, waaraan Oosteuropaanen deelnamen, zouden er trouwens op gewezen moeten worden, dat zij hun Oosteuropese gasten ook in de vrije tijd zodanig moesten amuseren, dat hun geen tijd voor andere zaken overbleef. Ook zakenlieden uit Oost-Europa zouden aldus geëntertaind moeten worden. Jeugd- en studentencongressen waren van zo weinig belang, dat daarvoor aan Oosteuropaanen altijd een visum geweigerd zou moeten worden. Ten aanzien van sportevenementen toonde Adriaanse clementie. Sportbeoefening bood minder tijd en gelegenheid voor 'nevenopdrachten' en voor het achterblijven van sportlieden na afloop van wedstrijden hoefde men in het arme Nederland niet al te zeer te vrezan. Als vluchthaven zouden de sporters liever een deviezenrijk land kiezen.

De nota van Adriaanse werd op 13 februari 1950 door de ministerraad voor kennisgeving aangenomen.⁸ Reeds dadelijk werden de voorstellen van Adriaanse ten uitvoer gebracht. Buitenlandse gasten voor het CPN-congres van eind februari 1950 werd een visum geweigerd en vier afgevaardigden van het Wereldvredescomité werden

enkele dagen later over de grens gezet, vóórdat zij in het openbaar hadden kunnen optreden.⁹

Met de aanbevelingen van Adriaanse op tafel leek het niet moeilijk meer een preadvies te formuleren over de vraag, hoe er onder de verschillende lagen van de bevolking propaganda tegen het communisme bedreven zou kunnen worden. Toch kwamen Eindhoven en de vertegenwoordigers van de Buitenlandse Inlichtingendienst, G2, MARID en Inlichtingendienst Luchtstrijdkrachten niet geheel probleemloos tot zo'n preadvies. Met name bij de militairen bestond het bezwaar, dat inlichtingendiensten er waren om inlichtingen te verzamelen, niet om een propagandabeleid te formuleren.¹⁰ Men zette zich echter ten slotte over dat bezwaar heen.

De beste propaganda tegen het communisme zou, aldus het preadvies, een pakket maatregelen zijn, dat de indruk zou wekken dat het de overheid ernst was met de bestrijding van het communisme. Behalve de door Buitenlandse Zaken voorgestelde visabepalingen hoorde daartoe een nieuwe vaststelling van een lijst van communistische organisaties waarvan het lidmaatschap of de steun door ambtenaren verboden zou zijn. De oude, vooroorlogse lijst van voor ambtenaren verboden politieke organisaties was juist op 4 november 1949 door de ministerraad ingetrokken. De opstellers van het preadvies waren zich ervan bewust, dat de voorgestelde maatregelen 'niet in alle opzichten efficiënt' zouden zijn en dat 'de geslepen tegenstanders' er wel onder uit zouden weten te komen. Maar de maatregelen hadden 'grote propagandistische waarde'. Pas als de regering 'een principieel en vastberaden standpunt' zou innemen, zou de bevolking bereid zijn haar te volgen in 'een actieve bestrijding van het communisme in welke vorm ook'.

Opnieuw gaven de opstellers aan geen enkel onmiddellijk gevaar van het communisme te duchten. Integendeel, de Nederlandse communisten hadden weinig kunnen uitrichten op politiek of sociaal-economisch gebied. Hun propaganda had gefaald en de EVC was een mislukking geworden. Maar men moest op zijn hoede zijn voor ondermijning en celvorming door de communisten die op een kritiek moment door hen benut zou kunnen worden. Wat dat betreft bestond er enige zorg over de economische situatie in de nabije toekomst, die wel eens zou kunnen verslechteren als gevolg van de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië of door de toekomstige beëindiging van de Marshallhulp.

In het leger zouden daarom cursussen burgerschapskunde moeten worden ingevoerd. Op de radio zou in prime time, vlak vóór de nieuwsuitzendingen of tijdens populaire programma's als de Bonte Dinsdagavondtrein, propaganda tegen het communisme moeten

worden bedreven. Dagbladen zouden moeten worden gestimuleerd, naar het voorbeeld van *Elseviers Weekblad*, hun kolommen open te stellen voor de bestrijding van het communisme. Er zouden beknopte, deskundig geredigeerde en 'vooral zeer goedkope' boeken en brochures over de toestand in de Sovjetunie moeten worden verspreid. En met behulp van de werknemersorganisaties zouden aanplakbiljetten moeten worden vervaardigd die 'op de juiste wijze' de gebeurtenissen in de communistische wereld zouden verbeelden.

Tot de door Einthoven verlangde wetgeving kwam het niet. De secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, dr. M.J. Prinsen (1899-1971), meende in mei 1950 dat de minister een dergelijke wettelijke verbodsbepaling niet zou kunnen verdedigen 'omdat alles in het parlement te hoop wordt gehaald, daar elke politieke partij een eigen inlichtingendienst heeft'.¹¹ Een maand later stelde Prinsen in het overleg met Einthoven nog eens, dat een wettelijke regeling 'formeel niet uitvoerbaar en politiek niet aanvaardbaar' was.¹²

De SOAN en de 'Tarzan van Limburg'

Terwijl op het hoogste ambtelijke niveau getracht werd maatregelen te nemen die particuliere inlichtingendiensten voortaan de wind uit de zeilen moesten nemen, poogden Marechaussee en BVD gezamenlijk de 'machinaties' van de SOAN in kaart te brengen. De SOAN bleek bij diverse geruchtmakende affaires uit die periode betrokken te zijn geweest. De BVD werd door de Marechaussee in de gelegenheid gesteld de belangrijkste rapporten en stukken van de SOAN te kopiëren en Eindhoven wees een aantal medewerkers aan voor de analyse van het materiaal, terwijl ook de Generale Staf, G2 en de Marine-inlichtingendienst op de hoogte werden gehouden van het verloop van het onderzoek. Het was volgens de diensten niet veel fraais wat er naar boven kwam. Onder de tientallen medewerkers van de SOAN bleken zich o.a. politieke delinquenten en communistische sympathisanten te bevinden. 'De communisten hebben uiteraard zonder moeite in de communisten bestrijdende organisatie Elsinga kunnen penetreren en daar hun verarring-stichtende arbeid naar hartelust kunnen botvieren', berichtte Van Heeckeren van Brandsenburg met onverholen walging aan de Haagse procureur-generaal, mr. Versteeg. 'De medewerkers van Elsinga in de inlichtingendienst bestonden uit ex-illegale, arbeidsschuwe elementen alsmede weggezuiverde rechercheurs. Kortom het personeel als geheel moet als uitschot bestempeld worden. De resultaten van hun activiteiten zijn daar dan ook geheel aan evenredig... Het geheel is een droef beeld van ontbinding en kwade trouw, dat zeer veel schade heeft berokkend, tot corruptie heeft geleid en overmatig veel verarring heeft gesticht.'¹

In een schrijven over de SOAN berichtte Kist aan Eindhoven, dat, 'geheel los van dit onderzoek', was gebleken, dat de leiders van Nationaal Réveil, C.L. Scheuer en M.R. Loze, de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië hadden trachten te beïnvloeden door een aanslag op c.q. ontvoering van premier Drees en de minister van Overzeese Gebiedsdelen Van Maarseveen en vergiftiging van enkele RTC-leden, o.a. Hatta. Politieel ingrijpen werd ongewenst en uiterst moeilijk geacht, maar de Marechaussee had voor het volgen en zo mogelijk beïnvloeden van genoemde personen een officier en acht onderofficieren ter beschikking van de Haagse procureur-generaal gesteld.² Kennelijk stond de RTC-actie toch niet 'geheel los' van het

onderzoek tegen de SOAN, want Scheuer en Loze waren, zoals we zagen, contacten van Wolf cum suis. En het vergif, dat gebruikt zou worden, zou zijn verstrekt door Hercules.³

Verder bleek Elsinga, vermoedelijk via Bill of Wolf, in relatie te zijn gekomen met de Voorburgers 'Joop' en de gebroeders Munninghoff en met de Belg Sweerts.⁴ Joop had aan het begin van de Duitse bezetting zijn studie afgebroken om verzet tegen de Duitsers te plegen.⁵ Daarbij had hij o.a. Hendriks en Wolf leren kennen.⁶ Hij was daarna in contact gekomen met de gebroeders Munninghoff. Johannes Maria Josephus Anthonius (Anton) Munninghoff (1887-1954)⁷ was in 1919 in Riga gehuwd met de Wit-Russin Erica Tonny Schuhmacher. Tijdens het interbellum dreef hij handel in Letland. Daar leerde hij pater Constant Johan Joseph Tieleman Kolfschoten (1889-1960) kennen. Deze pater Kolfschoten vestigde zich, volgens zijn door een mede-Jezuïet geschreven In Memoriam, in 1938 'onder het mom van een bijbelprofessoraat' aan de universiteit van Riga als onderdeel van de door paus Pius XI (1857-1939) beoogde 'krans van christelijke vestigingen langs de Sovjetgrens, om zodra de tijd rijp zou zijn, klaar te staan Rusland voor Christus te herwinnen'.⁸ Anton Munninghoff, die leefde volgens het credo 'Met geld gaat alles',⁹ schonk pater Kolfschoten een kerk. Dank zij deze relatie – pater Kolfschoten keerde in 1941 terug naar Nederland – schijnt Munninghoff na de oorlog goede toegang gehad te hebben tot de jongere broer van de pater: de toenmalige minister van Justitie, Henri Anthonij Melchior Tieleman Kolfschoten (1903-1984).

Ten tijde van de Spaanse burgeroorlog bezat Anton Munninghoff twee schepen, de 'Janjuelgava' en de 'Amaba', die aan republikeinse zijde wapens leverden.¹⁰ Tijdens de oorlog keerde Munninghoff uit Letland terug naar Nederland. Hij legde zich toe op de fabricage van gasgeneratoren voor auto's en motoren. De Amsterdamse bankier, oorlogshandelaar in joodse effecten¹¹ en v-Mann¹² Otto Rebholz (geb. in 1900) vernam hiervan en wist in Berlijn het Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete voor het project te interesseren.¹³ In 1943 richtten Rebholz en Anton Munninghoff daarop eerst de Continentale Generator Compagnie op en later ten behoeve van de brandstofvoorziening de N.v. Nederlandsche Baltische Turfindustrie (N.v. Nebalturf). Beide waren gevestigd in het kantoor van Rebholz op de Herengracht 499 in Amsterdam. Na de oorlog werd er algemeen weinig vleiend gesproken over het oorlogsverleden van Anton Munninghoff, maar hem werd niets in de weg gelegd. Integendeel, hij beschikte over een door Buitenlandse Zaken verstrekte koerierspas.¹⁴

De Belg Pierre Marie Ernest Sweerts (geb. 1918) trad in 1941 in

Duitse militaire dienst en werd SS'er.¹⁵ Hij kreeg de rang van Obersturmführer bij de ss-divisie Wallonië en werd geplaatst bij het hoofdkwartier van Hitler (1889-1945) in Lütz. Vervolgens werd hij referent voor het Nabije Oosten van afdeling VI van het Reichssicherheitshauptamt (RSHA). Nadat verschillende Duitse agenten in Turkije waren overgelopen naar de geallieerden, werd hij overgeplaatst naar België. In het voorjaar van 1944 werd hij belast met het overbrengen van joodse vermogens in Nederland naar Duitsland ten behoeve van hoge ss-officieren. In België was hij betrokken bij razzia's, waarbij hij zich de bijnaam 'Tarzan van Limburg' verwierf. In september 1944 ging Sweerts door de linies. Na het Albertkanaal bij Wynegem te zijn overgezwommen meldde hij zich bij de Britten. Hij deelde hun alles mee, wat hij wist over de Duitse strategische posities in Nederland en verstreekte hun als bonus het wachtwoord voor de komende dagen voor de Moerdijkbrug.¹⁶

In april 1945 kwam hij onder de hoede van Captain W.W. Pidcock van 106 Special Counter Intelligence (SCI) en de daar gedetacheerde Nederlander Hendrik (Hein) Siedenburg (1908-1990). Zij wilden hem tegen de Duitsers inzetten als 'omgekeerde' agent, maar de Duitse capitulatie doorkruiste dit voornemen. Hij werd 'daarom' ingezet als ondervrager, eerst in het 030 ondervragingskamp te Tilburg en later in Fort Blauwkapel bij Utrecht. Nog weer later werd hij ook ingeschakeld bij de Fiscale Recherche. In dienst daarvan arresteerde hij een aantal Nederlanders, onder wie Otto Rebholz.

Daar Anton Munninghoff een verzoek had ingediend om tot een schikking te komen in de zaak-Rebholz, kwam Sweerts in een van de laatste maanden van '45 met de Voorburger in contact.¹⁷ In april 1946 bracht de 58-jarige Anton Munninghoff Sweerts in contact met zijn ruim negen jaar oudere broer Wilhelmus Lambertus Christianus Maria (Wim) Munninghoff (1878-1968). Wim Munninghoff verklaarde, dat hij en andere illegalen ontevreden waren over het hoofd van de Opsporingsdienst van het BNV, W.E. Sanders (geb. 1908). Zij verzamelden materiaal in het bijzonder tegen hem en in het algemeen tegen alle 'Slechten'. Wim Munninghoff legde een contact tussen Sweerts en Joop, die zou kunnen bewijzen dat Sanders koffers vol papieren en stempels van het BNV naar de Sovjetlegatie zou hebben gebracht. Munninghoff en Joop verzochten Sweerts hun inlichtingen door te geven aan de 'Engelse dienst'. Verschillende malen kwamen zij met materiaal. Sweerts zei later de waarde ervan niet hoog aan te slaan. Al naar gelang het door hem ingeschatte belang ervan gaf hij de papieren door aan Siedenburg of vernietigde hij ze.

Joop beschikte over verschillende ambtelijke contacten, o.a. bij

Financiën¹⁸ en met kapitein G.J. Verweij van het Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven te Rotterdam. Hij droeg een uniform van de Nederlandse politie en genoot dekking van kapitein A.L.C. Meijering, hoofd van de Militaire Politie Den Haag. Op aanraden van Sweerts zou Joop een privé-detectivebureau zijn begonnen. Volgens Joop zelf verzamelde hij vooral informatie ten behoeve van zijn publikaties voor het weekblad *Srijdt*.¹⁹

In mei 1946 werden de activiteiten van het Intelligence Bureau van de British Military Mission, dat na afloop van de oorlog in Nederland had gefunctioneerd, overgenomen door de Nederlandse veiligheidsdienst. De Britten lieten Sweerts toen over aan kapitein Siedenburg, die inmiddels werkzaam was bij het BNV. Intussen zette Sweerts onder de dekmantel van politiek inlichtingenwerk zijn al tijdens de oorlog begonnen smokkelpraktijken lustig voort. Volgens plan zou Sweerts naar een mogelijkheid zoeken om naar Zuid-Amerika te geraken, maar Sweerts stelde het vertrek steeds weer uit. Een probleem was, dat Sweerts naar Latijns Amerika geholpen zou worden door Joop uit Voorburg en door Anton Munninghoff, op voorwaarde dat hij diens zoon Franz Munninghoff zou meenemen. Franz was in Duitse krijgsdienst geweest en was op dat moment ergens in België of Nederland ondergedoken.²⁰

Van Wim Munninghoff kreeg Sweerts intussen 70 Belgische doorgangsbewijzen. Deze werden hem bijna noodlottig. Op 20 november 1946 werd hij in Haarlem gearresteerd, omdat hij verklaringen zou kunnen afleggen over de ontvreemding van ambtelijke bescheiden door Wim Munninghoff. Wim Munninghoff was in dat verband wel enige aandacht van de opsporings- en veiligheidsdiensten waard, want vóór de oorlog had hij deel uitgemaakt van de redactie van *Rode Revolutie* en was hij geïnterneerd geweest in Ceylon wegens revolutionaire activiteiten.

Enkele dagen na zijn arrestatie werd Sweerts door een Belgische krijgsraad bij verstek ter dood veroordeeld wegens dienstneming tegen België of diens bondgenoten. Hoewel de Haarlemse politie de arrestatie van Sweerts onmiddellijk bekend had gemaakt aan de Sûreté de l'État in Brussel,²¹ vroegen de Belgische autoriteiten niet om uitlevering. Na contact met MI5²² besloten de Nederlandse autoriteiten Sweerts niet strafrechtelijk te vervolgen. In plaats daarvan werd hij na meer dan anderhalf jaar gevangenschap in juni 1948 in de gelegenheid gesteld Nederland te verlaten als derde stuurman op een Grieks smokkelschip onder Panamese vlag.²³

In oktober 1948 strandde de koter waarop Sweerts toen voer evenwel ter hoogte van de Wassenaarse Slag. Sweerts overleefde de schipbreuk en hield zich vervolgens schuil in de woning of de

parfumeriefabriek van Joop. Dat het met dit schuilhouden nogal meeviel, mag blijken uit het feit dat Sweerts intussen in dienst kwam van een katholieke inlichtingendienst onder leiding van de Belgische algemeen overste der Jezuiten, J.B. Janssens (1889-1964).²⁴ In juni 1949 werd Sweerts, die de indruk maakte van een 'gladde vlotte causeur met innemende manieren', 'van een beschaafde atleet' en 'een goedmoedige reus',²⁵ chef de bureau van de dienst-Elsinga.²⁶

In mei 1951 ten slotte werd Sweerts met een diplomatiek paspoort van de Republiek der Zuid-Molukken (RMS) in Brussel gearresteerd, nadat de Nederlandse autoriteiten de Belgische justitie hadden getipt, dat Sweerts op het punt stond België te verlaten met een door hem gekochte Lockheed met wapens en zenders ten behoeve van Westerlings strijd voor de RMS.²⁷ Na zijn arrestatie bleek, dat Sweerts in Parijs gebruik had gemaakt van passen op naam van de SOAN-medewerker Van Donk en van de in 1949 op mysterieuze wijze om het leven gekomen Friedrich Schallenberg.²⁸

De SOAN en de affaire-Schallenberg

Waarschijnlijk mede omdat de geldkraan vanuit het bedrijfsleven in 1949 steeds meer werd dichtgedraaid, terwijl men juist streefde naar een uitbouw van de inlichtingendienst in binnen- en buitenland, begaven figuren uit de dienst-Elsinga zich op het smokkelpad.¹ Tegelijkertijd zou de dienst-Elsinga zwarte effecten van industriëlen naar het buitenland hebben gebracht, waar de registratiebepalingen minder streng waren dan in Nederland.² De smokkel en fraude waren nauw gelieerd met chantage. Als fondsenwerver voor de SOAN gaf vooral Dumont leiding aan de chantage.³ De chantage ging zover, dat Hacke bij zijn verhoor in januari 1950 opmerkte, dat zijn inlichtingendienst zelfs had gepoogd hemzelf te chanteren.⁴

In 1949 reisden Bill, Joop en Sweerts samen het land door op zoek naar ondergedoken Duitse vermogens. Zij schenen dit vooral te doen in opdracht van Peter Louis Henssen (1893-1957).⁵ Henssen was tijdens de oorlog zwarthandelaar. Al vóór de oorlog had hij parfumerie- en andere toiletartikelen naar Nederland gesmokkeld. Tijdens de bezetting verdiende hij kapitalen met de verkoop van parfumerie-artikelen aan Duitsers. Verder kocht hij in de oorlog gouden munten en effecten, afkomstig uit joodse eigendom, op.⁶ Toen de krijgskansen begonnen te keren zocht Henssen contact met het Rotterdamse verzet. Vanaf september 1944 kwam bij Henssen regelmatig een man over de vloer die wij in navolging van de naoorlogse pers 'Jos de Killer' zullen noemen.

Jos de Killer was leider van een KP-ploeg in Rotterdam die zich o.m. bezighield met liquidaties. Eigenlijk was zijn ploeg een zogeheten wilde groep. Zij werd echter aan het eind van de oorlog in het verband van de Landelijke Knokploegen (LKP) opgenomen in de hoop, dat daarmee controle over de groep van Jos de Killer zou kunnen worden uitgeoefend. Dit lukte nauwelijks. De groep-'Jos' bleef het zorgenkind van wat heette de 'bonafide' leiding van het gewapende Rotterdamse verzet.⁷ Jos benutte Henssen vooral om de informaties die deze kon geven wegens zijn contacten met de SD. Henssen was trouwens niet de enige zwarthandelaar in de omgeving van Jos. Verder omringde Jos de Killer zich met onderwereldfiguren. Maar wie daar kritiek op had, werd al snel met liquidatie bedreigd.⁸

Na de oorlog, toen Elsinga hoofd POD in Rotterdam was, werd Jos daar belast met de bewaking van politieke delinquenten. Na verloop van tijd nam Henssen op verzoek van Elsinga Jos de Killer in dienst als chef van een filiaal van zijn parfumeriebedrijf in Amsterdam. Henssen zelf zat toen vast op grond van verdenkingen ten aanzien van zijn gedragingen tijdens de oorlog. Omdat Jos volgens Henssen goederen van hem verduisterde, ontsloeg Henssen, nadat hij was vrijgekomen, De Killer in 1947. De 'diplomaat' Elsinga bewerkstelligde evenwel een koude vrede tussen beide heren.

Spoedig na zijn vrijlating genoot Henssen een ware reputatie als groot smokkelaar van voornamelijk zwarte effecten.⁹ In zijn smokkelaffaires werkte Henssen samen met de Rotterdamse smokkelkoning A. K., beter bekend als 'Oom Tom'. Effecten werden naar het buitenland gebracht, daar verkocht en van de opbrengst werden goederen gekocht die naar Nederland werden gesmokkeld.¹⁰ Ook Oom Tom was afkomstig uit het Rotterdamse verzet. Als bedrijfsleider bij het zwaartransportbedrijf 'Zwatra' had 'Oom Tom' vele mogelijkheden voor zijn smokkelpraktijken. Hij had de beschikking over een eigen vloot van kustvaarders, waarmee hij zijn smokkelwaar naar Nederland transporteerde. Samen met Jos de Killer reisde hij ook verschillende malen per vliegtuig naar het buitenland. In Tsjecho-slowakije bijv. voerden zij besprekingen met een bemiddelde Tsjech die anticiperend op een communistische machtsovername zijn vermogen naar het buitenland trachtte te loodsden. Als gevolg daarvan waren Oom Tom en Jos bijv. in Tsjecho-slowakije ten tijde van de machtsgreep in februari 1948.¹¹

Mede geïnspireerd door Henssen hadden Joop, Sweerts en Bill ook interesse voor de figuur van Schallenberg, terwijl Schallenberg van zijn kant eveneens contact zocht met de dienst.¹²

Friedrich Schallenberg was op 30 juni 1905 in Keulen geboren. Reeds vóór de oorlog leefde hij in Nederland, waar hij een zaak in sportartikelen dreef. Van mei 1943 tot mei 1945 was hij als korporaal in dienst bij de Feldgendarmerie in Utrecht. In die hoedanigheid kwam hij op de hoogte van de financiële praktijken van enkele belangrijke collaborateurs, met name in Utrecht en omgeving. Tegelijk onderhield hij contacten met Nederlandse verzetsstrijders, voornamelijk van de Utrechtse inlichtingengroep 'Margriet'.¹³

Na de oorlog stond Schallenberg in contact met verschillende – zowel officiële als particuliere – inlichtingen- en recherchediensten.¹⁴ O.m. was hij informant voor hoofdinspecteur mr. A.C. van der Spek van de inlichtingendienst van de Haagse politie.¹⁵ Van der Spek werkte weer nauw samen met de dienst K van de PRA, die nog steeds bezig was het Duitse spionage- en sabotagenet uit de bezettingstijd

in kaart te brengen. Zowel Van der Spek als de dienst κ legden bijzondere belangstelling aan de dag voor ondergedoken vermogens.¹⁶ Bij de dienst κ werkte o.a. rechercheur A. Verhoef, die tijdens de oorlog uit gevangenschap was bevrijd door Schallenberg, toen deze bij de Feldgendarmierie werkzaam was¹⁷. Schallenberg zou ook in contact hebben gestaan met verschillende medewerkers van de dienst-Elsinga.¹⁸ Enerzijds poogde Schallenberg de verschillende officiële en particuliere diensten tegen elkaar uit te spelen, anderzijds was hij, omdat hij op naturalisatie hoopte – ten tijde van zijn dood was zijn naturalisatieverzoek reeds geruime tijd in behandeling¹⁹ –, een gemakkelijk te manipuleren figuur. In de nacht van 13 op 14 september 1949 vond hij de dood in een 30 cm. diepe vijver bij de Groot Hertoginnelaan in Den Haag. Moord of zelfmoord, dat werd nooit helemaal duidelijk. Dood door verdrinking, zei de politie. Moord, riepen de journalisten. Het was een zaak die de gemeoederen vooral in Den Haag jarenlang bezighield.

De achtergronden van de (zelf)moord waren vele en de ene was nog mysterieuzer dan de andere. Algemeen was de overtuiging, dat Schallenberg zijn hand had overspeeld, maar voor het grote publiek is nooit een duidelijk patroon van motieven en daders uit de wirwar van zijn dubieuze contacten ontstaan.

De dood van Schallenberg²⁰ is veelvuldig in verband gebracht met een jacht van verschillende groepen op het ondergedoken vermogen – het zou voornamelijk gaan om effecten ter waarde van 2,5 miljoen gulden – van dr. Fritz Arthur Mucke (1898-1951).²¹ Mucke was in 1934 uit Duitsland naar Nederland uitgeweken, waarna hij zich in Zeist had gevestigd. Zijn vermogen had hij grotendeels in Duitsland achtergelaten. Na verloop van tijd wist hij zich een positie als industrieel adviseur te verwerven. In 1938 werd hij directeur van de Noordsche Unie, die als formeel doel had handel te drijven tussen neutrale landen. Tijdens de bezetting ging het Mucke steeds beter. In de jaren 1941 en 1942 wist hij zijn in Duitsland achtergebleven vermogen naar Nederland over te brengen. Hij ging een vooraanstaande positie bij het in de Domstad gevestigde kantoor van het Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete bekleden. Als inkooper voor de Duitsers maakte hij een fortuin. Zijn oorlogswinst werd geschat op twaalf miljoen gulden; de belasting sloeg hem aan voor drie miljoen.²² Verder rustte na de oorlog het odium op hem, dat hij voor de SD zou hebben gewerkt.²³ Tijdens de oorlog was burgemeester Visser van Zeist gedurende enige tijd ondergedoken geweest bij Mucke.

Direct na de oorlog zat Mucke als wederdienst enkele dagen ondergedoken bij Visser. Mucke werd evenwel gearresteerd. Na een

korte periode van hechtenis besloot de minister van Justitie hem het land uit te zetten, maar Mucke, die o.a. ook de bescherming genoot van de inspecteur-generaal der Nederlandse politie en de Marechaussee, kol. A.W. de Koningh (geb. 1885),²⁴ werd getipt en dook onder. Zowel Visser als de secretaris van Volksweerbaarheid, Dionysius Willem Petrus Gielen (1882-1952), drongen er bij Justitie, overigens tevergeefs, op aan 'in het Nederlands belang' Mucke niet uit te wijzen. Vanaf dat moment was de exacte verblijfplaats van Mucke onbekend. Nu eens leek hij zich op te houden in Nederland, dan weer in Zwitserland of zuidelijker streken. In elk geval ageerde hij op alle mogelijke manieren om zijn in Nederland achtergebleven vermogen naar Zwitserland over te brengen.

Kort voor de (zelf)moord van Schallenberg zouden de effecten van Mucke voor 280.000 gulden te koop zijn aangeboden aan een Utrechtse relatie van Schallenberg. Of er werkelijk sprake is geweest van de felbegeerde 'Mucke-poet' of van andere effecten, is niet komen vast te staan. In elk geval tipte Schallenberg de politie over de op handen zijnde verkoop. Om de aanbieder van de effecten 'zekerheid' te bieden, zei Schallenberg, dat de transactie plaats zou hebben op neutraal gebied, in de pauselijke nuntiatuur aan de Carnegieaan 3 te Den Haag. Degene, die hiertoe gelegenheid zou bieden – onbekend is, wie dat zou zijn, zo die persoon al bestaan heeft – zou hiermee hebben ingestemd in ruil voor een schenking van tien procent van het vermogen voor een liefdadige instelling in Leuven. Schallenberg had kort voor zijn dood gesproken over een aanstaande deal, waaraan, als deze slaagde, voor hem ook wat vastzat. Was de liefdadige instelling misschien Schallenberg zelf? Hij zou op 13 september uit Utrecht worden opgebeld, wanneer de kopers zouden vertrekken. Of dit telefoongesprek heeft plaats gehad is onbekend. In Utrecht schijnt bekend geworden te zijn, dat ook justitie interesse had voor de voorgenomen transactie. Besloot 'Utrecht' niet te leveren? Was Schallenberg er door aan hem geleverde fotokopieën van een monster van de effecten achtergekomen, dat er geen sprake was van de 'Mucke-poet'?

In elk geval heeft Schallenberg in de nacht van 13 op 14 september op een gegeven moment zelf zijn woning verlaten en is hij in de richting van de nuntiatuur gewandeld. Zeker is het niet, maar veel wijst erop, dat er een strijd is geweest tussen Schallenberg's Utrechtse connecties en leden van de dienst-Elsinga om het bezit van de 'Mucke-poet'.²⁵

Maar ook binnen de groep-Elsinga zelf, waarmee Schallenberg sinds de zomer van '49 contacten onderhield, bestonden spanningen. Volgens Wolf hielden die spanningen verband met de connecties van

verschillende SOAN-medewerkers met buitenlandse inlichtingendiensten. Medio 1949 zou van Amerikaanse zijde belangstelling zijn getoond voor de dienst-Elsinga, omdat de FBI op de hoogte was geraakt van betrokkenheid van medewerkers van de dienst-Elsinga bij smokkel op de vs. Er bestond in die jaren een enorme smokkel van diamanten uit Nederland naar de vs en van goud op de omgekeerde route.²⁶ Volgens Wolf zou Van Donk daarop voor de Amerikanen zijn gaan werken binnen de SOAN.²⁷ In een schrijven van 24 januari 1953, aanwezig in het BVD-dossier van Van Donk wordt er melding van gemaakt, dat Van Donk inderdaad van Amerikaanse zijde ooit zou zijn aangezocht inlichtingen in te zamelen, maar hij zou dit hebben geweigerd. Sweerts onderhield intussen nog steeds connecties met de Britse geheime dienst, o.a. met de later als dubbelspion ontmaskerde Britse M16-medewerker George Blake (geb. 1922), die in 1949 in Nederland vertoefde.²⁸ Verder werkte Sweerts voor een katholieke inlichtingendienst. In verband met de (zelf)moord van Schallenberg wordt ook regelmatig gesproken over een katholieke inlichtingendienst onder de naam 'De Witte Cel', waarover helaas geen verdere informatie beschikbaar is.²⁹ En Hercules werd door leden van de groep-Elsinga beschouwd als, wat in die dagen heette, 'een Beriaman'³⁰, terwijl, zoals we zagen, de autoriteiten ook Wolf tot deze categorie rekenden.

Ten dele mogen deze inlichtingenrelaties alleen in de perceptie van de SOAN-medewerkers zelf hebben bestaan, een feit is dat de onderlinge spanningen in de groep in het najaar van 1949 sterk opliepen en de angst voor fysieke dreiging groot was. Zo werd in de groep zelf het overlijden van Leo Kooy als gevolg van een buikaandoening beschouwd als een gevolg van vergiftiging. En nadat in Parijs een Belgische medewerker van Henssen, Beertje van de Bosch, op heterdaad was betrapt bij smokkelen en op de vlucht was doodgeschoten, werd in de groep-Elsinga gemompeld, dat de politiemans die dit deed hiervoor door leden van de groep-Elsinga betaald zou zijn.³¹

Tom Wolf heeft bij diverse gelegenheden verklaringen afgelegd omtrent de dood van Schallenberg. Wolf bevond zich op de avond van 13 september in café annex bar Le Petit Bodega, Groot Hertoginnelaan 42b, een 'trempunt van verschillende inlichtingendiensten, dienst Elsinga, FBI, British Intelligence Service en Berialieden'. Ook Sweerts en Dumont zouden daar die avond zijn geweest. Na sluitingstijd zou Wolf Sweerts en Dumont zijn gevolgd naar Dumonts huis, Groot Hertoginnelaan 26, Den Haag, dichtbij de plaats waar de volgende ochtend het lijk van Schallenberg in dertig centimeter diep water zou worden gevonden. Ook aan Dumont waren kort tevoren de effecten van Mucke te koop aangeboden. Even

na Sweerts en Dumont zouden ook Hercules en ene Ter Horst bij Dumonts woning zijn gearriveerd. Dumont heeft de bijeenkomst in zijn woning later ontkend door te beweren, dat hij op dat tijdstip in het ziekenhuis lag. Dit alibi is evenwel vals gebleken.³² Ter Horst had een confectiebedrijf in de Scheepmakersstraat 3, naast de uitgeverij-drukkerij De Hofstad. Hij verrichtte koeriersdiensten voor de dienst-Elsinga. Na verloop van tijd zou ook Schallenberg de woning zijn binnengegaan. Rond half vier in de ochtend zouden Schallenberg en enkele SOAN-mensen de woning weer hebben verlaten. Volgens Wolf was Sweerts de moordenaar van Schallenberg, doordat hij Schallenberg in het water had geduwd, nadat Hercules hem gif zou hebben toegediend.³³ Bij de lijkschouwing, die overigens pas zes dagen nadat het lijk van Schallenberg was aangetroffen plaatsvond, werd geen vergiftiging geconstateerd. Wel was bij het lijk een alcohollucht waargenomen. Schallenberg had op het moment dat hij zijn woning verliet, geen alcohol gedronken. Sommigen vermoedden daarom, dat Schallenberg bedwelmd zou zijn. Anderen zagen er, aangezien de cafés in de omgeving al waren gesloten, een bewijs in, dat Schallenberg op een hem bekend adres iets moest hebben gedronken.

De commissie-Schöffler heeft indertijd bij haar Menten-onderzoek ook de verklaringen van Wolf onder ogen gehad. Hoewel zij op grond van de onvolledigheid van de Schallenberg-dossiers niet zeker is over het verloop van een en ander, merkt zij op dat de verhalen van o.a. Wolf 'de kroon [lijken] te spannen in opgewonden verwardheid en indianenverhalen'.³⁴ Uit de in de dossiers aanwezige stukken blijkt, dat algemeen het oordeel was dat Wolf zijn verhalen aandikte en overdreef, doch dat de kern van door hem verstrekte inlichtingen in het algemeen juist werd geacht. De commissie-Menten gooit de verklaringen van Wolf op één hoop met die van een zekere Van N., die inderdaad een psychisch labiele figuur was en met zijn verhaal over de Schallenberg-affaire justitie op een verkeerd spoor zette. Verder trekt zij Wolfs verhaal in het belachelijke door de vermelding, dat Wolf begin 1950 in een bui van dronkenschap en misselijkheid meende vergiftigd te zijn.

Ons inziens is het op zijn minst merkwaardig, dat justitie – ondanks een waardering tot op zekere hoogte van Wolf als getuige – dit spoor nooit heeft nagetrokken. Te meer daar Wolf zijn beweringen verschillende malen publiekelijk deed. Dumont en andere betrokkenen hebben hierin nooit aanleiding gezien zich in rechte te verweren.

Van Straten, auteur van een overzichtswerk over mysterieuze moorden, hecht meer waarde aan Wolf als getuige dan de commissie-Schöffler indertijd deed. Hij merkt over de verklaringen van Wolf op: 'Het spoor loopt steevast in de richting van het geheimzinnige

huis aan de Groothertoginnelaan. En wat meer zegt: die legkaart past ook precies op de feiten, zoals die gepubliceerd zijn... Wat heeft de politie met al deze aanwijzingen gedaan? Het antwoord is verrassend van eenvoud: niets. De procureur-generaal mr. J. Versteeg verklaarde letterlijk: "De pers kan mij niet dwingen, bepaalde mensen [lees: Wolf] te horen."³⁵ Ook het feit, dat Sweerts in mei 1951 werd gearresteerd met een pas op naam van Schallenberg, kon Versteeg kennelijk niet op andere gedachten brengen. Waarschijnlijk was de affaire-Schallenberg te veel verworden tot een prestigekwestie tussen justitie en journalistiek.

De zaak Visser-Bos

Het verband tussen de SOAN-groep en het vermogen van Mucke blijkt ook uit de ingewikkelde zaak Visser-Bos. Burgemeester W.A.J. Visser (1904-1975) van Zeist en drs. W. Bos hadden tijdens de Duitse bezetting nauw samengewerkt in de Zeister illegaliteit. Reeds eerder werd gewezen op Vissers relatie met Mucke. Bos had naar eigen zeggen tijdens de oorlog deel uitgemaakt van de zogeheten inlichtingendienst-Hamstra, die na de oorlog zou zijn blijven doorwerken, eerst voor het Militair Gezag, later voor de POD en de PRA en ten slotte voor de Regeringsvoorlichtingsdienst onder leiding van Brugmans.¹ In 1947 werd Visser burgemeester van Den Haag. Hij nam toen Bos, hoewel die kort tevoren was ontslagen wegens geknoei met declaraties bij de perszuivering,² in dienst als particulier en politiek secretaris. Intussen was Bos ook belast met het beheer over het vermogen van de in Zwitserland verblijvende Nederlandse NSB'er Bonté, tijdens de bezetting directeur van de n.v. Montan.

Aan het begin van de zomer van 1947 werd Visser benoemd in de commissie-De van der Schueren, die de particuliere weerbaarheidsgroepen in een door de overheid geleid lichaam moest trachten samen te brengen.³ Eind 1947 berichtte een van de informanten van de CVD, dat Visser zelf deel uitmaakte van een geheime tegen de CPN gerichte organisatie.⁴ Deze organisatie – het hoeft niet meer te verbazen – was de SOAN. Visser, de grote vriend van Mucke, stond via Bonté in Zwitserland in contact met Mucke en tegelijk was Visser door Bos ingeschakeld voor bepaalde activiteiten van de SOAN. Die activiteiten bestonden o.m. uit het overhevelen van (voornamelijk zwarte) vermogens naar buitenlandse inlichtingenbronnen, die op hun beurt vooral weer informatie verstrekten over in Nederland ondergedoken vermogens.⁵

In augustus 1947 reisde Visser naar Bonté in Zwitserland. Visser kreeg toen 2500 francs van Bonté, welke hij nooit terugbetaalde.⁶ In maart 1948 reisden Visser en Bos samen naar Zwitserland. Bij die gelegenheid drong Bos er bij Visser op aan om 50.000 francs op te nemen uit het vermogen van Bonté. Bos had Bonté nl. 'listiglijk en in strijd met de waarheid'⁷ voorgespiegeld, dat burgemeester Visser dank zij zijn relaties zou kunnen bewerkstelligen, dat Bonté weer in zijn functie van directeur van Montan zou kunnen worden hersteld.

Nadat Bos, Visser en Bonté tot overeenstemming waren gekomen, zetten de burgemeester en zijn secretaris het opgenomen bedrag in Zwitserland gedeeltelijk om in guldens en Amerikaanse dollars en namen dit vervolgens mee naar Nederland. Daarmee overtraden Visser en Bos de deviezenbepalingen. Bonté ontving, nadat hij was teruggekeerd naar Nederland, van Visser en Bos 15.000 gulden en 500 dollar terug. Mr. Visser behield 10.000 francs, die hij op een Zwitserse rekening zette, maar die hij in oktober 1948 opnam en uitgaf. Visser gaf, terug in Nederland, 10.000 gulden aan Bos om als betaling te dienen voor de 10.000 Zwitserse francs van Bonté. Bos deed echter geen betaling aan Bonté, maar vatte het door hem van Bonté's rekening opgenomen bedrag op als een beloning voor het beheer van Bonté's vermogen. Begin mei 1949 werd Bos, die regelmatig naar Zwitserland reisde, daar francs opnam en die vervolgens zwart in Nederland wisselde, bij een douanecontrole op Schiphol gearresteerd wegens het bezit van een groot bedrag aan francs. Bos verdedigde zich door te zeggen, dat burgemeester Visser geheel op de hoogte was.

Visser kreeg direct na het bekend worden van de deviezenovertreding een zenuwinzinking. Hij nam ontslag als burgemeester en werd na een kort verblijf in de Wassenaarse Ursulakliniek opgenomen in de psychiatrische inrichting Rijngest, waardoor het geruime tijd duurde vóórdat hij kon worden verhoord. Visser werd tenslotte uitsluitend overtreding van de deviezenbepalingen ten laste gelegd. Bos werd behalve wegens overtreding van de deviezenbepalingen ook wegens oplichting en verduistering aangeklaagd. Eind december 1949 kwam de zaak van Bos, grotendeels in geheime zitting, voor de economische politierechter. Bos beweerde het geld van Bonté voor verstrekte inlichtingen te hebben uitgegeven. Gedeeltelijk kon hij deze bewering staven.⁸ Tegelijk werd de zaak behandeld tegen de SOAN-medewerker Van der Kooy, die volgens Bos door hem betaald was voor politieke inlichtingen. Van der Kooy verklaarde 2000 dollar voor politieke doeleinden te hebben ontvangen.⁹ De economische politierechter veroordeelde op 4 januari 1950 Visser tot 6 maanden gevangenisstraf en 20.000 gulden boete; Bos tot 8 maanden met aftrek en een boete van 2500 gulden; en Van der Kooy tot 3 maanden. Het Haagse gerechtshof halveerde later de straf voor Visser. Zijn beroep in cassatie werd door de Hoge Raad verworpen.¹⁰

Bos stond behalve met Van der Kooij ('Toontje') ook in contact met Van Gernerden, de opvolger van Elsinga als hoofd van de inlichtingendienst van de SOAN.¹¹ Naar Van Gernerden tijdens de berechting van Bos beweerde zou Bos hem informatie van achter het ijzeren gordijn verstrekt hebben.¹² Maar vermoedelijk waren het

veeleer inlichtingen uit Zwitserland en wel over het vermogen van Mucke.

Zo schijnt Visser het vermogen van Mucke in beheer te hebben gekregen, maar na zijn arrestatie droeg hij dat over aan 'een hoge geestelijke autoriteit'.¹³ En hier klinkt weer de naam van de mysterieuze Witte Cel, de particuliere katholieke inlichtingengroep die zich ook bezighield met de transfer van vermogens naar het buitenland.¹⁴ Mucke, die vanaf 1934 in Nederland woonde, was sinds het midden van de jaren dertig in het bezit van een verklaring van het Vaticaan, dat hij raadsman voor de H. Stoel voor economische en financiële aangelegenheden voor Europa was.¹⁵ Tevens had hij tijdens de bezetting de fondsen van de Katholieke Arbeiders Beweging beheerd.¹⁶

Ten slotte zou de dienst-Elsinga betrokken zijn geweest bij de kwestie van de diamanten aan boord van het verongelukte KLM-vliegtuig 'Nijmegen'.¹⁷ De SOAN-groep smokkelde via KLM-stewardessen diamanten het land uit. Van een bepaalde partij ging een deel naar Tanger en een ander deel zou met de 'Nijmegen' naar New York gevlogen worden. De 'Nijmegen', een Lockheed Constellation, werd gevlogen door de roemruchte piloot K.D. Parmentier (1904-1948), die in 1934 met de 'Uiver' de handicapklasse van de Melbourne race had gewonnen. De 'Nijmegen' verongelukte doordat het toestel in de nacht van 20 op 21 oktober 1948 bij het vliegveld van Prestwick in Schotland een hoogspanningsdraad, waarop 132.000 volt stond, raakte. Alle dertig passagiers en tien bemanningsleden kwamen om. Onder hen waren generaal-majoor Gijsbertus Johannes Sas (1892-1948), militair attaché te Washington; Hendrik Veenendaal (1899-1948), technisch directeur van de KLM; Ruppert Wedemeyer, directeur van de Nederlandse Pacific Petroleum Maatschappij in Batavia; prins Alfred von Hohenlohe; en Edgar Fuld (1890-1948), voormalig firmant van Lippmann, Rosenthal & Co., voormalig onder-voorzitter en onder-commandant van de Vrijwillige Burgerwacht Amsterdam en secretaris van de subcommissie Financiën van s.w.g.. Bij de begrafenis van enkele van de omgekomenen waren o.a. aanwezig ir. M.H. Damme sr., voorzitter van de Raad van Bestuur van de KLM, en J. Martin, directeur afdeling Vervoer van de KLM. Beiden hadden relaties met de SOAN.¹⁸

Bij de wrakstukken werd een doosje met diamanten ter waarde van 15.000 pond sterling gevonden. De autoriteiten zouden er volgens o.m. persberichten niet in geslaagd zijn vast te stellen, aan wie deze hadden toebehoord.¹⁹ Volgens verschillende bronnen zouden een of meer SOAN-medewerkers – in dit verband wordt de naam van Bill genoemd – nog wel hebben getracht de diamanten ter plekke te

recupereren maar zouden zij te laat zijn gekomen om nog iets van de smokkelwaar te redden.²⁰ Anno 1992 liet de KLM ons weten, dat naar haar mening het vermoeden van smokkel niet gerechtvaardigd was. Er werden inderdaad op de plaats van het ongeval o.a. diamanten en horloges aangetroffen. Maar deze maakten deel uit van de geregistreerde lading en zouden na het ongeluk als een normaal aangetekend postpakket zijn verzonden naar de geadresseerde. De KLM was niet bereid ons inzage te verlenen in de desbetreffende archiefstukken.²¹

De SOAN werd door de overheid steeds verder in het nauw gebracht. Het geldtekort werd nijpend en de financiering van allerlei activiteiten verliep steeds problematischer. Een nog groter probleem vormde de justitiële vervolging van diverse SOAN-medewerkers. Alhoewel, dat viel uiteindelijk ook nog wel weer mee.

De arrestaties en berechtingen

Voor de bij de SOAN betrokkenen eindigde de hele zaak ten slotte met een milde behandeling. Hacke toonde weinig berouw over de zonden die onder zijn leiding waren begaan en poogde dadelijk vanaf december 1949 zijn inlichtingendienst nieuwe vorm te geven. Daarbij wentelde hij alle schuld voor het gebeurde af op Elsinga.¹ Tegelijk drong hij tijdens een persoonlijk bezoek aan minister Th.R.J. Wijers (1891-1973) van Justitie er op aan het onderzoek naar de dienst-Elsinga 'kalmaan' te doen. De bewindsman weigerde dit.² De dienst-Elsinga zou vanaf begin 1950 zijn voortgezet door Van Gernerden en De Beer.³ Er werd door politieke en veiligheidsautoriteiten weinig meer van de inlichtingendienst vernomen, al was men ervan overtuigd, dat bepaalde hooggeplaatste figuren uit het bedrijfsleven er nog steeds vertrouwen in stelden.⁴ Leden van de dienst-Elsinga stonden nog in 1951 in relatie met ir. M.H. Damme sr. En in september 1952 werd in een rapport van de BVD gesteld, dat Van Donk weer actief zou zijn voor personen uit de groep-Elsinga.⁵ Verdere berichten zijn ons niet bekend.

Begin 1950 gaf premier Drees minister A.M. Joekes (1885-1962) van Sociale Zaken in overweging Hacke ontslag te laten vragen als voorzitter van de Ziekenfondsraad, omdat zijn dienst 'zulke vreemde dingen' had gedaan.⁶ Maar Hacke werd tot aan zijn pensionering op 1 juni 1958 in deze functie gehandhaafd. In 1952 noteerde de BVD dat 'op politiek en crimineel gebied niets nadeligs' over Hacke bekend was.⁷ Wel gaf Drees een wenk aan Volkswaerbaarheid, dat begin 1950, na het overlijden van Klein in november 1949, het voorzitterschap van deze vereniging aan Hacke had aangeboden,⁸ dat dit aanbod de regering onwelgevallig was.⁹

Eind februari 1950 kreeg Hacke de gelegenheid in de *Nieuwe Haagsche Courant* in twee artikelen zijn visie op het gebeurde te geven.¹⁰ Hacke besloot het hard te spelen. Hij deelde mee, dat hij de ministers Beel, Drees, Stikker en Van Maarseveen alsmede Fock op de hoogte had gesteld van zijn initiatief voor een particuliere inlichtingendienst. Tevens beweerde Hacke, dat Crabbendam wel degelijk steeds goed op de hoogte was gehouden door Elsinga. Verder legde hij een aantal van de 'successen' van de dienst bloot, met name de informatie aan de regering over de contacten op de escape line van

Indonesië-weigeraars naar België en over de financiering van de Sovjetpropaganda in West-Europa vanuit Rome. Zoals wij zagen was in elk geval dit laatste een zaak van weinig importantie. Uitvoering stond Hacke stil bij de financiering van zijn organisatie. Alle giften zouden bij de Nederlandsche Handel Maatschappij zijn gestort en de enige die over deze rekening had kunnen beschikken was Hacke zelf geweest. Medio '49 waren door toedoen van Eindhoven de financiële bronnen van de SOAN zozeer opgedroogd, dat de inlichtingendienst toen praktisch zou zijn gestaakt. De bezwaren tegen twee van de SOAN-medewerkers wimpelde Hacke simpel weg. Van Donk was hem aanbevolen door prof. Langemeijer, advocaat-generaal bij de Hoge Raad, en Tom Wolf werkte ook voor de Haagse politie. En als men nu werkelijk eens een particuliere inlichtingendienst wilde onderzoeken, dan moest men maar eens kijken naar De Witte Cel, waarvoor Schallenberg volgens Hacke had gewerkt. Hacke zelf ont-sprong de dans maar Elsinga niet.

Hij werd op 28 december 1950 wegens verduistering veroordeeld tot een voorwaardelijke gevangenisstraf van zes maanden met een proeftijd van een jaar. De rechtbank nam zijn verdiensten als verzets-man in ogenschouw en overwoog, dat als gevolg van de doorstane spanningen Elsinga zich niet direct na de oorlog aan de zich normaliserende maatschappij had kunnen aanpassen. De door hem gepleegde feiten achtte zij echter zeer ernstig. Hij had zich zowel gelden van de LO-LKP als van een voormalige NSB-wethouder wederrechtelijk toegeëigend. Een groot deel van de door hem aan de LO-LKP onttrokken gelden had Elsinga voor persoonlijke doeleinden of voor de SOAN aangewend. Deze constatering leverde tijdens het proces de enige verwijzing op naar de particuliere inlichtingendienst, die Elsinga had geleid.¹¹ Een half jaar later bevestigde het Haagse Gerechtshof het vonnis.

Ook Bill werd in hechtenis genomen, waarbij in zijn woning verschillende bezwarende dossiers in beslag werden genomen. Daaronder zouden zich ook dossiers hebben bevonden die een jaar tevoren uit de Amerikaanse ambassade in Den Haag waren verdwenen. Maar binnen een week werd Bill weer vrijgelaten.¹²

Mies H., secretaresse van het documentatiebureau van de SOAN, werd in het Huis van Bewaring ingesloten, omdat zij in het bezit was van gelden die zij niet kon verantwoorden. Zij werd na korte tijd weer vrijgelaten.¹³ De Haagse agent van politie A. Verhoef, die vrij entree had bij de inlichtingendienst van de Haagse politie en eerder had gewerkt voor de afdeling K van de PRA Den Haag, werd gearresteerd omdat hij tegen betaling dossiers en processen-verbaal aan Elsinga zou hebben verstrekt. Maar eind september 1950 werd hij

wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken.¹⁴ Verder werd de adjunct-commiss van algemene zaken van het Rotterdamse stadhuis Johannes v.d. H. aangehouden die ervan werd verdacht een stuk van de inlichtingendienst van de gemeentepolitie aan de dienst-Hacke te hebben verstrekt. Hij werd veroordeeld tot twee maanden gevangenisstraf voorwaardelijk, met een proeftijd van drie jaar.¹⁵ De verdediging beriep zich in deze zaken veelal op de goede trouw van de cliënten: activiteiten in het belang van de goede zaak, die op zijn minst gedoogd waren door de regering.¹⁶ Hercules vluchtte in januari 1950 naar Indonesië, hetzij in verband met de affaire-Schallenberg, hetzij wegens de arrestatie van Mertens.¹⁷

Tandarts Hendriks was al in het najaar van 1948 naar Antwerpen uitgeweken, omdat hij vreesde te worden gehoord over de moord op De Boer. In maart 1949, toen hij zich zelfs daar niet veilig meer voelde voor de Nederlandse justitie, week hij uit naar Brisbane, waar hij enige tijd werkte als tandartsassistent. Omdat hij echter niet bevoegd was een tandartspraktijk uit te oefenen in Australië sloeg hij aan het zwerven. Achtereenvolgens werd hij gesignaleerd in Singapore, Afrika en Brazilië. Ten slotte werd hij, toen hij op een Noors schip de Antillen aandeed, aangehouden, formeel op grond van een aanklacht van de Schade Enquête Commissie wegens oplichting en valsheid in geschrifte, maar in werkelijkheid ook op grond van het vermoeden van zijn betrokkenheid bij de moord op De Boer. Op grond van het eerste werd Hendriks veroordeeld tot drie maanden gevangenisstraf met aftrek van voorarrest.¹⁸

Mertens en Van Brakel werden beiden gearresteerd op verdenking van art. 132 van het Wetboek van Militair Strafrecht, dat het voor militairen o.m. strafbaar stelt opzettelijk na te laten aan de overheid een mededeling te doen, die men van ambtswege doen moest of waarvan de verzwijging het belang van de dienst of de staat kan schaden.¹⁹ Mertens werd in januari 1950 gearresteerd en ruim drie weken vastgehouden op het vliegveld Welschap. Bij de arrestatie van Mertens had men met name belangstelling voor telegrammen uit Indonesië die hij thuis bleek te bewaren. Hij werd echter weer op vrije voeten gesteld, nadat zou zijn gebleken, dat hij geen militaire geheimen had doorgegeven.²⁰ Zijn zaak werd ten slotte krijgstuuchtelijk afgedaan. In augustus 1950 werd hij overgeplaatst naar het Regiment Verbindingstroepen, maar van februari tot augustus 1952 zou hij weer voor korte tijd bij de Legercodedienst van de Generale Staf werkzaam zijn.²¹ De zaak tegen Van Brakel werd geseponneerd. Wel werd hij overgeplaatst naar het Dienstvak van de Militaire Juridische Dienst.²² Kolonel Termaten, directeur van de Nationale Reserve, nam in mei 1951 eervol ontslag uit militaire dienst.²³

De met de SOAN-zaak verbonden Schallenberg-affaire is door Justitie met grote weerzin behandeld. Nadat aanvankelijk steeds werd vastgehouden aan de verdrinkingstheorie werd in augustus 1950 het onderzoek in de zaak heropend. Bij de behandeling van de begroting van justitie voor 1951 gaf de Tweede Kamer er blijk van, dat haar vertrouwen in justitie door de behandeling van de Schallenberg-zaak een ernstige deuk had opgelopen.²⁴ Maar in maart 1952 liet minister van justitie mr. H. Mulderije (1896-1970) de Eerste Kamer weten, dat het nieuwe justitie-onderzoek geen nieuw licht had gebracht in de zaak. De pers was in het geheel niet bevredigd.²⁵ Ten slotte legde de minister het dossier-Schallenberg ter vertrouwelijke informatie voor aan de commissie voor privaats- en strafrecht uit de Tweede Kamer. De commissie deelde beslist niet het oordeel van de minister, dat er geen reden was voor twijfel aan de voortvarendheid waarmee justitie in deze zaak had geopereerd.²⁶ Zij meende, dat het dossier leemten vertoonde en een verwarde indruk maakte. Het onderzoek had duidelijk geleden onder een gebrek aan coördinatie en kon haar niet bevredigen. Maar zij concludeerde ook, dat, gegeven die stand van zaken, van voortzetting van het onderzoek 'weinig of niets te verwachten' viel. De Tweede Kamer nam het verslag van de commissie voor kennisgeving aan.²⁷ Bij de algemene beschouwingen in november 1952 merkte een geïrriteerde Drees op, dat het nu maar eens uit moest zijn met het oprakelen van de zaak-Schallenberg.²⁸ Maar enkele dagen later sprak ook de Eerste Kamer in het voorlopig verslag over de begroting van Justitie haar twijfel uit over de voortvarendheid van het justitieel onderzoek.²⁹ Daarmee was, wat de Kamer betreft, nu wel het laatste woord gezegd.

Een groep voor wie de onderzoeken in het kielzog van de SOAN negatief uitpakten was die van de moordenaars van Kitty van der Have. Christ. A. van der Have was in 1945 voor het Rotterdamse verzet gepenetreerd in een van de gevaarlijkste Duitse contraspionagenetten, die tijdens de oorlog in Nederland hebben geopereerd. Het was een onderdeel van het Sonderkommando Hengelo, de Marine Frontaufklärungstruppe, die vanaf februari 1945 in Rotterdam opereerde. Zij was voortgekomen uit de beruchte Abwehrstelle Wilhelmshafen.³⁰ Kitty was echter verliefd geworden op een van de medewerkers en waarschuwde deze voor een overval door de illegaliteit op 5 april 1945. Als gevolg daarvan had bij de overval een vuurgevecht plaats, dat het leven kostte aan de verzetsman Marinus ('Rob') van der Stoep. Kort na de oorlog besloot een groep voormalige verzetslieden onder leiding van 'Chris' Scheffer Kitty alsnog te liquideren voor haar 'verraad', hetgeen op 6 juni 1945 geschiedde in de woning van de ouders van Jos de Killer aan de Rotterdamse

Oostmaaslaan. Het kaalgeschoren en ontklede lijk werd, in een zak genaaid en verzwaard, te water gelaten. Na enige dagen werd het gevonden. De politieautoriteiten beseften al snel, wie de daders waren, maar besloten de zaak als een verlate liquidatie uit de oorlog op te vatten en niet te vervolgen.³¹

In deze affaire kwam echter een ommekeer in 1950, toen Hensen werd gearresteerd wegens een deviezenovertreding. Omdat hij de indruk had, dat politie en justitie Jos de Killer en hem tegen elkaar uitspeelden en hij onder verdenking bleek te staan van enkele liquidaties in Rotterdam kort vóór en na de bevrijding, liet hij los, dat Jos betrokken was geweest bij de moord op Kitty van der Have.³² Daarna kwam de moordzaak-Van der Have alsnog voor de Krijgsraad te Velde West. Vier van de betrokkenen, onder wie Jos de Killer en de hoofddader Scheffer, werden veroordeeld tot voorwaardelijke gevangenisstraffen variërend van 3 maanden tot een jaar, allen met een proeftijd van een jaar. Daarmee waren, voor wat betreft de autoriteiten, de SOAN en de daarmee verbonden affaires ten grave gedragen. Intussen had deze kwestie echter menig blazoen bevreemd.

Disciplinering en persreacties

Door de openbare commotie rond de SOAN raakte de reputatie van het voormalige verzet in het geding. Kort na de arrestatie van Elsinga en Sijpesteijn wilden enkele oud-verzetsdeelnemers hun vroegere companen gewapenderhand bevrijden of maatregelen nemen tegen de pers.¹

Hacke en Meulman schermden begin 1950 tegenover hun medewerkers steeds met de datum van 12 februari. Op die datum zou 'op opzienbarende wijze' het lot zich ten gunste van de SOAN en haar medewerkers keren. Er werd gesproken over gewapend optreden, overleg met de oorlogspremier Gerbrandy en nauw contact met een volgende regering. De Marechaussee maakte zich er niet al te druk om. 'De conclusie is voorshands "veel geschreeuw en weinig wol", al zal oplettendheid geboden zijn', schreef Van Heeckeren van Brandenburg aan Eindhoven.²

Delen van het verzet pleitten ervoor geen vervolging in te stellen tegen de verzetslieden, die na de oorlog kennelijk het spoor waren bijster geraakt, maar de officier van justitie in de zaak-Sijpesteijn meende: 'Het is beter, dat justitie een goede naam heeft dan dat de illegaliteit die houdt. Eenmaal toch moeten de grenzen worden getrokken. Wij kunnen niet ten eeuwigen dage de voormalige illegaliteit blijven sparen. De geldsanering was de grens. Sindsdien waren we allen gelijk.'³ Ook in de pers was er hier en daar een neiging het voormalige verzet niet langer de hand boven het hoofd te houden. Zo schreef de *Nieuwe Courant*: '...de ex-illegaliteit is o.i. meer gediend door uitzuivering van wat niet zuiver is, dan door bevoorrechtiging van onzuiveren, omdat zij in een vroegere periode verdienstelijk werk hebben verricht.'⁴ In het proces tegen Elsinga maakte de officier van justitie mr. Van Oosten een scherp onderscheid tussen de verdienstelijke verzetsstrijder Elsinga en de leugenachtige verdachte Elsinga. 'De waarheid zal u vrijmaken, staat er geschreven', hield hij de verdachte voor.⁵

Ook het naoorlogse gedrag van ambtenaren kwam door het gebeurde in het geding. Bij de behandeling in hoger beroep van de zaak-Bos hield de advocaat-generaal de voormalige secretaris van de burgemeester de hoogheid van zijn ambt voor en betreurde hij het

‘dat in de laatste jaren zoveel gesproken wordt van ambtenaren, die de hoogheid van hun ambt vergeten en misbruiken’.⁶ De procureur-generaal bij het Haagse gerechtshof merkte op, dat door de leugenachtigheid van de voormalige burgemeester Visser niet alleen het recht, maar ook het gezag was aangetast.⁷ Tegenover de rechtbank merkte de officier van justitie bij de behandeling van de zaak van de Rotterdamse gemeenteambtenaar v.d. H. op, dat juist nu de laatste tijd was gebleken dat ‘ambtenaren van hoog tot laag hun plicht verzaken om doeleinden na te streven, welke hun als particulier goeddunken’, hij het gewenst achtte met de strafmaat een voorbeeld te stellen.⁸

In de pers bestond slechts weinig aandacht voor de meer structurele oorzaken van het bestaan van particuliere inlichtingengroepen als de SOAN. De kranten concentreerden zich vooral op pogingen de vele mysteries te ontrafelen met behulp van nieuwe ‘feiten’, aangedragen door informanten. Door de in de tijd versprokkelde weergave daarvan droegen deze bijdragen weinig tot waarheidsvinding bij, veeleer tot een algemeen gevoel bij de lezer, dat ‘de hoge heren in Den Haag’ wel iets te verbergen hadden dat het daglicht niet kon verdragen en zich hadden bediend van allerlei abjecte figuren.⁹ Publikaties over de kennis die Beel, Drees, Stikker en Van Maarseveen hadden gehad van de SOAN versterkten die indruk.¹⁰ Stikker had inderdaad rechtstreekse contacten onderhouden met Hacke als hoofd van de SOAN.¹¹ Vooral van communistische zijde werd deze relatie aan de kaak gesteld. We vermeldden al, dat *De Waarheid* berichtte, dat de Heineken Brouwerij een ton aan de SOAN geschonken zou hebben. En bij de algemene beschouwingen in de Eerste Kamer merkte de communistische parlementariër J.P. Schalker (geb. 1914) op 14 februari 1950 over de dienst-Elsinga op, dat ‘rondom deze duistere zaak in de kranten geschreven werd, dat deze dienst werkte voor een vooraanstaande industrieel en Regeringspersoon, en hardnekkige geruchten beweren, dat deze persoon niemand minder is dan onze Minister van Buitenlandse Zaken, de heer Stikker’.¹² De regering deed er het zwijgen toe.

De relatie die bestond tussen particuliere inlichtingendiensten en de nationale en internationale politieke situatie ontging sommige kranten niet. Zo schreef de *Haagsche Courant*: ‘De huidige internationale politieke constellatie waarborgt deze lieden een vrij ongestoord bestaan. De gespannen internationale verhoudingen maken het hun mogelijk hun dikwijls waardevolle inlichtingen te spuien aan de officiële informatiediensten, zowel hier te lande, als daarbuiten. En dat geeft hun de bescherming van “hogerhand”, een bescherming,

welke in dit abnormale tijdsgewricht, noodgedwongen gegeven moet worden.¹³

Een andere reden, aldus de *Haagsche Courant*, waarom de westerse regeringen deze diensten noodgedwongen hadden te aanvaarden was, dat onder de medewerkers ervan dossiers zwierven over de economische collaboratie van grote industriëlen, terwijl de regeringen het zich in een tijd van internationale spanningen niet konden veroorloven schoon schip te maken onder deze categorie van collaborateurs. De particuliere inlichtingendiensten konden op die manier hun fondsen bij elkaar chanteren.

Het Binnenhof vond het 'hoog tijd, dat de overheid niet alleen tegen één particuliere inlichtingendienst hard optreedt, doch tegen alle'.¹⁴ Anderen voelden er meer voor met het oog op de Koude Oorlog een aantal onaangename geschiedenissen in het kielzog van de particuliere diensten maar zo snel mogelijk te vergeten. *Elseviers Weekblad* schreef bijv. in verband met de speculaties omtrent de dood van Schallenberg 'het bitter en bitter [te] betreuren, dat men in Nederland op dit gevaarlijke ogenblik voor land en volk zoveel tijd en energie wil, kan of moet verspillen aan zulke miserabele geschiedenissen als de dood van een van de ratten van de bezettingstijd'.¹⁵

Conclusie

De SOAN was een uitvloeisel van de bezettingstijd. Zij omvatte een groepering die zowel door eigen naspeuringen als door samenwerking met enkele functionarissen bij politie, justitie en bij de militaire inlichtingendienst hun gegevens verzamelden. Dank zij de Koude Oorlog kreeg zij nieuw leven ingeblazen. Het aantal directe medewerkers van de SOAN bedroeg enige tientallen. Over de omvang van de weerbaarheidsorganisaties is weinig te zeggen. Op dit punt is weinig blootgelegd, terwijl in de mededelingen van betrokkenen, die incidenteel hun neerslag in overheidsdocumenten hebben gevonden, vermoedelijk van overdrijving sprake is.

Tijdens het onderzoek hebben wij getracht na te sporen in hoeverre er sprake zou zijn geweest van een verband tussen de hier geschetste particuliere weerbaarheidsorganisaties en een officiële 'Gladio'. Men zou zich hebben kunnen voorstellen, dat de overheid hetzij de bestaande particuliere 'stay-behind' netwerken zou hebben overgenomen, hetzij het particuliere initiatief met een officiële organisatie zou hebben gepareerd. Voor beide veronderstellingen hebben wij geen bewijs gevonden. Het officiële Gladio-netwerk schijnt eerder ontstaan te zijn.¹ Wel is er in de vorm van de Nationale Reserve, op het niveau van de Generale Staf en in de persoon van Koot sprake geweest van pogingen particuliere inlichtingen- en weerbaarheidsorganisaties te bundelen, maar ook in dit opzicht is ons niet gebleken, dat de netwerken van SOAN en Volkswaarbaarheid een basis voor enige officiële Gladio-activiteit zouden hebben gevormd. Wel is tijdens ons onderzoek duidelijk geworden, hoe wijd verbreid de Gladio-gedachte in die periode was. SOAN en Volkswaarbaarheid konden aansluiten bij diverse regionale initiatieven. Zonder fantomen te willen oproepen, menen wij, dat niet moet worden uitgesloten, dat er indertijd meer dan één Gladio-achtige organisatie heeft bestaan, al dan niet met erkenning van de autoriteiten.

Het is overigens opmerkelijk te zien, hoe vooraanstaande personen uit de politieke en de ambtelijke sfeer en uit het bedrijfsleven een dergelijke particuliere inlichtingen- en veiligheidsdienst hebben gesteund. Belangrijke personen als Beel en Fock gaven de groepering een aanzien dat zij op grond van de erin verenigde elementen zeker niet had verdiend. Van de kant van de inlichtingen- en veiligheids-

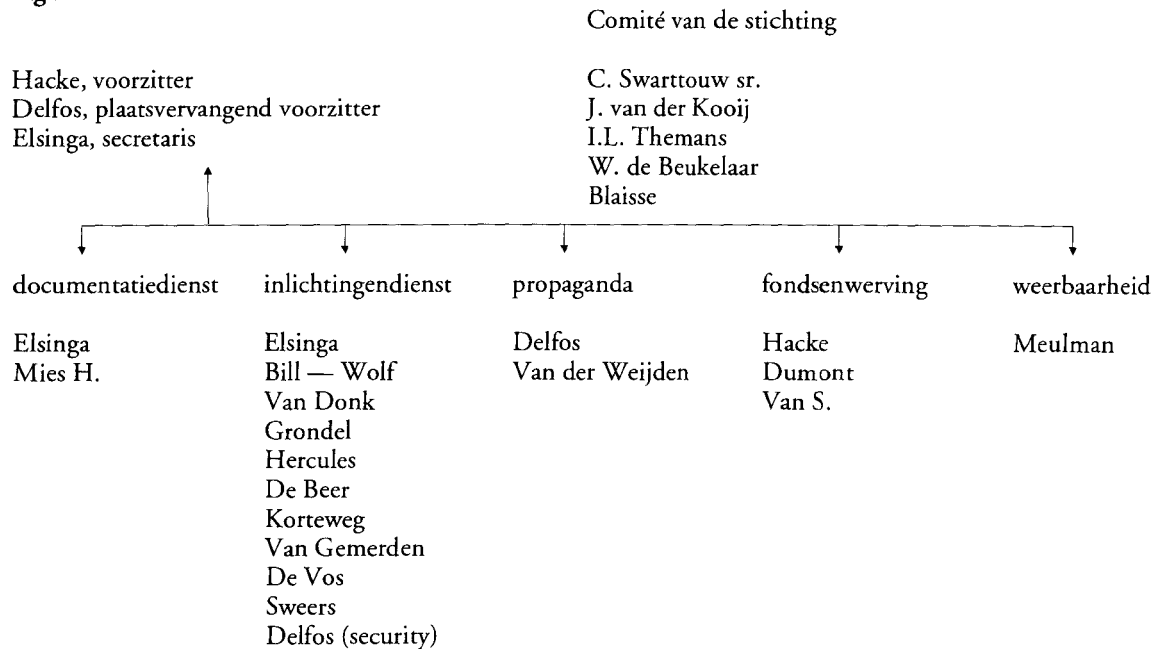
diensten bestond minder sympathie. Alleen de militaire inlichtingendienst raakte verstrengeld met het werk van de dienst-Elzinga. Eindhoven en vooral de Marechaussee maakten ernstige bezwaren tegen deze beunhazerij in de bestrijding van het communisme. Dit beeld is voor het grote publiek geen gemeengoed geworden. Nog in 1976 bijv. schreef Igor Cornelissen, dat het Eindhoven was geweest, die burgemeester Visser opdracht had gegeven met zwart geld naar Zwitserland te vliegen om daar een politieke inlichtingendienst op te zetten.² Maar de Binnenlandse Veiligheidsdienst trof geen blaam.

Scherper dan sommige politici en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven zag zij de gevaren van een particuliere inlichtingen- en veiligheidsdienst in. Daar kwam bij, dat zo'n particuliere dienst natuurlijk concurrentie en vooral veel hinder opleverde voor de officiële diensten. De overheid heeft nadien echter nooit een formeel monopolie ten aanzien van het inlichtingen- en veiligheidswerk gevestigd, zoals zij bijv. wel een geweldsmonopolie kent.

Wij hebben hiervoor steeds gesteld, dat de Koude Oorlog mogelijkheden bood voor het tijdelijk voortbestaan van diensten als de SOAN. Tegelijk bood de Koude Oorlog de overheid echter de mogelijkheid om de divergentie tussen publieke opinie en overheidsbeleid, zoals die tussen 1945 en 1950 had bestaan ten aanzien van zaken als de zuivering, de bijzondere rechtspleging, de plaats van de voormalige illegaliteit in de samenleving, de Indonesische kwestie en de inschatting van het communistische gevaar, teniet te doen. De overheid kon maatregelen treffen en instituties als de Nationale Reserve in het leven roepen, waarvan zij zelf weliswaar niet direct nut en noodzaak inzag, maar die de angst en de energie van 'verontruste vaderlanders' kanaliseerden. Zij beschikte ook over de financiële middelen voor zulke gekanaliseerde ongerustheid, waardoor zij een particulier initiatief relatief onaantrekkelijk maakte, vooral nadat het bedrijfsleven ervan doordrongen was, dat het zijn geld daaraan beter niet kon besteden.

Nu de Koude Oorlog ten einde is en er weer ruimte is voor divergentie van opvattingen over potentiële bedreigingen voor staat en samenleving, lijkt er zuiver theoretisch gezien ook steeds meer ruimte te komen voor particuliere inlichtingendiensten. Wij hopen, dat dit boek heeft aangetoond, wat de gevaren kunnen zijn van een dergelijke feitelijke ontwikkeling.

Figuur 1. De soAN¹

∞ ¹ Dit schema geeft geen volledig overzicht van alle betrokkenen bij de soAN. Het vermeldt slechts de voornaamste in dit boek voorkomende medewerkers.

Figuur 2. 'Genealogie' van de groep Hendriks—Bill—Wolf—van der Weijden

POD Den Haag	Landsknechten	Alg. Ned. Bouwkas	ID Nat. Réveil	ID SOAN
Bill Van der Weijden	Wolf Hendriks Loze Scheuer	Bill Hendriks Van der Weijden Van Lummel	Wolf Loze Scheuer	Bill—Wolf

Figuur 3. Contacten van de inlichtingendienst van SOAN

- Crabbendam (hoofd extremismebestrijding van CVD en BVD)
- Wooning (Kabinet, afd. Politie van het ministerie van Justitie)
- Vreemdelingendienst
- A. Verhoef (dienst κ van de PRA)
- Damme sr. en Martin (KLM)
- Brandt-Pütz
- politiekorpsen van diverse grote steden
- Mertens (Legercodedienst)
- Van der Schuur (GS 2)
- Van Brakel (Sectie VI van Generale Staf)
- J. Termaten (Nationale Reserve)
- Volksweerbaarheid
- Nationaal Jongeren Verbond
- gebroeders Munninghoff, Joop
- Henssen, 'Oom Tom'
- Schallenberg

Noten

Inleiding en voorwoord

¹ Een uitzondering vormt R. van Doorslaer/E. Verhoeyen, *De moord op Lahaut. Het communisme als binnenlandse vijand*, Leuven 1985, met name pp. 82-97, 120-149.

² S. Martijn, waarnemend hoofd Centraal Archieven Depot van het ministerie van Defensie, aan De Graaff, 5-3-1992.

Particuliere spionage in een tijdperk zwanger van mysteries

¹ 'Opnieuw geruchtmakend proces in Boedapest', *Het Parool*, 18-2-1950.

² J.C.H. Blom, 'Jaren van tucht en ascese. Enige beschouwingen over de stemming in Herrijzend Nederland (1945-1950)', *BMGN* Jg. 96 (1981), no. 2, pp. 300-333.

³ 'De troef van de Russische vijfde colonne', *NRC*, 1-3-1950; 'Voor vrijheid, Welvaart en Vrede, tegen bolsjewistische terreur', *Het Parool*, 28-2-1950.

⁴ 'De heer De Groot herhaalt: Binnenvallende Sowjet-troepen als bevrijders te ontvangen', *Het Parool*, 27-2-1950.

⁵ G. Werkman, 'Het England-Spiel ontsluit', *Haagsche Post*, 22-7-1950.

⁶ Het verzoek is opgenomen in: 'Wie pleegde de zelfmoord op Schallenberg? Een roman in krantenknipsels', *Mandril*, december 1949, p. 22.

⁷ Informatie o.m. ontleend aan ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Geheim Archief, Oud personeelsarchief, dossier Hacke (in het vervolg aangeduid als sz, DOSS. Hacke), Eindhoven aan minister van sz, 7-3-1950; brief van W.G. Visser aan De Graaff, 22-4-1991.

⁸ 'Moord', *Het Nieuws van de Dag*, 20-9-1949; 'De zaak Schallenberg', *De Wereldkroniek*, 15-10-1949; *ARA*, 2.21.156, coll. Stikker, 75.B., *Krantenkwesies Algemeen Handelsblad*, J. Fabius aan Stikker, 17-5-1947.

⁹ M.D. Bogaarts, 'Het wettig gezag gesteund? Enkele aantekeningen

over achtergronden, ontstaan en verloop van het Nationaal Instituut Steun Wettig Gezag 1948-1958', *Acta Politica* 1982, nr. 2, p. 237.

¹⁰ P. Krijnen, 'Zonodig met behulp van wapens.' *Geschiedenis van rechtse paramilitaire organisaties in Nederland*, Amsterdam 1983, pp. 56-59.

¹¹ Archief van het ministerie van Justitie (hierna: Justitie), Geheim chronologisch archief, 21-12-1949-1934, 'Zeer geheim rapport betreffende de organisatie van Overste Koppert', 23-4-1946; rapport inlichtingendienst (hierna: ID) Rotterdam, 24-4-1946; idem, Kabinet, afd. Politie, A121/47, rapport, 6-4-1946.

Hacke, Elsinga en de SOAN

¹ Joh. de Vries (ed.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring 1871-1954*, Utrecht 1970, p. 1378.

² Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, *Verlag houdende de uitkomsten van het onderzoek* (in het vervolg aangeduid als *PEC*), v A, 's-Gravenhage 1950, p. 741.

³ D.U. Stikker, *Mémoires; herinneringen uit de lange jaren waarin ik betrokken was bij de voortdurende wereldcrisis*, Rotterdam/'s-Gravenhage 1966, p. 48.

⁴ *Ibidem*, p. 53.

⁵ Grote delen van de nota worden geciteerd in *ibidem*, pp. 48-53.

⁶ *Ibidem*, p. 50.

⁷ sz, DOSS. Hacke, Nota Hacke, eind mei 1945.

⁸ sz, DOSS. Hacke, Wijffels aan Gerbrandy, 16-6-1945.

⁹ M.H.A. de Vries, hoofd Algemene Secretarie van het ministerie van Sociale Zaken, aan De Graaff, 4-12-1991.

¹⁰ Informatie over Elsinga vóór 1945 is ontleend aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, archief BVD (hierna: BIZA), CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van het verhoor van Elsinga van 17-1-1950.

¹¹ Informatie over Elsinga is met name ontleend aan BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, CVD-rapport, 18-10-1948.

¹² 'Naar ontsluiting van het Schallenberg-drama?', *Haagsche Courant*, 28-1-1950; 'Onderzoek naar overschrijding van bevoegdheden', *Nieuws van de Dag*, 1-2-1950.

¹³ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950.

¹⁴ BIZA, CO 2142599, SOAN, uittreksel uit vertrouwelijk rapp. van 31-12-1948; BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, CVD-rapport, 18-10-1948.

¹⁵ BIZA, CO 2142599, SOAN, 'Voorlopig globaal verslag over de Inlich-

tingendienst-Elsinga en zijn verhouding tot de groep-Hacke en Volkswaarbaarheid'.

¹⁶ Informatie over De Beer in Justitie, Politie Kabinet, 23, DOSS. A49/49, W.A.A.M. van den Born aan D-G van Politie, 4-3-1949, verhoor Elsinga, 2-3-1949; verhoor De Beer, 4-3-1949; J. van Lieshout, *Het Hannibalspiel. Het sinistere spel tijdens de Tweede Wereldoorlog van de contraspionagedienst der Kriegsmarine, dat leidde tot de ondergang van een Nederlands-Belgische verzetsdrieënhed*, Bussum 1980, pp. 136-137; E. de Roever, *Zij sprongen bij maanlicht. De geschiedenis van het Bureau Bijzondere Opdrachten en de agenten Londen 1944-1945*, Baarn 1986, pp. 177-181, pp. 202-203.

¹⁷ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950.

¹⁸ In het op het ARA te Den Haag berustende stichtingsregister is geen dossier betreffende de SOAN aanwezig, zodat de exacte oprichtingsdatum niet bekend is. Bij zijn verhoor door de Marechaussee op 17 januari 1950 verklaarde Elsinga, dat de SOAN begin 1947 was opgericht, BIZA, CO 2142599, SOAN, 'Overzicht van Mei 1950 van anti-communistische organisaties, acties en reacties, en de particuliere inlichtingendiensten'; volgens een in ditzelfde dossier opgenomen uittreksel uit het verslag van de ID Rotterdam over maart 1950, 4-4-1950, zou de SOAN rond de jaarwisseling 1947-1948 zijn opgericht.

¹⁹ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950; SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.

²⁰ Themans werd op 15 april 1957 overgeschreven van het bevolkingsregister te Amsterdam naar New York. Noch bij het Centraal Bureau voor Genealogie noch bij de Rijksinspectie Bevolkingsregister zijn nadere gegevens omtrent hem bekend.

²¹ BIZA, CO 2142599, SOAN, 'Overzicht van Mei 1950 van anti-communistische organisaties, acties en reacties, en de particuliere inlichtingendiensten'.

²² SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950; een verkorte weergave van de in dat schrijven vermelde zaken in: BIZA, CO 2142599, Eindhoven aan minister van Binnenlandse Zaken, 20-2-1950.

²³ SZ, DOSS. Hacke, Hacke aan minister van SZ, 11-9-1950.

²⁴ Fock weet zich van de SOAN thans niets te herinneren, Fock aan De Graaff en Wiebes, 2-8-1991.

²⁵ BIZA, CO 2142599, SOAN, Fock aan Eindhoven, 21-5-1948; Eindhoven aan Hacke, 25-5-1948; SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.

²⁶ SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.

²⁷ Ibidem.

²⁸ BIZA, CO 2142599, Eindhoven aan minister van Binnenlandse Zaken, 20-2-1950; ARA, 2.02.05, notulen ministerraad, 20-2-1950.

²⁹ SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.

³⁰ BIZA, CO 2142599, SOAN, veiligheidsrapport van de Koninklijke Marechaussee inzake Tj. Elsinga.

De propaganda van de SOAN

¹ Zie bijv. de brochure *Wordt geen suffer*, BIZA, CO 2142599, SOAN.

² BIZA, CO 2142599, SOAN, Tans aan Eindhoven, 10-1-1950 Litt A4 persoonlijk.

³ BIZA, CO 2142599, SOAN, Ongedateerde rondzendbrief.

⁴ BIZA, CO 2154472, A. Delfos, rapport SOAN, 13-4-1950.

⁵ De exemplaren nr's 30 t/m 33 zijn bewaard in het Centraal Archief van het ministerie van Defensie (in het vervolg aangeduid als CAD), archief staatssecretaris voor Oorlog, doos 19C.

⁶ De redactie, 'Aan de lezers', *Verwachting*, no. 1, p. 1; 'Et expecto vitam venturi Saeculi', ibidem, p. 2.

⁷ Van der Weijden, 'De schaduw-zijde der vrouwen', *Verwachting*, no. 3, p. 62.

⁸ 'Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland. Vier ministers waren op de hoogte', *Nieuwe Haagsche Courant*, 27-2-1950; 'Wisten vier ministers van Inlichtingendienst?', *Het Vrije Volk*, 28-2-1950; BIZA, CO 2154472, J.B. van der Weijden, bericht, 11-1-1950.

⁹ BIZA, CO 2142599, SOAN, 'Overzicht van Mei 1950 van anti-communistische organisaties, acties en reacties, en de particuliere inlichtingendiensten'.

¹⁰ BIZA, CO 2154472, Het Bureau Persbelangen; 'Justitie treedt op tegen inlichtingendiensten', *Het Parool*, 20-2-1950; 'Waarom is Elsinga vrijgelaten?', *De Waarheid*, 18-2-1950.

¹¹ 'Ontevreden ambtenaren mede in laster-complot', *Haagsch Dagblad*, 4-2-1950.

De inlichtingendienst

¹ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950.

² BIZA, CO 2142599, SOAN, uittreksel uit een vertrouwelijk rapport van 31-12-1948; idem, BIZA, SOAN, rapport 'ter kennisname', november 1949, gestempeld 'Staf Koninklijke Marechaussee Documentatie

Elsinga'; BIZA, CO 2154472, W.H. Hendriks, rapport betreffende Hendriks van de ID Den Haag, 8-5-1947.

³ Informatie over Bill in BIZA, CO 2142599, SOAN, uittreksel vertrouwelijk rapport, 31-12-1948; Rijksarchief Noord-Brabant (in het vervolg: RANB), collectie-Baars-Klein, 305, proces-verbaal van verhoor J.D. Pigeaud door P. v.d. Nadort, 10-10-1945; de activiteiten van Bill ten behoeve van Wooning zijn o.m. ook vermeld in BIZA, CO 2154472, Van B., B IX aan CVD, 9-9-1948; notitie van C/I, 1-10-1948; rapport ministerie van Algemene Zaken, bureau IX, z.d.

⁴ BIZA, CO 2142599, SOAN, uittreksel van een ongedateerd rapport betreffende de groep-Hacke, [ong. 15-6-1949].

⁵ BIZA, CO 2154472, Van B., bericht van B IX, december 1948.

⁶ BIZA, CO 2142599, SOAN, uittreksel van een ongedateerd rapport, [ong. 15-6-1949]; zie ook idem, rapport van de inlichtingendienst-Hacke over een op 5-11-1948 tussen Tenkink en Grevelink gevoerd telefoongesprek.

⁷ Justitie, Kabinet, afd. Politie, nr. 104, V9/47, L. Pot aan Goossen, 22-1-1948; vgl. idem, M. Erasmus aan procureur-generaal (in het vervolg: P-G) 's-Hertogenbosch, 30-5-1948; Justitie, Depot 170, 19.13, P-G Den Haag, Versteeg, aan minister van Justitie, 12-12-1950.

⁸ RIOD, CID, 12-B, CID Rotterdam aan CID 's-Gravenhage, 18-2-1945.

⁹ Justitie, 6835 B 34, notitie t.b.v. hoofd 2e afdeling, 12-5-1953; 'Is voormalig K.P.-leider vergiftigd?', *Haagsche Courant*, 1-2-1950. Zie ook 'Een kans voor de Justitie', *Nieuwe Post*, 12-3-1949.

¹⁰ Justitie, 6835 B 34, notitie t.b.v. hoofd 2e afd., 14-4-1953; idem, 6835 B 30, Wooning aan directeur-generaal van politie, 11-4-1949; vgl. Justitie, Kabinet, afd. Politie, P29/51, proces-verbaal van verhoor G. den Braber door W.A.A.M. van den Born, 9-11-1951; idem 881/49, rapporten Wooning, 27-9-1949. Vele verklaringen uit de KP-groep, waartoe Wolf behoorde, dat hij de aanslag op De Boer zou hebben gepleegd, in idem, proces-verbaal opgemaakt door F. Overhand en W.A.A.M. van den Born, 13-1-1948. Zie ook 'Nieuwe ondergrondse beroering in de ex-illegaliteit', *Algemeen Dagblad*, 17-2-1949.

¹¹ Justitie, Kabinet, afd. Politie, nr. 104, V9/47, M. Erasmus aan P-G 's-Hertogenbosch, 30-5-1948; L. Pot aan Goossen, 14 en 22-1-1948. Hij was echter bijv. wel tipgever van de Haagse politie, Justitie, Depot 139, deel I, zaak-Schallenberg, stuk 3, ID, Hoofdcommissariaat van politie Utrecht aan de P-G bij de Hoge Raad, 13-3-1947.

¹² Justitie, Kabinet, afd. Politie, nr. 104, V9/47, A. Vermeulen aan P-G 's-Hertogenbosch, 15-4-1948; idem, P 159/51, H. Knipscheer aan Hilvers, 23-10-1950; Justitie, depot 139, deel I, zaak-Schallenberg, stuk 3, ID, Hoofdcommissariaat Utrecht aan P-G bij de Hoge Raad, 3-3-1947; J.C.H. Blom, A.C. 't Hart, I. Schöffner, *De affaire-Menten*

1945-1976. *Eindrapport van de Commissie van Onderzoek betreffende het opsporings- en vervolgingsbeleid inzake Menten vanaf de bevrijding tot de zomer van 1976 en de invloeden waaraan dat beleid al dan niet heeft blootgestaan* (in het vervolg: *Menten-rapport*), Den Haag [1979], p. 305; BIZA, CO 2154472, C.L. Scheuer, rapport bureau IX, 25-2-1949.

¹³ Justitie, Geheim chronologisch archief, 21-12-1948-1934, rapport ID Rotterdam, 24-4-1946; Justitie, Kabinet, afd. Politie, A21/47, rapport PRA Utrecht, exhibitum 8-7-1947; Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (in het vervolg: CABR), dossier Koppert, rapport PRA Utrecht, z.d.

¹⁴ 'Geheime organisaties bedreigen onze democratie' en 'Overste Koppert geeft het bestaan van de "Landsknechten" toe', *De Waarheid*, 12 en 15-4-1946. In het eerste bericht wordt ook melding gemaakt van aanwezigheid van Elsinga bij een vergadering van de Landsknechten op 2 april 1946. Dit is onjuist. Elsinga was wel benaderd door de Landsknechten, maar zag van deelname af, BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor Elsinga van 17-1-1950, Justitie, Geheim chronologisch archief 21-12-1948-1934, rapport inlichtingendienst Rotterdam, 24-4-1946; CABR, dossier Koppert, aantekeningen bij het betreffende Waarheidsartikel.

¹⁵ Justitie, Geheim chronologisch archief, 21-12-1948-1934, rapport ID Rotterdam, 24-4-1946; Justitie, Kabinet, afd. Politie, A21/47, rapport Rijksrecherche 's-Hertogenbosch, 22-6-1948.

¹⁶ Krijnen, *Zonodig*, p. 135.

¹⁷ BIZA, CO 2154472, J.B. van der Weijden, rapport 18-II-1949; bericht, 11-1-1950.

¹⁸ BIZA, CO 2154472, J.B. van der Weijden, Goossen aan Einthoven, P28/50, z.d.

¹⁹ BIZA, CO 2154472, W.H. Hendriks, rapport betreffende Hendriks van de ID Den Haag, 8-5-1947.

²⁰ Zie bijv. Justitie, Kabinet, afd. Politie, P64, rapporten W.A.A.M. van der Born, 28-8 en 9-9-1953; Van der Weyden werd meeneed ten laste gelegd wegens een gefantaseerd verhaal voor de parlementaire enquêtecommissie dat hij later terugnam, PEC IV C, 's-Gravenhage 1950, pp. 1294-1301 en pp. 1750-1770.

²¹ 'Valse verklaringen over Englandspiel', *Het Parool*, 21-2-1950; 'Haagse zenuwarts veroordeeld', *de Telegraaf*, 7-3-1951.

²² Justitie, Kabinet, afd. Politie, P128/51, 'De combinatie welke aan Van der Molen inlichtingen verstrekt', rapp. van Van Heeckeren van Brandsenburg.

²³ Justitie, Kabinet, afd. Politie, nr. 104, V9/47, L. Pot aan Goossen, 22-1-1948.

²⁴ BIZA, CO 2154472, de Algemene Nederlandse Bouwkas.

- ²⁵ BIZA, CO 2154472, A.A.W. Wolf, uittreksel rapport, 19-4-1949.
- ²⁶ RANB, coll. A. Meijer, 2487, bericht van 28-6-1947; Justitie, Kabinet Afd. Politie, nr. 104, V9/47, L. Pot aan Goossen, 22-1-1948; idem, P64, notitie t.b.v. mr. Van Doorn, z.d. (medio 1953).
- ²⁷ Informatie over Scheuer en Loze in BIZA, CO 2154472, Nationaal Réveil, 'Overzicht van Mei 1950 van anticommunistische organisaties, acties en reacties en de particuliere inlichtingendiensten'.
- ²⁸ *Handelingen der Staten-Generaal*, 1947-1948, II, Aanhangsel, 129.
- ²⁹ Justitie, Kabinet, afd. Politie, 881/49, proces-verbaal opgemaakt door F. Overhand en W.A.A.M. van den Born, 13-1-1948; BIZA, CO 2154472, C.L. Scheuer, bericht van B IX, 4-7-1950.
- ³⁰ BIZA, CO 2142599, SOAN, Uittreksel uit vertrouwelijk rapport, 31-12-1948; 'Sweerts gebruikte paspoort van ex-politieman', *de Volkskrant*, 12-6-1951; Van Donk was ook verantwoordelijk voor het 'lekken' van dossiers over de Velser-affaire naar het blad *De Ochtendpost* van L.A. Rodrigues Lopes (1909-1952).
- ³¹ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950. Een aanbevelingsbrief van Langemeijer voor een functie voor Van Donk, gedateerd 14-9-1948, bevindt zich in idem, D. van Donk. Langemeijer had zitting gehad in de zuiveringscommissie die de zaak van Van Donk behandelde. Na afloop daarvan stelde Langemeijer de verklaring op, waarvan hij later zei, dat hij gemeend had, dat Van Donk hiermee 'een betrekking als portier, controleur of iets dergelijks' zou zoeken, 'Prof. Langemeijer verklaart: "Ik gaf geen aanbeveling voor dienst-Hacke"', *Haagsch Dagblad*, 28-2-1950.
- ³² BIZA, CO 2154472, D. van Donk, notitie, 11-1-1949. Uit het archiefmateriaal, dat de KLM thans ter beschikking staat, blijkt niets van een relatie tussen de SOAN en de KLM, D.W.K. Jansen aan Wiebes, 2-3-1992.
- ³³ Justitie, Kabinet, afd. Politie, P 746/47.
- ³⁴ Voor meer informatie over Brandt-Pütz zie o.m. *Menten-rapport*, pp. 61-89; E. de Jong, 'Tante Leonie', *Haagse Post*, 22-9-1970; O. Garschagen/C. Groeneweg, 'Brieven aan Hitler mistige suggestie van een spionne', *de Volkskrant*, 9-12-1978.
- ³⁵ Informatie over Hercules in Justitie, Depot 170, 23.6.1, rapp. J. Dekker aan P-G Den Haag, 27-7-1951; idem, 23.5.5., rapport van de Vl. aan Ettekoven, 13-8-1951; BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor Elsinga van 17-1-1950.
- ³⁶ Inlichtingen van bevolkingsregister Den Haag, 7-1-1992; informatie van H.A. Poeze, Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 20-12-1991; H.A. Poeze, *In het land van de overheersers; Indonesiërs in Nederland 1600-1950*, Dordrecht 1986, p. 307.

- ³⁷ Informatie J. Hoffenaar, Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf, aan De Graaff, 6-12-1991.
- ³⁸ Justitie, Depot 170, 23.6.1.
- ³⁹ Justitie, Kabinet, afd. Politie, doos 6, V9/47, A. Odding aan P-G Den Haag, 6-7-1948.
- ⁴⁰ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950.
- ⁴¹ BIZA, CO 2142599, SOAN, notitie, z.d.
- ⁴² 'Waas om werkzaamheid van particuliere inlichtingendiensten', *Nieuwe Haagsche Courant*, 31-1-1950; 'Particuliere agenten met salarissen van f 100 à f 240', *Haagsch Dagblad*, 6-2-1950; 'Hoe de na-oorlogse particuliere inlichtingendiensten werkten...', *NRC*, 7-2-1950.
- ⁴³ Getuige de onkostennota's van Van Donk, aanwezig in BIZA, CO 2142599, bijlage bij brief van Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.
- ⁴⁴ BIZA, CO 2142599, SOAN, rapport 'ter kennisname', november 1949, gestempeld 'Koninklijke Marechaussee Documentatie Elsinga'.
- ⁴⁵ Zowel in het bedrijfsarchief van Unilever als dat van Van den Bergh en Jurgens bleek geen materiaal aanwezig betreffende de SOAN of Hacke, telefoongesprek J. van Helmond met Wiebes, 16-1-1992 en idem Van den Bergh en Jurgens met Wiebes, 17-2-1992.
- ⁴⁶ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950.
- ⁴⁷ Justitie, Depot 170, 23.5.5, Rapport van de Vl. aan Ettehoven, 13-8-1951.
- ⁴⁸ ARA, 3.03.47 Krijgsraad te Velde West, doos 522, getuigenverhoor De Jonge, 6 en 9-10-1950.
- ⁴⁹ Scheffer aan De Graaff en Wiebes, 6 en 16-2-1992.
- ⁵⁰ BIZA, CO 2154472, Van B., A. aan BVD, 12-10-1949.
- ⁵¹ BIZA, 2142599, SOAN, uittreksel van een ongedateerd rapport betreffende de groep-Hacke, [ong. 15-6-1949].
- ⁵² SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.
- ⁵³ 'Terreur van "geheime diensten" in het naoorlogse Nederland', *Haagsche Courant*, 10-1-1950; SOAN-medewerker D. van der Meer zei in 1948 in Tsjechoslowakije actief te zijn geweest, interview De Graaff met Van der Meer (verder aangeduid als interview Van der Meer), 3-7-1987; manuscript H. Aker, 'Onvoltooid verleden tijd', pp. 21-22.
- ⁵⁴ SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.
- ⁵⁵ BIZA CO 2142599, SOAN, 'Berichten ontvangen van de heer Elsinga', 8-2-1950.
- ⁵⁶ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor Elsinga van 17-1-1950; 'Stichting Opleiding Arbeidskrachten

Nederland. Vier ministers waren op de hoogte', *Nieuwe Haagsche Courant*, 27-2-1950.

⁵⁷ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor Elsinga van 17-1-1950; SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Versteeg, 28-2-1950.

De fondsen van de SOAN

¹ BIZA, CO 2142599, SOAN, Tans aan Eindhoven, 10-1-1950 Litt. A4 persoonlijk.

² Idem, uittreksel van een ongedateerd rapport betreffende de groep-Hacke [ong. 15-6-1949].

³ Justitie, Depot 170, 8.15, 2e verslag van W. le Comte aan B. Bol, 17-5-1951.

⁴ BIZA, CO 2142599, SOAN, memorandum aan de leden van de Raad van Beheer van de BPM, 20-6-1949. In de archieven van Shell zijn geen documenten betreffende de SOAN of correspondentie met Hacke aangetroffen, Shell Internationale Petroleum Maatschappij aan Wiebes, 20-1-1992.

⁵ SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950; BIZA, CO 2142599, SOAN, 'Overzicht van Mei 1950 van anti-communistische organisaties, acties en reacties, en de particuliere inlichtingendiensten'. In het historisch archief van de ABN/AMRO Bank zijn geen bescheiden inzake de SOAN aanwezig; over eventuele financiering door de Amsterdamsche Bank kon om archieftechnische redenen geen uitsluitel worden gegeven, M. Doornhouwer aan Wiebes, 21-1-92. Themans (geb. 26 juni 1894) emigreerde in april 1957 naar New York, inlichting van het Amsterdamse bevolkingsregister, 24-12-1991.

⁶ BIZA, CO 2142599, SOAN, 'Overzicht van Mei 1950 van anti-communistische organisaties, acties en reacties, en de particuliere inlichtingendiensten'; CO 2154472, Tj. Elsinga, rapport 26-9-1949.

⁷ BIZA, CO 2142599, SOAN, nota van 2-9-1949.

⁸ 'Waarom is Elsinga vrijgelaten?', *De Waarheid*, 18-2-1950; 'Dr ir Hacke hoofd van Elsinga's (door industrie gefinancierde) dienst', *Haagsch Dagblad*, 18-2-1950; 'Justitie treedt op tegen inlichtingendiensten', *Het Parool*, 20-2-1950. De archieven van Heineken bevatten geen informatie over contacten van dit bedrijf met de SOAN, Hacke of Elsinga en evenmin over financiering van de SOAN door Heineken, A.S. Stapel aan Wiebes, 17-1-1992.

⁹ BIZA, CO 2154472, Fr. Schallenberg, Gegevens Wolf 1950.

¹⁰ BIZA, CO 2142599, SOAN, notitie, 20-10-1948.

¹¹ Ministerie van Algemene Zaken (hierna: AZ), no. FA. 984/64, ex. no. 3, verslag van de derde vergadering van de commissie van coördinatie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, 27-1-1950.

¹² BIZA, CO 2142599, SOAN, Tans aan Eindhoven, 10-1-1950 Litt A4 persoonlijk.

¹³ Onkostennota van Van Donk, aanwezig in BIZA, CO 2142599, bijlage bij brief van Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.

¹⁴ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

Volksweerbaarheid: Een 'Gladio' tegen wil en dank

¹ De statuten van Volksweerbaarheid werden goedgekeurd bij KB van 12-2-1900 no. 45, ARA, Verenigingsregister 6455. Zij werden nadien gewijzigd bij KB van 24-10-1910 no. 51, bij KB van 8-11-1921 no. 46 en bij KB van 31-12-1928 no. 70. Informatie over Volksweerbaarheid in BIZA, CO 2154472, Volksweerbaarheid; 'Merkwaardige herleving van "Volksweerbaarheid"', *Het Parool*, 11-2-1947.

² Informatie over Klein in *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld*, Amsterdam 1938, pp. 806-807.

³ H.J. Scheffer, *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging*, Utrecht 1984, 163; Justitie, Geheim chronologisch archief, 47F20, no. 621, 25-2-1947, Crabbendam aan minister van Justitie, 13-2-1947.

⁴ 'Merkwaardige herleving van "Volksweerbaarheid"', *Het Parool*, 10-2-1947; Justitie, Geheim chronologisch archief, 47F20, no. 621, 25-2-1947, Crabbendam aan minister van Justitie, 13-2-1947.

⁵ Manuscript H. Aker van biografie over D. van der Meer, 'Dirk-1', p. 1.

⁶ ARA, verenigingsregister, no. 6455, minister van Oorlog aan minister van Justitie, 24-3-1949; minister van Justitie aan D.W.P. Gielen, niet verzonden. Zie voor deze materie ook Justitie, Geheim chronologisch archief, 47F20, no. 621, nota aan de secretaris-generaal, 25-2-1947.

⁷ ARA, 2.19.042.1, Steun Wettig Gezag, no. 1, verslag van het Nationaal Comité s.w.g., 28-10-1948; verslag van de werkcommissie s.w.g., 16-12-1948; verslag van de bestuursvergaderingen s.w.g., 15-1-1949 en 12-2-1949; idem, map 4, Six aan minister van Oorlog, 13-5-1949; idem, map 36, verslag over de periode 1948-1953.

⁸ ARA, verenigingsregister, no. 6455, minister van Oorlog aan minister van Justitie, 5-6-1949. Hier wordt gesproken van twee bestuursleden van Volkswaarbaarheid in s.w.g. Ons is slechts het bestuurslidmaatschap van J.W. Klein bekend, M.D. Bogaarts, 'Het wettig gezag gesteund?', p. 253 n. 24. Klein werd als zodanig al spoedig vervangen door Van Loen, directeur van de Gouda Kaarsenfabriek, ARA, 2.19.042.1, s.w.g., map 4. Six aan minister van Oorlog, 13-5-1949.

⁹ Voor de geschiedenis van de Nationale Reserve zie: J.P.M. Schoenmakers, *Beschermen wat je dierbaar is. 40 Jaar Korps Nationale Reserve*, Leeuwarden 1988; G.A. Geel, 'Versterking van het gezagsapparaat', *Ons Leger* xxxiii (1949), nrs, 9, 10 en 11.

¹⁰ Aldus minister van Justitie Van Maarseveen, geciteerd in: G.A. Geel, 'Versterking van het gezagsapparaat', *Ons Leger* xxxiii, nr. 9, p. 17. Zie voor het s.w.g.: M.D. Bogaarts, 'Het wettig gezag gesteund?', pp. 231-255; G. Werkman, 'Reservekorpsen en hun achtergrond. Moeilijkheden in en om het s.w.g.', *Haagsche Post*, 4-11-1950; G. Legebeke, 'De kraamkamer van de Koude Oorlog', *Haagse Post*, 7-12-1990. De angst van de regering werd achteraf gerechtvaardigd, toen begin 1950 een aantal plaatselijke leden van s.w.g. bedankten voor het lidmaatschap en bij hun vertrek meedeelden, dat de regering in plaats van gesteund, tegengewerkt diende te worden, 'Steun Wettig Gezag op voorwaarden', *Haagsch Dagblad*, 27-2-1950.

¹¹ BIZA, CO 2142599, SOAN, 'Algemene veiligheidsmaatregelen van Stichting [sic] Volkswaarbaarheid'.

¹² Onderstreping in het origineel.

¹³ BIZA, CO 2154472, Volkswaarbaarheid, notitie 29-6-1948.

¹⁴ BIZA, CO 2142599, Hacke, J.H. Heijink aan P-G te Amsterdam, 29-3-1950; BIZA, CO 2142599, SOAN, uittreksel van een ongedateerd rapport betreffende de groep-Hacke [ong. 15-6-1949]; idem, Tans aan Eindhoven, 10-1-1950 Litt. A4 persoonlijk.

¹⁵ BIZA, CO 2154472, Volkswaarbaarheid, Kist aan P-G Den Haag, 26-8-1949.

¹⁶ BIZA, CO 2154472, Volkswaarbaarheid, Kist aan P-G Den Haag, 26-8-1949.

¹⁷ BIZA, CO 2142599, Hacke, J.H. Heijink aan P-G Amsterdam, 29-3-1950.

¹⁸ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950.

¹⁹ BIZA, CO 2142599, SOAN, memorandum aan de leden van de Raad van Beheer van de BPM, 20-6-1949; BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950.

In het archief van Gist-Brocades bevinden zich geen stukken betreffende de SOAN, J.M. van Leeuwen aan Wiebes, 20-2-1992.

De Marechaussee versus de particuliere inlichtingendiensten

¹ C. Hilbrink, *De illegalen. Illegaliteit in Twente en het aangrenzende Salland 1940-1945*, 's-Gravenhage 1989, pp. 142-144. Overige informatie over Van der Meer is voornamelijk ontleend aan BIZA, CO 2154472, D. van der Meer, veiligheidsrapport, 2-3-1949.

² BIZA, CO 2154472, D. van der Meer, notitie betreffende diens gratieverzoek.

³ Zie hierover ook T. Wiegman, *Enschede 1940-1945*, Enschede 1985, p. 418.

⁴ BIZA, CO 2154472, D. van der Meer, veiligheidsrapport, 14-8-1949.

⁵ BIZA, CO 2154472, D. van der Meer, rapport betreffende Van der Meer, 12-7-1952; interview Van der Meer.

⁶ Deze belangstelling van de Marechaussee blijkt uit diverse berichten en rapporten in BIZA, CO 2154472, D. van der Meer.

⁷ SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Versteeg, 28-2-1950; dit schrijven bevindt zich ook in BIZA, CO 2142599; interview Van der Meer.

⁸ BIZA, CO 2154472, D. van der Meer, veiligheidsrapport, 14-8-1949.

⁹ BIZA, CO 2154472, D. van der Meer, veiligheidsrapport, 18-12-1948; proces-verbaal Marechaussee, 27-12-1948.

¹⁰ BIZA, CO 2142599, SOAN, Tans aan Eindhoven, 10-1-1950 Litt A4 persoonlijk.

¹¹ 'Officier van justitie acht geld van verzet geen "niemandsgeld"', *Het Parool*, 17-2-1950.

¹² 'Nawerking van de bezettingstijd', *NRC*, 9-2-1950.

¹³ BIZA, CO 2142599, SOAN, Kist aan Eindhoven, 17-12-1949, Litt G114 geheim/persoonlijk.

¹⁴ SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Versteeg, 28-2-1950.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ BIZA, CO 2142599, SOAN, Tans aan minister-president, t.a.v. Fock, 21-1-1949, Litt K 4 Zeer Geheim/91.

De CVD/BVD komt in het geweer

¹ Die opvatting blijkt ook uit BIZA, CO 2142599, SOAN, veiligheidsbericht van 31-5-1949.

- ² SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.
- ³ Ibidem.
- ⁴ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor Elsinga van 17-1-1950; SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.
- ⁵ SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Versteeg, 28-2-1950.
- ⁶ BIZA, CO 2142599, Eindhoven aan minister van Binnenlandse Zaken, 20-2-1950. Vermoedelijk geschiedde dit in mei 1949, SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Versteeg, 28-2-1950.
- ⁷ AZ, Fock aan de leden van de commissie van coördinatie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, 5-4-1950, FA 1223/63 geheim, bijl.: Praeadvies.
- ⁸ Het is niet helemaal duidelijk, hoe en wanneer dit geschiedde. In de ministerraadvergadering van 6-3-1950 deelde Drees mee, dat dit 'reeds geruime tijd' voordien was geschied. Op 20 april 1949 berichtte de Stichting van de Arbeid aan Hacke: 'Van enkele kanten bereikt ons de vraag welke de bedoeling van de "Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland" is. Toen enige tijd geleden dezelfde vraag rees, heb ik mij telefonisch tot u gewend. U heeft toen toegezegd, daar het moment U ongelegen kwam, terug te bellen. Ik zou het zeer op prijs stellen, als U de bedoelde inlichting zal willen geven.', IISG, Amsterdam, coll. Stichting van de Arbeid, P. Brandes aan Hacke, 20-4-1949.
- ⁹ BIZA, CO 2142599, SOAN, rapport van een verklaring van Elsinga op 10-6-1949 tegenover enige bestuurders van Volksweerbaarheid; SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.
- ¹⁰ AZ, Aantekening van Fock voor Drees, 23-7-1949 F.91.
- ¹¹ BIZA, CO 2142599, SOAN, uittreksel van een ongedateerd rapport betreffende de groep-Hacke [ong. 15-6-1949].
- ¹² ARA, 2.02.05, notulen ministerraad, 20-2-1950.
- ¹³ BIZA, CO 2142599, SOAN, nota van 2-9-1949.
- ¹⁴ BIZA, CO 2142599, SOAN, Tans aan Eindhoven, 10-1-1950 Litt A4 persoonlijk.
- ¹⁵ BIZA, CO 2154472, F.C. Grondel, rapport betreffende de groep Hacke, 2-2-1950; idem, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950.

De penetratie van het militaire apparaat door de SOAN

- ¹ 'Nationale Reserve kiest nieuwe koers', *Trouw*, 19-10-1949; 'Plan van Nationale Reserve: Eigen militaire verdediging voor vitale bedrijven', *de Volkskrant*, 19-10-1949.

² CAD, archief staatssecretaris van Oorlog, doos 19C, aantekeningen Natres van Lohman, 25-10-1949.

³ SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Versteeg, 28-2-1950; BIZA, CO 2142599, 'Overzicht van Mei 1950 van anti-communistische organisaties, acties en reacties, en de particuliere inlichtingendiensten'; BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, rapport Marechaussee, 15-10-1949.

⁴ SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950; BIZA, CO 2142599, correspondentie dienstleiding-minister, bespreking Prinsen-HBVD, 24-4-1950. Thomsen's Havenbedrijf is via verschillende fusies opgegaan in Europe Combined Terminals (ECT). Geen van de archieven van de in aanmerking komende bedrijven, ECT, Quick Dispatch, Müller-Thomsen Rotterdam B.V., Scheepvaart Vereniging Zuid, s.H.B. en de Stichting Pensioenfonds voor de Vervoer- en Havenbedrijven, bevat informatie over de SOAN, Hacke of Elsinga, G.J. Willebrand aan Wiebes, 14-1-1992.

⁵ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van verhoor van Elsinga van 17-1-1950.

⁶ BIZA, CO 2142599, SOAN, Kist aan Eindhoven, 17-12-1949, Litt G114 geheim/persoonlijk.

⁷ CAD, Archief Staf Koninklijke Marechaussee, Maandrapport Koninklijke Marechaussee, sectie 2-2, januari-februari 1950 doos 18.

⁸ Ibidem. Onderstreping in het origineel.

⁹ BIZA, CO 2142599, Eindhoven aan minister van Binnenlandse Zaken, 20-2-1950.

¹⁰ SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Versteeg, 28-2-1950.

¹¹ BIZA, CO 2142599, SOAN, veiligheidsrapport Koninklijke Marechaussee inzake Tj. Elsinga; Justitie, Kabinet, afd. Politie, 23, DOSS. A49/49, W.A.A.M. van den Born aan D-G van Politie, 4-3-1949, verhoor van Elsinga, 2-3-1949.

¹² CAD, Archief Staf Koninklijke Marechaussee, Maandrapport Koninklijke Marechaussee, sectie 2-2, december 1949 doos 17.

¹³ SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Versteeg, 28-2-1950.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Zoals in de inleiding aangegeven, ontbreken helaas de rechterlijke archieven voor deze materie.

¹⁶ BIZA, CO 2142599, SOAN, Kist aan Chef Generale Staf, 29-12-1949.

¹⁷ Informatie over de inhoud van de dossiers is afkomstig uit SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950. Eindhoven merkte hierin o.m. op: 'De bedenkelijke activiteit van deze inlichtin-

gendienst krijgt een bepaald staatsgevaarlijk karakter, waar zijn be-
moeienis zich uitstrekt tot leden van het Koninklijk Huis.'

¹⁸ BIZA, CO 2142599, SOAN, Tans aan Eindhoven, 10-1-1950 Litt A4
persoonlijk.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ 'Nieuwe arrestatie in Den Haag', *Haagsch Dagblad*, 25-2-1950;
'De zaak-Elsinga. Arrestatie van een contact-man', *De Waarheid*,
27-2-1950.

²¹ 'Prof. Langemeijer verklaart: "Ik gaf geen aanbeveling voor dienst-
Hacke"', *Haagsch Dagblad*, 28-2-1950.

²² 'Schending van geheimen? Drie maanden geëist tegen Haarlemse
politie-man', *Haarlems Dagblad*, 26-5-1950; 'Inspecteur liet tipgever
geheim dossier zien', *Het Vrije Volk*, 26-5-1950; 'Politie-inspecteur
liet student processen-verbaal lezen', *Trouw*, 27-5-1950; 'Vijf maan-
den geëist tegen Haarlems inspecteur', *de Volkskrant*, 8-11-1950; I.
Cornelissen, 'De gedwongen emigratie van een Haarlems inspec-
teur', *Vrij Nederland*, 28-5-1977.

²³ BIZA, CO 2142599, Eindhoven aan minister van Binnenlandse
Zaken, 20-2-1950.

²⁴ Dit blijkt ook uit de onkostennota's van Van Donk, aanwezig in
BIZA, CO 2142599, bijlage bij de brief van Eindhoven aan minister van
SZ, 7-3-1950.

²⁵ SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950; beta-
lingen aan portiers voor inzage in gastenboeken van hotels blijken
uit de onkostennota's van Van Donk, aanwezig in BIZA, CO 2142599,
bijlagen bij voornoemde brief.

²⁶ SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.

²⁷ SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Versteeg,
28-2-1950.

²⁸ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van
verhoor van Elsinga van 17-1-1950; idem, Van B., notitie hoofd C,
11-12-1948; SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan
Versteeg, 28-2-1950.

²⁹ BIZA, CO 2154472, Van B., notitie hoofd C, 11-12-1948.

³⁰ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-2-1950 van
verhoor Elsinga van 17-1-1950.

³¹ SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.

³² BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, veiligheidsrapport, 27-1-1950 van
verhoor Elsinga van 17-1-1950.

³³ SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.

³⁴ SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Versteeg,
28-2-1950.

³⁵ G.J. van Ojen Jr., *Leven en werken van Henri Koot (1883-1959)*, 's-Gravenhage 1978, p. 110.

Maatregelen voor een inlichtingenmonopolie

¹ SZ, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ BIZA, CO 2142599, Eindhoven aan minister van BIZA, 2-3-1950.

⁵ AZ, no. FA. 984/64, ex. no. 3, Verslag van de derde vergadering van de commissie van coördinatie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, 27-1-1950.

⁶ AZ, no. FA. 1270/64, ex. no. 1, Verslag van de vierde vergadering van de commissie van coördinatie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, 14-4-1950.

⁷ AZ, FA 1004/63, zeer geheime nota gevoegd bij Chef directie Algemene Zaken van Buitenlandse Zaken aan Fock, 2-2-1950, no. 11487-1027 G.S. Zeer geheim.

⁸ ARA, 2.02.05, notulen ministerraad, 13-2-1950.

⁹ 'Min. Wijers weigert opnieuw visa voor buitenlanders naar het C.P.N.-Congres', *De Waarheid*, 22-2-1950; 'Congres protesteert tegen optreden van Drees', *De Waarheid*, 27-2-1950; 'Wereldvrede delegates gearresteerd en uitgewezen' en 'Rechercheurs hadden twee dagen wacht gehouden', *De Waarheid*, 1-3-1950.

¹⁰ AZ, Fock aan leden van de commissie van coördinatie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, 5-4-1950, FA 1223/63 geheim, bijl. Praeadvies.

¹¹ BIZA, CO 2142599, correspondentie dienstleiding-minister, bespreking Prinsen-Eindhoven, 10-5-1950.

¹² Idem, 5-6-1950.

De SOAN en de 'Tarzan van Limburg'

¹ SZ, DOSS. Hacke, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Versteeg, 28-2-1950.

² BIZA, CO 2142599, SOAN, Kist aan Eindhoven, 17-12-1949, Litt GII4 geheim/persoonlijk.

³ Justitie, Depot 170, 23.6.1, rapport van J. Dekker aan P-G Den Haag, 27-7-1951; idem, rapport van de Vl. aan Ettehoven, 13-8-1951.

⁴ BIZA, CO 2142599, SOAN, rapport 'ter kennisname', november 1949, gestempeld 'Staf Koninklijke Marechaussee Documentatie Elsinga';

BIZA, CO 2154472, P.M.E. Sweerts, nota Sweerts, 23-8-1951. De rol van Sweerts in de SOAN komt ook ter sprake in 'Door De Eeuwen Trouw in moeilijkheden', *Algemeen Handelsblad*, 11-6-1951. De relatie Wolf-Joop blijkt uit BIZA, CO 2154472, A.A.W. Wolf, notitie z.d.

⁵ RIOD, RVV, IOB, verklaring van W. Verheeke-Hamerslag, 15-10-1945.

⁶ Justitie, Kabinet, afd. Politie, doos 52, P207/51, proces-verbaal van verhoor van Joop, 7-10-1947 en volgende dagen.

⁷ Informatie over J.M.J.A. Munninghoff in BIZA, CO 2154472, J.M.J.A. Munninghoff; Justitie, Kabinet, afd. Politie, P128/51, m.n. proces-verbaal van verhoor Sweerts door Wooning, 8-10-1947; 'De grote "M" achter de schermen', *Het Vrije Volk*, 7-7-1947.

⁸ H. Renckens s.j., 'In memoriam dr. C. Kolfschoten s.j.', *De Nieuwe Limburger*, 17-3-1960.

⁹ BIZA, CO 2154472, P.M.E. Sweerts, ongedateerd document.

¹⁰ BIZA, CO 2154472, J.M.J.A. Munninghoff, rapport, 31-5-1949.

¹¹ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, VII, 's-Gravenhage 1976, pp. 429-431.

¹² National Archives, Washington D.C., microfilm T-175, roll 481, frame 9340317.

¹³ Voor de oorlogsrelatie tussen Rebholz en A. Munninghoff zie BIZA, CO 2154472, J.M.J.A. Munninghoff, rapport, 31-5-1949 en rapport, z.d.

¹⁴ BIZA, CO 2154472, J.M.J.A. Munninghoff, rapport betreffende N.V. Handel Maatschappij Poortersdijk, 6-12-1950; 'De grote "M" achter de schermen', *Het Vrije Volk*, 7-7-1947.

¹⁵ Uitgebreide informatie over Sweerts in 'Het optreden van Sweerts in Nederland', *Algemeen Handelsblad*, 15-6-1951; 'Levensloop van verrader', *Het Parool*, 28, 29 en 30-6-1951; Justitie, Kabinet, afd. Politie, P128/51, rapport betreffende Sweerts van Van Heeckeren van Brandsenburg; idem, rapport van D.C. van Lente, 15-5-1951; idem, J. Fontijne aan minister van Justitie, 28-2-1947; idem, rapport van Tj.H. Mulder, 14-12-1946; ARA, 2.21.68, coll. Gerbrandy, no. 148, ongedateerd Engelstalig memorandum over Sweerts.

¹⁶ Justitie, Kabinet, afd. Politie, P128/51, proces-verbaal van verhoor van Sweerts door Wooning, 6-2-1947.

¹⁷ Zie voor de contacten van Sweerts met de gebroeders Munninghoff met name Justitie, Kabinet, afd. Politie, P128/51, proces-verbaal van verhoor van Sweerts door Wooning, 8-10-1947; idem, proces-verbaal van verhoor van W.L.C.M. Munninghoff door P. van de Bruinhorst, 5-3-1947.

¹⁸ Vermoedelijk langs deze weg was W. Munninghoff in het bezit gekomen van een brief van het hoofd van het Bureau Inlichtingen

aan de minister van Financiën, Justitie, Kabinet afd. Politie, doos 51, P281/47, proces-verbaal, opgemaakt door Wooning, 24-10-1946; P207/51, proces-verbaal van verhoor Joop, 7-10-1947 en volgende dagen.

¹⁹ Mededeling van Joop aan De Graaff en Wiebes, 10-3-1992.

²⁰ Over Franz Munninghoff zie Justitie, Kabinet, afd. Politie, P128/51, rapp. betreffende Sweerts van Van Heeckeren van Brandsenburg; idem, proces-verbaal van verhoor van Sweerts door Tj.H. Mulder, 21-11-1946.

²¹ Justitie, Kabinet, afd. Politie, P128/51, J. Fontijne aan minister van Justitie, 28-2-1947.

²² Justitie, Kabinet, afd. Politie, P128/51, Steengracht van Moyland aan Kabinet Afdeling Politie, 23-4-1947; idem, idem aan Mrs. Quinn, 12-4-1947; het door Steengracht van Moyland opgevraagde verhoor-rapport van Sweerts, dat bij M15 berustte, kregen de Nederlandse autoriteiten niet ter inzage volgens idem, rapport betreffende Sweerts van Van Heeckeren van Brandsenburg. Niettemin bevindt zich in het archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken (BUZA), G.S., 2e blok, code 322.31, map 243, dossier Sweerts een 18 pagina's tellend M15-rapport betreffende Sweerts, waarin geen inzage wordt verstrekt, mededeling P.L.G. van Velzen, WOB-ambtenaar van BUZA, aan Wiebes.

²³ De minister van Justitie beschikte daartoe op 2 juni 1948. Nadat op 14 juni 1948 de krijgsauditeur bij de Krijgsraad te Hasselt, R. Ducamp, bij de Rijksvreemdelingendienst navraag had gedaan naar een eventuele strafrechtelijke behandeling door Nederland, werd een antwoord opgehouden, totdat bericht kon worden, dat Sweerts inmiddels aan boord van een Grieks stoomschip Nederland had verlaten, Justitie, Kabinet, afd. Politie, P128/51, R. Ducamp aan Wooning, 14-6-1948; idem, Goossen aan Ducamp, 16-6-1948 (niet verzonden); idem, Van Thiel aan Kabinet, afd. Politie, 26-6-1948; idem, Goossen aan Ducamp, 30-6-1948. Volgens BUZA, G.S., 2e blok, code 322.31, map 243, dossier Sweerts, B.H. Kazemier aan Stikker, 6-10-1948 zou Sweerts zijn aangemonsterd op het 'ss Hellenick Chryssla', dat regelmatig tussen Hull, Londen en Sevilla voer. Vóór zijn vertrek zou Sweerts meegedeeld hebben naar Zuid-Afrika te willen vertrekken.

²⁴ Janssens werkte tussen 1955 en 1963 ook mee aan een door de CIA gefinancierde geheime rooms-katholieke organisatie die moest voorkomen, dat de communisten in Italië aan de macht zouden komen, 'Italiaanse kerk had geheime organisatie tegen communisme', *de Volkskrant*, 1-11-1991. Janssens zelf was weliswaar conservatief, maar tamelijk timide. Hij werd echter sterk beïnvloed en gestuurd door

zijn omgeving, met name door een aantal McCarthistische Amerikanen, J.C.H. Aveling, *The Jesuits*, New York 1981, p. 359.

²⁵ 'De gewezen s.s.'er Sweerts: "Ik was eens minister van Oorlog van de republiek Z.-Molukken"', *Het Vaderland*, 20-6-1951. Andere kranten spraken van Sweerts' 'grote welsprekendheid', 'Sweerts staat terecht in Luik', *Het Vrije Volk*, 20-6-1951 en noemden hem 'overrompelend innemend', *Algemeen Dagblad*, 15-6-1951.

²⁶ Justitie, Depot 170, 8.1.5, verslag van het onderhoud tussen B. Bol, W. le Comte, mej. E.H. van Deursen en A.A.W. Wolf; BIZA, CO 2154472, P.M.E. Sweerts, nota Sweerts, 3-8-1951.

²⁷ 'Crisis in stichting "Door Eeuwen Trouw"', *Trouw*, 9-6-1951; 'Leden Ambon-complot wantrouwden elkaar', *de Volkskrant*, 12-6-1951; 'Meine Pot is een idealist geweest', *Het Vrije Volk*, 28-6-1951.

²⁸ ARA, 2.21.68, coll. Gerbrandy, no. 148, ongedateerd Engelstalig memorandum over Sweerts; 'Sweerts gebruikte paspoort van ex-politieman', *de Volkskrant*, 12-6-1951; 'Sweerts zocht Westerling tevergeefs in Tanger', *de Volkskrant*, 14-6-1951. Reeds begin 1950 bestond bij de Nederlandse autoriteiten het vermoeden, dat Sweerts zich in het buitenland voor Van Donk uitgaf, BUZA, G.S., 2e blok, code 322.31, map 243, dossier Sweerts, De Kanter aan Stikker, 20-2 en 21-5-1951.

De SOAN en de affaire-Schallenberg

¹ Justitie, depot 139, deel I, zaak-Schallenberg, stuk 3, 'Overzicht van gegevens in de affaire Schallenberg en de affaire Elsinga/Inlichtingendiensten'.

² Justitie, depot 139, deel I, zaak-Schallenberg, stuk 3, 'Overzicht van gegevens in de affaire Schallenberg en de affaire Elsinga/Inlichtingendiensten'.

³ Justitie, Depot 170, 23.5.4., rapport J. Dekker aan P-G Amsterdam, ong. 28-4-1951; zie over Dumont en zijn relaties met de dienst-Elsinga: idem, 8.15, verslag van W. le Comte voor B. Bol, 17-5-1951.

⁴ BIZA, CO 2142599, SOAN, Tans aan Eindhoven, 10-1-1950 Litt A4 persoonlijk.

⁵ Justitie, Depot 170, map 8.1.1., 'Schallenberg'; 'Werkt de dienst-Elsinga gewoon door?', *De Waarheid*, 21-2-1950. Informatie over Henssen en zijn banden met Jos de Killer in ARA, 3.03.47, Krijgsraad te Velde West, doos 522, proces-verbaal van verhoor van Henssen op 30-3-1950 en op 1-9-1950; proces-verbaal van verhoor Jos de Killer, 16, 20 en 23-9-1950; BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, uittreksel van een

rapport z.d. [eind 1948, begin 1949]; idem, P.L. Henssen; 'Gestolen effecten in het bezit van speculanten', *Het Parool*, 9-9-1950.

⁶ BIZA, CO 2154472, P.L. Henssen, rapport Marechaussee, zesde divisie Rotterdam, 23-5-1947; Crabbendam aan Marechaussee, 26-6-1947.

⁷ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, uittreksel van een rapport z.d. [eind 1948, begin 1949].

⁸ ARA, 3.03.47, Krijgsraad te Velde West, doos 522, verklaring H. van Teylingen, z.d.; in een zeer goed gedocumenteerde bijdrage "Rooie Chris" zwoer de verrader van "Rob" te zullen opsporen', *Trouw*, 6-4-1950, werd de groep van Jos als 'niet altijd even "fris"' beschouwd. Een uitgebreid verslag van de praktijken van Henssen en van zijn slechte invloed op verzetsstrijders, onder wie Elsinga, biedt de verklaring van Sch. van januari 1946 in Justitie, Kabinet, afd. Politie, doos 1, A1/46.

⁹ 'Verdachten in de Rotterdamse moordzaak vrijgelaten', *Trouw*, 5-4-1950; 'Smokkelcentrum "oom Tom" in Parijs bij voormalig Russisch kolonel', *de Volkskrant*, 10-5-1950; 'Zwarte effecten (7 ton) achterhaald', *Haagsch Dagblad*, 28-9-1950; BIZA, CO 2154472, P.L. Henssen, passim.

¹⁰ 'Beruchte smokkelkoning gearresteerd', *Haagsch Dagblad*, 25-4-1950; 'Smokkelwaar gefinancierd met gestolen effecten', idem, 8-9-1950; 'Groot smokkelcomplot in prikkel-films ontward', *de Volkskrant*, 13-7-1950; 'Beledigingsprocedure tegen "Volkskrant"', *de Telegraaf*, 25-3-1952. Voor de relatie tussen Henssen en A.K. zie BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, uittreksel van een rapport z.d. [eind 1948, begin 1949].

¹¹ BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga, uittreksel van een rapport z.d. [eind 1948, begin 1949].

¹² BIZA, CO 2142599, SOAN, rapport 'ter kennisname', november 1949, gestempeld 'Staf Koninklijke Marechaussee Documentatie Elsinga'; Justitie, Depot 139, deel I, 'Overzicht van gegevens in de affaire Schallenberg en de affaire Elsinga/inlichtingendiensten'; BIZA, CO 2154472, Van B., A. aan BVD, 12-10-1949; P.M.E. Sweerts, nota Sweerts, 23-8-1951.

¹³ Talrijke bewijzen van de steunverlening door Schallenberg aan het verzet in ARA, chronologisch archief Justitie, naturalisatiedossier Schallenberg.

¹⁴ Justitie, depot 139, deel I, 'Overzicht van gegevens in de affaire Schallenberg en de affaire Elsinga/inlichtingendiensten'.

¹⁵ 'Raadsels rond de dood van Schallenberg', *Haagsch Dagblad*, 31-8, 3-10, 5-10, 7-10, 10-10-1950.

¹⁶ Justitie, Kabinet, afd. Politie, A2/50, 'Overzichtsrapport van de Koninklijke Marechaussee betreffende de acties van J. Luyendijk in de affaire C.J.A. Verloop', [eind 1950].

¹⁷ ARA, chronologisch archief Justitie, naturalisatiedossier Schallenberg, verklaring van J. Verhoef t.b.v. A. Verhoef, 20-6-1945.

¹⁸ Justitie, Depot 170, 23.5.4., rapport van J. Dekkers aan P-G Amsterdam, 27-4-1951. Schallenberg bleek te beschikken over dossiers met betrekking tot de Velser affaire afkomstig van rechercheur Van Sintmaartensdijk, Ch. Cramer/A. Guldenaar, 'De dood van een man die te veel wist', *Nieuwsnet*, 29-9-1979. Het was SOAN-medewerker Van Donk, die deze stukken in handen kreeg.

¹⁹ De naturalisatie-aanvraag van Schallenberg werd op 22 mei 1948 door zijn advocaat bij Justitie aanhangig gemaakt, ARA, chronologisch archief Justitie, naturalisatiedossier Schallenberg.

²⁰ Over de vraag zelfmoord of moord van Schallenberg en de eventuele motieven is uitgebreid geschreven in de pers, 'Wie pleegde de zelfmoord op Schallenberg? Een roman in krantenknipsels', *Mandril*, december 1949, pp. 12-22; in een feuilleton van 23 artikelen onder de titel 'Raadsels rond de dood van Schallenberg', verschenen in het *Haagsch Dagblad* tussen 24-8 en 14-10-1950; en Ch. Cramer/A. Guldenaar, 'De dood van een man die te veel wist', *Nieuwsnet*, 29-9-1979.

²¹ Over Mucke en de 'Mucke-poet' zie o.m. *Menten-rapport*, pp. 301 v.v.; BIZA, CO 2154472, A.F. Mucke van Nieuwaal, L.P.W. van der Poel, belastinginspecteur, aan de officier van justitie te Utrecht, 2-6-1947.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ BIZA, CO 2154472, A.F. Mucke van Nieuwaal, 'Notitie betreffende loopbaan'; notitie van 30-6-1948 incl. bijl. 'Nota A.F. Mucke van Nieuwaal'.

²⁵ Zie ook 'Wie pleegde...?', *Mandril*, december 1949, p. 21; 'Op zoek naar Mucke's vermogen', *de Telegraaf*, 4-10-1949; 'De strijd om Mucke's effecten', *Nieuws van de Dag*, 4-10-1949; 'Sweerts "zat" ruim een jaar in Amsterdam', *Het Parool*, 11-6-1951.

²⁶ 'De goud- en diamantsmokkelarij tussen Europa en v.s.', *Haagsche Courant*, 12-10-1948.

²⁷ BIZA, CO 2154472, Fr. Schallenberg, Gegevens Wolf 1950.

²⁸ BIZA, CO 2154472, P.M.E. Sweerts, rapport betreffende Blake, 3-11-1949; korpschef politie Maassluis aan Eindhoven, 15-12-1949.

²⁹ Justitie, depot 139, deel I, 'Overzicht van gegevens in de affaire Schallenberg en de affaire Elsinga/inlichtingendiensten'; BIZA, CO 2142599, Notitie betreffende Schallenberg, 25-10-1950; 'Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland. Vier ministers waren op de

hoogte' en 'Chantage en omkoperij worden stellig ontkend', *Nieuwe Haagse Courant*, 27 en 28-2-1950; 'Wisten vier ministers van Inlichtingendiensten? Schallenberg in "De Witte Cel"', *Het Vrije Volk*, 28-2-1950.

³⁰ BIZA, CO 2154472, Fr. Schallenberg, Gegevens Wolf 1950. L.P. Beria was hoofd van de NKVD, voorloper van de KGB, tot 1945 waarna hij hoofd van het ministerie van Binnenlandse Zaken van de Sovjet-unie werd.

³¹ BIZA, CO 2154472, Fr. Schallenberg, Gegevens Wolf 1950; 'Ongeregistreerde effecten verborgen in Rotterdam?', *Haagsch Dagblad*, 21-9-1950; 'Elsinga vast, Elsinga los...', *De Waarheid*, 6-4-1950.

³² 'Raadsels rond de dood van Schallenberg', *Haagsch Dagblad*, 30-9-1950.

³³ Justitie, Depot 170, 23.5.4., rapport J. Dekker aan P-G Amsterdam, 4-5-1951; idem, rapp. idem aan idem, 19-7-1950; idem, idem aan idem, 27-4-1951; idem 8.15, 2e verslag van W. le Comte aan B. Bol, 17-5-1951; B. Brakel, *Doden spreken niet. Veertig onopgeloste moordzaken*, Den Haag 1966, pp. 54-57; H. van Straten, *Moordenaarswerk. Een kroniek van 120 Nederlandse moordzaken*, Amsterdam 1965, pp. 183-185; 'Raadsels rond de dood van Schallenberg', *Haagsch Dagblad*, 30-9-1950; 'Pierre Sweerts – spion met vele namen in dienst van vele meesters', *de Volkskrant*, 11-6-1951; Ch. Cramer/A. Guldenaar, 'De dood van een man die te veel wist', *Nieuwsnet* 29-9-1979, p. 93. BIZA, CO 2154472, Fr. Schallenberg, Gegevens Wolf 1950.

³⁴ *Menten-rapport*, p. 306.

³⁵ Van Straten, *Moordenaarswerk*, p. 186.

De zaak Visser-Bos

¹ 'Drs. Bos betwist getuigenis van ex-burgemeester', *Haagsch Dagblad*, 21-4-1950; 'Drs. Bos in hoger beroep, eis: halve maand minder', *Het Vrije Volk*, 21-4-1950; 'Bos werkte ook voor regeringsvoorlichtingsdienst', *De Waarheid*, 22-4-1950. Verdere gegevens over de dienst-Hamstra ontbreken ons.

² AZ, no. FA. 984/64, ex. no. 3, Verslag van de derde vergadering van de commissie van coördinatie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, 27-1-1950.

³ M.D. Bogaarts, 'Het wettig gezag gesteund?', p. 252 n. 16.

⁴ BIZA, CO 2154472, W.A.J. Visser, bericht, december 1947.

⁵ Justitie, depot 139, deel I, 'Overzicht van gegevens in de affaire Schallenberg en de affaire Elsinga/inlichtingendiensten'; de relatie Visser-Bonté-Mucke wordt o.m. ook vermeld in 'Geheimzinnige

moord op spion in Den Haag', *De Waarheid*, 28-9-1949; 'Schallenberg's laatste uur sloeg toen hij zijn slag wilde slaan', *Het Vrije Volk*, 1-10-1949.

⁶ 'Drs. Bos in hoger beroep', *Haagsche Courant*, 21-4-1950.

⁷ Aldus p-g mr. Versteeg tijdens een persconferentie op 15-6-1949, 'Procureur-Generaal bij het Haagse Gerechtshof geeft opening van zaken', *Haagsche Courant*, 16-6-1949.

⁸ 'Zitting nog geheimer dan geheim', *Het Binnenhof*, 30-12-1949; 'Ex-burgemeester krijgt zes maanden en f 20.000 boete', *Haagsche Courant*, 4-1-1950.

⁹ 'Zitting nog geheimer dan geheim', *Het Binnenhof*, 30-12-1949.

¹⁰ 'Ex-burgemeester Visser voor het Hof. Bevestiging van het vonnis geëist', *De Waarheid*, 28-4-1950; 'Bevestiging van vonnis: zes maanden gevangenisstraf en f 20.000 gevraagd', *Nieuwe Haagsche Courant*, 28-4-1950; 'Mr. Visser houdt zijn straf', *Nieuws van de Dag*, 20-12-1950.

¹¹ Justitie, Depot 139, deel I, 'Overzicht van gegevens in de affaire Schallenberg en de affaire Elsinga/inlichtingendiensten'; sz, DOSS. Hacke, Eindhoven aan minister van sz, 7-3-1950; BIZA, CO 2142599, correspondentie dienstleiding-minister, bespreking Prinsen-HBVD, 24-4-1950.

¹² AZ, no. FA. 984/64, ex. no. 3, Verslag van de derde vergadering van de commissie van coördinatie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, 27-1-1950; L.H.K.C. van Asch van Wijck aan Fock, 1-2-1950, no. P27/50 Geh.; ARA, 2.02.05, notulen ministerraad, 6-2-1950.

¹³ 'Geheimzinnige verdwijning van Duitser in Den Haag', *Het Vrije Volk*, 27-9-1949.

¹⁴ Justitie, depot 139, deel I, 'Overzicht van gegevens in de affaire Schallenberg en de affaire Elsinga/inlichtingendiensten'.

¹⁵ De verklaring is afgedrukt bij 'Schallenberg's laatste uur sloeg toen hij zijn slag wilde slaan', *Het Vrije Volk*, 1-10-1949.

¹⁶ 'Onderzoek gaande in belangrijke zaak', *Algemeen Dagblad*, 21-9-1950.

¹⁷ BIZA, CO 2142599, SOAN, rapport 'ter kennisname', november 1949, gestempeld 'Staf Koninklijke Marechaussee Documentatie Elsinga'; interview Van der Meer; 'Werkt de dienst-Elsinga gewoon door?', *De Waarheid*, 21-2-1950. Het archief van het Directoraat-Generaal Rijksluchtdienst bevat slechts gegevens over het vliegtuigtechnisch onderzoek naar de ramp met de 'Nijmegen'; hierin wordt geen melding gemaakt van de SOAN of mogelijke diamantsmokkel aan boord van het vliegtuig, F.A. van Reijssen aan Wiebes, 7-1-1992.

¹⁸ Ten aanzien van Damme: Justitie, Depot 170, 8.15, 2e verslag van W. le Comte aan B. Bol, 17-5-1951; ten aanzien van Martin: sz, DOSS.

Hacke, Eindhoven aan minister van SZ, 7-3-1950. Hiervóór werd al gewezen op de relatie tussen beiden en D. van Donk.

¹⁹ 'Diamanten en horloges gevonden', *Haagsche Courant*, 22-10-1948; 'Nog twee slachtoffers van de "Nijmegen" overleden', *Nieuwe Haagsche Courant*, 22-10-1948; interview Van der Meer.

²⁰ Interview Van der Meer; 'Werkt de dienst-Elsinga gewoon door?', *De Waarheid*, 21-2-1950.

²¹ D.W.K. Jansen aan Wiebes, 2 en 17-3-1992.

De arrestaties en berechtingen

¹ BIZA, CO 2142599, SOAN, Tans aan Eindhoven, 10-1-1950 Litt A4 persoonlijk.

² ARA, 2.02.05, notulen ministerraad, 27-2-1950.

³ Justitie, Depot 170, S 9.14., rapport van J. Dekker aan P-G Amsterdam, 2-5-1951; BIZA, CO 2142599, 'Overzicht van Mei 1950 van anti-communistische organisaties, acties en reacties, en de particuliere inlichtingendiensten'.

⁴ BIZA, CO 2142599, SOAN, uittreksel uit verslag van de ID Rotterdam over maart 1950, 4-4-1950. Noch in het normale politiearchief, noch in dat van de Politiek Inlichtingendienst van de Rotterdamse politie bevinden zich gegevens over de SOAN, Elsinga en diens bezigheden, T.W. Hougee, bureau Communicatie van de gemeentepolitie Rotterdam aan Wiebes, 24-1-1992.

⁵ BIZA, CO 2154472, D. van Donk, rapport, 23-9-1952.

⁶ ARA, 2.02.05, notulen ministerraad, 27-2-1950.

⁷ BIZA, CO 2142599, Hacke, vertrouwelijke notitie no. V-Soc-5045, juli 1952.

⁸ AZ, Eindhoven aan Drees en minister van Binnenlandse Zaken, 20-2-1950, no. 80151.

⁹ ARA, 2.02.05, notulen ministerraad, 27-2-1950.

¹⁰ 'Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland. Vier ministers waren op de hoogte' en 'Chantage en omkoperij worden stellig ontkend', *Nieuwe Haagsche Courant*, 27 en 28-2-1950.

¹¹ 'Tegen oud-verzetsleider zes maanden geëist', *Haagsch Dagblad*, 15-12-1950; 'Tegen vroeger hoofd POD-Rotterdam zes maanden geëist', *de Volkskrant*, 15-12-1950; 'Voorwaardelijke straf voor ex-hoofd POD', *Het Vrije Volk*, 28-12-1950; "'José" tot voorwaardelijke straf veroordeeld', *NRC*, 28-12-1950.

¹² 'Nieuwe arrestatie in Den Haag. Dossiers gevonden bij één van José's medewerkers', *Haagsch Dagblad*, 25-2-1950; 'Medewerker gearresteerd van Inlichtingendienst', *Het Vrije Volk*, 27-2-1950; 'Mede-

werker Dienst Hacke in vrijheid', *Haagsch Dagblad*, 2-3-1950; 'Secretaris voor het overtypen van dossiers', *Trouw*, 3-3-1950; 'Agent "Inlichtingendienst" weer in vrijheid', *Het Vrije Volk*, 4-3-1950.

¹³ 'Naar ontsluiting van het Schallenberg-drama?', *Haagsche Courant*, 28-1-1950; 'Kapitein en politie-agent in Den Haag gearresteerd', *Het Vrije Volk*, 30-1-1950.

¹⁴ 'Verdere arrestaties en ontdekkingen', *Haagsch Dagblad*, 7-2-1950; 'Arrest van kapitein opgeheven', *Haagsche Courant*, 9-2-1950; 'Agent, die inlichtingen verstrekte uit politie-archief, staat terecht', *Het Parool*, Den Haag, 14-9-1950.

¹⁵ 'Medewerker aan de dienst-Hacke komt voor', *Haagsch Dagblad*, 27-2-1950; 'Schending van het ambtsgeheim', *NRC*, 3-3-1950; 'Ambtenaar nam een rapport weg', *Trouw*, 17-3-1950.

¹⁶ Zie bijv. 'Schending van het ambtsgeheim', *NRC*, 3-3-1950; "'Beel, Drees, Stikker en Maarsseveen waren volledig op de hoogte"', *De Waarheid*, 3-3-1950.

¹⁷ Justitie, Depot 170, 23.6.1., rapport J. Dekker aan P-G Den Haag, 27-7-1951; 'Naar ontsluiting van het Schallenberg-drama?', *Haagsche Courant*, 28-1-1950; 'Onderzoek naar overschrijding van bevoegdheden', *Nieuws van de Dag*, 1-2-1950. Volgens het Haagse bevolkingsregister werd Hercules per 1 juni 1950 uitgeschreven.

¹⁸ BIZA, CO 2154472, W.H. Hendriks, notitie 11-10-1948; rapport 24-5-1950; nota 25-1-1952; 'Geheimzinnige arrestatie van Haagse oud-k.p.-er', *de Volkskrant*, 6-12-1951; 'Moordzaak-De Boer. Medewerker van tandarts ondergedoken', *de Telegraaf*, 19-12-1951; 'Haagse justitie: Zaak mr De Boer heeft aandacht. Arrestatiebevel tegen kleermaker' en 'Vijf maanden voor valse aangifte bij schade-enquêtecommissie', *de Volkskrant*, 25-1-1952; 'Haagse tandarts krijgt drie maanden', *de Volkskrant*, 8-2-1952.

¹⁹ ARA, 3.03.47, Krijgsraad te Velde West, no. 264, 1950, no. 262 (Mertens); no. 265, 1951, no. 65 (Van Brakel).

²⁰ 'Kapitein M. in ere hersteld', *Haagsche Courant*, 10-2-1950; 'Grote particuliere "geheime dienst" sneuvelt door innerlijke voosheid', *Trouw*, 11-2-1950.

²¹ 'Kapitein van cryptologische dienst overgeplaatst', *Het Parool*, 16-2-1950; 'Reserve-kapitein van blaam gezuiverd', kranteknipstel van 14-2-1950, aanwezig in BIZA, CO 2154472, Tj. Elsinga; Dienst Zorg Postaktieve Militairen, uittreksel uit de registratieve gegevens betreffende Mertens.

²² Dienst Zorg Postaktieve Militairen, uittreksel uit de registratieve gegevens van Van Brakel.

²³ J. Hoffenaar, Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf,

aan De Graaff, 6-12-1991; CAD, archief Inspecteur der Nationale Reserve, 1950-1951, doos 1.

²⁴ 'Vertrouwen in Justitie geschokt', *de Telegraaf*, 14-12-1950; 'Minister Struycken wil wantrouwen in zaak-Schallenberg wegnemen', *de Volkskrant*, 14-12-1950; 'Zaak-Schallenberg is nog niet afgesloten', *de Volkskrant*, 20-12-1950.

²⁵ 'Zaak-Schallenberg. "Geen nieuw licht na onderzoek"', *de Telegraaf*, 27-3-1952; 'Zwijgen over Schallenberg' en 'Slecht verliezer', *de Telegraaf*, 18-4-1952.

²⁶ 'Zaak-Schallenberg. "Geen nieuw licht na onderzoek"', *de Telegraaf*, 27-3-1952.

²⁷ 'Kamercommissie concludeert: Nieuw onderzoek in zaak-Schallenberg nutteloos', *de Volkskrant*, 7-7-1952; 'Zaak-Schallenberg: "verward dossier"' en 'Te laat', *de Telegraaf*, 8-7-1952. *Handelingen der Staten Generaal*, 1952-1953, II, 2153.

²⁸ 'Dr. Drees in Eerste Kamer: "Kom niet steeds met Schallenberg"', *de Telegraaf*, 21-11-1952.

²⁹ 'Eerste Kamer onbevredigd. Beter inzicht gewenst in affaires Menten en Schallenberg', *de Volkskrant*, 28-11-1952; 'Senatoren ontevreden over de affaires', *de Telegraaf*, 28-11-1952.

³⁰ Voor meer informatie daarover zie Van Lieshout, *Het Hannibalspiel*, passim; T. de W.I.C.V., *Guerilla in Rotterdam*, Amsterdam 1946, pp. 53-61; 'Kitty van de Have werd door verzetsbeweging geliquideerd' en "'Rooie Chris" zwoer de verrader van "Rob" te zullen opsporen', *Het Vrije Volk*, 6-4-1950.

³¹ ARA, 3.03.47, Krijgsraad te Velde West, doos 522, aantekeningen van een gesprek met A.M. Starrenburg, z.d.; schrijven aan de president der Krijgsraad, 3-1-1951; 'Moord op Kitty van der Have eerst nu onthuld. Ware toedracht van "liquidatie" reeds kort na ontdekking volledig bekend', *Haagsch Dagblad*, 4-4-1950.

³² ARA, 3.03.47, Krijgsraad te Velde West, doos 522, proces-verbaal van verhoor Henssen, 1-9-1950.

Disciplineren en persreacties

¹ BIZA, CO 2142599, SOAN, vertrouwelijk schrijven aan de commandant van de Koninklijke Marechaussee, 24-1-1950.

² BIZA, CO 2142599, SOAN, Van Heeckeren van Brandsenburg aan Eindhoven, 11-2-1950.

³ 'Officier handhaaft eis tegen Sijpesteijn', *Haagsch Dagblad*, 17-2-1950; 'Rechtszitting met onverwachte wendingen', *NRC*, 10-2-1950; 'Illegaal werker verzuimde gelden af te dragen', *Trouw*, 10-2-1950.

- ⁴ 'Particuliere inlichtingendiensten', *Nieuwe Courant*, 14-2-1950.
- ⁵ 'Tegen vroeger hoofd POD-Rotterdam zes maanden geëist', *de Volkskrant*, 15-12-1950.
- ⁶ 'Drs. Bos in hoger beroep', *Haagsche Courant*, 21-4-1950.
- ⁷ 'Procureur-generaal: Mr. Visser te zachtzinnig behandeld', *Haagsch Dagblad*, 28-4-1950.
- ⁸ 'Schending van het ambtsgeheim', *NRC*, 3-3-1950; "'Beel, Drees, Stikker en Maarseveen waren volledig op de hoogte'", *De Waarheid*, 3-3-1950; 'Medewerker aan de dienst-Hacke komt voor', *Haagsch Dagblad*, 27-2-1950.
- ⁹ Zie bijv. ook *Handelingen der Staten Generaal*, Kamerstukken 1539, no. 5, p. 15.
- ¹⁰ "'Steun aan dienst-Hacke is afgewezen", zegt dr Drees', *Haagsch Dagblad*, 2-3-1950; 'Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland. Vier ministers waren op de hoogte', *Nieuwe Haagsche Courant*, 27-2-1950; 'Wisten vier minister van Inlichtingendienst?', *Het Vrije Volk*, 28-2-1950; "'Beel, Drees, Stikker en Maarseveen waren volledig op de hoogte'", *De Waarheid*, 3-3-1950.
- ¹¹ BIZA, CO 2142599, SOAN, rapport 'ter kennisname', november 1949, gestempeld 'Staf Koninklijke Marechaussee Documentatie Elsinga'.
- ¹² *Handelingen der Staten Generaal*, 1949-1950, I, 265.
- ¹³ 'Terreur van "geheime diensten" in het na-oorlogse Nederland', *Haagsche Courant*, 10-1-1950.
- ¹⁴ 'Geheime diensten I', *Het Binnenhof*, 1-3-1950.
- ¹⁵ 'Death of a rat', *Elseviers Weekblad*, 8-10-1949.

Conclusie

- ¹ P. Koedijk, 'Gladio in Nederland', *Vrij Nederland*, 25-1-1992, pp. 8-13.
- ² I. Cornelissen, 'Onder het mom van barmhartigheid werden oorlogsschandalen in de doofpot gewerkt', *Vrij Nederland*, 21-8-1976.

Lijst van gebruikte afkortingen

AFD.	afdeling
ARA	Algemeen Rijksarchief
AZ	ministerie van Algemene Zaken
BBO	Bureau Bijzondere Opdrachten
BIZA	ministerie van Binnenlandse Zaken
BMGN	Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden
BNV	Bureau Nationale Veiligheid
BS	Binnenlandse Strijdkrachten
BUZA	ministerie van Buitenlandse Zaken
BVD	Binnenlandse Veiligheidsdienst
BVL	Bijzondere Vrijwillige Landstorm
CABR	Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
CAD	Centraal Archief van het ministerie van Defensie
CIA	Central Intelligence Agency
CID	Centrale Inlichtingendienst
CVD	Centrale Veiligheidsdienst
D-G	directeur-generaal
DOSS.	dossier
EVC	Eenheidsvakcentrale
FBI	Federal Bureau of Investigation
ID	Inlichtingendienst
IISG	Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
KGB	Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti
KLM	Koninklijke Luchtvaart Maatschappij
KNIL	Koninklijk Nederlands-Indisch Leger
KP	Knokploeg
L.S.K.	Luchtstrijdkrachten
LKP	Landelijke Knokploegen
LO	Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers
MARID	Marine Inlichtingendienst
NKVD	Narodnyi Kommissariat Vnutrennikh Del
NRC	Nieuwe Rotterdamsche Courant
NSB	Nationaal Socialistische Beweging
PEC	Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek

P-G	procureur-generaal
POD	Politieke Opsporingsdienst
PRA	Politieke Recherche Afdeling
RANB	Rijksarchief Noord-Brabant
RIOD	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie
RMS	Republiek der Zuid-Molukken
RVV	Raad van Verzet
SOAN	Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland
S.W.G.	Nationaal Instituut Steun Wettig Gezag
SZ	ministerie van Sociale Zaken
WOB	Wet Openbaarheid van Bestuur

Overzicht van bronnen en literatuur

Ongepubliceerde bronnen

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF

Stichtingsregister

Verenigingsregister

2.02.05 notulen ministerraad

2.19.042.1 Steun Wettig Gezag

2.21.68 coll. Gerbrandy

2.21.156 coll. Stikker

3.03.47 Krijgsraad te Velde West

MINISTERIE VAN ALGEMENE ZAKEN

verslagen en vergaderstukken van de commissie van coördinatie
van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten

MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN, archief BVD, CO 2142599

dossier SOAN

dossier A.H.W. Hacke

Eindhoven aan minister van Binnenlandse Zaken, 20-2-1950

bijlagen bij brief van Eindhoven aan SZ, 7-3-1950

correspondentie dienstleiding-minister

IDEM, CO 2154472

dossier de Algemene Nederlandse Bouwkas

dossier Het Bureau Persbelangen

dossier Nationaal Réveil

dossier Volksweerbaarheid

dossier Van B.

dossier A. Delfos

dossier D. van Donk

dossier Tj. Elsinga

dossier F.C. Grondel

dossier P.L. Henssen

dossier W.H. Hendriks

dossier D. van der Meer

dossier A.F. Mucke van Nieuwaal

dossier J.M.J.A. Munninghoff

dossier C.L. Scheuer

dossier Fr. Schallenberg

dossier P.M.E. Sweerts
dossier J.B. van der Weijden
dossier A.A.W. Wolf

MINISTERIE VAN BUITENLANDSE ZAKEN

G.S., 2e blok, code 322.31, map 243, dossier P.M.E. Sweerts

CENTRAAL ARCHIEF BIJZONDERE RECHTSPLEGING

dossier L.A.M. Koppert

CENTRAAL ARCHIEVEN DEPOT VAN HET MINISTERIE VAN DEFENSIE

archief staatssecretaris voor Oorlog

maandrapporten Koninklijke Marechaussee

archief inspecteur der Nationale Reserve, 1950-1951

DIENST ZORG POSTAKTIEVE MILITAIREN

uittreksels uit registratieve gegevens

IISG, AMSTERDAM

coll. Stichting van de Arbeid

ARCHIEF VAN HET MINISTERIE VAN JUSTITIE

Depot 139

Depot 170

chronologisch archief

Geheim chronologisch archief

archief Kabinet, afd. Politie

NATIONAL ARCHIVES, WASHINGTON D.C.

microfilm T-175

RIJKSARCHIEF NOORD-BRABANT

coll. Baars-Klein

coll. A. Meijer

RIJKSINSTITUUT VOOR OORLOGSDOCUMENTATIE

Centrale Inlichtingendienst

Raad van Verzet

MINISTERIE VAN SOCIALE ZAKEN EN WERKGELEGENHEID

Geheim Archief, Oud personeelsarchief, dossier Hacke

Geraadpleegde periodieken

Algemeen Dagblad

Algemeen Handelsblad

Het Binnenhof

Documentatieblad voor denkende mensen

Haagsch Dagblad

Haagsche Courant

Haagsche Post

Haarlems Dagblad

Nieuwe Haagsche Courant

Nieuwe Post
Nieuwe Rotterdamsche Courant
Het Nieuws van de Dag
Het Parool
de Telegraaf
Trouw
Verwachting
de Volkskrant
Vrij Nederland
Het Vrije Volk
De Waarheid
Handelingen der Staten-Generaal

Geraadpleegde literatuur

- J.C.H. Aveling, *The Jesuits*, New York 1981
- J.C.H. Blom, 'Jaren van tucht en ascese. Enige beschouwingen over de stemming in Herrijzend Nederland (1940-1945)', *BMGN* Jg. 96 (1981), no. 2, pp. 300-333
- J.C.H. Blom, A.C. 't Hart, I. Schöffner, *De affaire-Menten 1945-1976. Eindrapport van de Commissie van Onderzoek betreffende het opsporings- en vervolgingsbeleid inzake Menten vanaf de bevrijding tot de zomer van 1976 en de invloeden waaraan dat beleid al dan niet heeft blootgestaan*, Den Haag [1979]
- M.D. Bogaarts, 'Het wettig gezag gesteund? Enkele aantekeningen over achtergronden, ontstaan en verloop van het Nationaal Instituut Steun Wettig Gezag 1948-1958', *Acta Politica* 1982, nr. 2, pp. 231-255
- Ch. Cramer/A. Guldenaar, 'De dood van een man die te veel wist', *Nieuwsnet*, 29-9-1979, pp. 87-94
- R. van Doorslaer/E. Verhoeyen, *De moord op Lahaut. Het communisme als binnenlandse vijand*, Leuven 1985
- Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, *Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek*, IV en V, 's-Gravenhage 1950
- G.A. Geel, 'Versterking van het gezagsapparaat', *Ons Leger* xxxiii (1949), nrs. 9, 10 en 11
- C. Hilbrink, *De illegalen. Illegaliteit in Twente en het aangrenzende Salland 1940-1945*, 's-Gravenhage 1989
- L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, VII, 's-Gravenhage 1976
- P. Krijnen, 'Zonodig met behulp van wapens.' *Geschiedenis van rechtse paramilitaire organisaties in Nederland*, Amsterdam 1983
- J. van Lieshout, *Het Hannibalspiel. Het sinistere spel tijdens de Tweede Wereldoorlog van de contraspionagedienst der Kriegsmarine, dat leidde*

- tot de ondergang van een Nederlands-Belgische verzetsdrieëenheid*, Bussum 1980
- Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld*, Amsterdam 1938
- G.J. van Ojen Jr., *Leven en werken van Henri Koot (1883-1959)*, 's-Gravenhage 1978
- H.A. Poeze, *In het land van de overheerser; Indonesiërs in Nederland 1600-1950*, Dordrecht 1986
- E. de Roever, *Zij sprongen bij maanlicht. De geschiedenis van het Bureau Bijzondere Opdrachten en de agenten Londen 1944-1945*, Baarn 1986
- H.J. Scheffer, *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging*, Utrecht 1984
- J.P.M. Schoenmakers, *Beschermen wat je dierbaar is. 40 Jaar Korps Nationale Reserve*, Leeuwarden 1988
- D.U. Stikker, *Mémoires; herinneringen uit de lange jaren waarin ik betrokken was bij de voortdurende wereldcrisis*, Rotterdam/'s-Gravenhage 1966
- H. van Straten, *Moordenaarswerk. Een kroniek van 120 Nederlandse moordzaken*, Amsterdam 1965
- Joh. de Vries (ed.), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring 1871-1954*, Utrecht 1970
- T. de W./C.V., *Guerilla in Rotterdam*, Amsterdam 1946
- 'Wie pleegde de zelfmoord op Schallenberg? Een roman in krantenknipsels', *Mandril*, december 1949, pp. 12-22
- T. Wiegman, *Enschede 1940-1945*, Enschede 1985

Persoonsindex

- Adriaanse, C. (1896-1964) 55-57
Aernoudse, zie D. van Donk
Aschwin, zie A. zur Lippe-Bies-
terfeld
Askenase 32
- Bandy, L. 51
Beel, L.J.M. (1902-1977) 8, 19-
20, 51, 75, 81, 83
Beer, P.J. de 18-19, 29-30, 48, 75
Beria, L.P. (1898-1953) 68
Bernhard, prins (geb. 1911) 50
Beukelaar, W. de 19
Beuningen, D.G. van (1877-
1955) 33
Bicker Caarten, H.A. (1900-
1986) 30
'Bill' 25-31, 48-49, 51-52, 60, 64-
65, 73, 76
Blaisse 19
Blake, G. (geb. 1922) 68
Boer, H. de (overleden in 1945)
12, 26, 77
Boasson, J.J. (1882-1967) 23
Bonté 71-72
Bos, W. 12, 50, 71-72, 80
Bosch, B. van de (overleden in
1949) 68
Brakel, J.A.C. van (1896-1967)
52, 77
Bram, zie J.P. Sijpesteijn
Brandt-Pütz, G.F.L. (1901-
1978) 29
Brugmans, H. 27, 71
Burken, F. van 41
- Buuren, Frits van, zie F.A. van
Gemerden
- Cals, J.M.L.Th. (1914-1971) 36
Cleeff, M. van 12
Colijn, H. (1869-1944) 15
Confucius (551-479 v. Chr.) 23
Cornelissen, I. 84
Crabbendam, J.G. (1898-1974)
21, 32, 45, 75
Cramer, H.A. (1877-1951) 36
Cijfer, J.A. (geb. 1902) 28
- Damme sr., M.H. (1876-1966)
29, 33, 73, 75
Damme jr., M.H. (1906-1980)
46
De van der Schueren,
J.B.G.M. (1899-1990) 71
Delfos, A. (1896-1986) 19-22,
25, 30, 32, 34, 49
Donk, D. van (1908-1979) 28-
30, 34, 48, 51, 63, 68, 75-76
Doorn, H.W. van 18
Drees, W. (1886-1988) 20-21,
45, 51, 55, 59, 75, 78, 81
Dresden, D. (1886-1960) 22
Dumont, G.J. (1907-1977) 34,
64, 68
Duymaer van Twist, L.F. (1865-
1961) 36
- Eindhoven, L. (1896-1979) 9,
20-21, 45, 48, 52, 54-55, 57-
59, 76, 80, 84

- Elsinga, F. (overleden in 1945) 18
- Elsinga, Tj. (1903-1990) ('José', 'Martell') 7-8, 17-21, 25, 29-34, 42-43, 45-51, 54, 59-60, 63-69, 72-73, 75-76, 80-81, 84
- Erkens, N.E. (1894-1943) 18
- Fock, C.L.W. (geb. 1905) 20-21, 43, 75, 83
- Fuchs, K. (1911-1988) 11
- Fuld, E. (1890-1948) 73
- Geelkerken, C. van (1901-1976) 12
- Gemerden, F.A. van (1904-1973) ('Frits van Buuren') 48, 72, 75
- Gerbrandy, P.Sj. (1885-1961) 16, 80
- Gielen, D.P.G. (1889-1952) 67
- Goossen, J.P.G. (1911-1968) 25-26
- Goes van Naters, M. van der (geb. 1900) 28
- Graeff, A.C.D. de (1872-1957) 36
- Grasso, R. 43
- Grondel, F.C. (1883-1962) 28-30
- Groot, S. (Paul) de (1899-1986) 11
- 'Guus' 27-28
- H., Mies 25, 76
- H., Johannes v.d. 77, 81
- Hacke, A.H.W. (1893-1961) 7-8, 15-17, 19-22, 32-34, 43, 45-46, 50, 52, 55, 64, 75-77, 80
- Hamid van Pontianak 29
- Hamstra 71
- Hatta, M. 59
- Have, C.A. van der (overleden in 1945) 12, 78-79
- Heeckeren van Brandsenburg, R.A. van (1909-1980) 46, 49, 52, 59, 80
- Helfrich, C.E.L. (1886-1962) 36
- Hendriks, W.H. (1905-1988) 26-29, 51, 60, 77
- Henssen, P.L. (1893-1957) 64-65, 68, 79
- 'Hercules' 28-31, 33, 52, 60, 68-69, 77
- Hitler, A. (1889-1945) 56, 61
- Hohenlohe, A. von (overleden in 1948) 73
- Horst, ter 69
- Hotz, G.D.E.J. 36
- Janssens, J.B. (1889-1964) 63
- Joekes, A.M. (1885-1962) 75
- Joliot-Curie, F. (1900-1958) 11
- 'Joop' 60-62, 64-65
- José, zie Tj. Elsinga
- K., A. 65
- Kaptein, C. (overleden in 1949) 12
- Karp, E. (overleden in 1950) 11
- 'Killer', Jos de 64-65, 78, 79
- Kist, W. 43, 59
- Klein, J.W. (1877-1949) 36, 42, 75
- Kolfschoten, C.J.J.T. (1889-1960) 60
- Kolfschoten, H.A.M.T. (1903-1984) 60
- Koningh, A.W. de (geb. 1885) 67
- Koot, H. (1883-1959) 52-54
- Kooij, J. van der ('Toontje') 19, 72
- Kooy, L. (overleden in 1949) 19, 68
- Koppert, L.A.M. (1885-1990) 13, 27-28

Korteweg, A. 29, 48

Kruls, H.J. (1902-1975) 48

Langemeijer, G.E. (1903-1990)
29, 76

Leeuwen, W.H. van (1887-
1960) 40

Lippe Biesterfeld, A. zur (1914-
1988) 50

Louwers, J.A. (geb. 1915) 11

Louwes, S.L. (1889-1953) 15

Loze, M.R. (1881-1967) 28, 34,
59-60

Maarseveen, J.H. van (1894-
1951) 46, 59, 75, 81

Martell, zie Tj. Elsinga

Martin, H. (geb. 1886) 29, 73

Meer, D. van der (1906-1989)
41-42

Meijer Schwencke, A. (geb.
1906) 12

Meijering, A.L.C. 62

Menten, P.N. (1899-1987) 12,
69

Mertens, J.L. (1909-1988) 30-
32, 49, 51-52, 54, 77

Meulman, E.E. (1895-1964) 38-
40, 42, 48, 80

Mucke, F.A. (1898-1951) 66-69,
71, 73

Mulderije, H. (1896-1970) 78

Munninghoff, F. 62

Munninghoff, J.M.J.A. (1887-
1954) 29, 60-62

Munninghoff, W.L.C.M.
(1878-1968) 60-62

N., van 69

'Oom Tom', zie A. K.

Oosten, J.S. van 43, 80

Os, Ch.H. van 23

Overbeek, W.H. 50

Parmentier, K.D. (1904-1948)
73

Pidcock, W.W. 61

Pius XI (1857-1939) 60

Plesman, A. (1889-1953) 50

Poortman, J.J. 23

Prinsen, M.J. (1899-1971) 58

Quay, J.E. de (1901-1985) 36

Rebholz, O. (geb. 1900) 60-61

Reijnders, I.H. (1879-1966) 36

Rivière, J. 51

Rob, zie M. van der Stoep

Romme, C.P.M. (1896-1980) 36

S., van 34

S., B. van der 32

Sanders, E. 11

Sanders, W.E. (geb. 1908) 61

Sas, G.J. (1892-1948) 73

Schalker, C. 81

Schallenberg, Fr. (1905-1949)
12, 50, 63-67, 68-70, 76, 78,
82

Scheffer, H.J. (geb. 1919)

('Rooie Chris') 31, 78-79

Schermerhorn, W. (1894-1977)
13, 27

Scheuer, Ch.L. (1884-1950) 28,
34, 59-60

Schöffer, I. 69

Schuhmacher, E.T. 60

Schuur, J.J. van der (1915-1969)
49, 52

Siedenburg, H. (1908-1990) 61

Sijpesteijn, J.P. (overleden in
1968) ('Bram') 42-43, 49-50,
80

Sikkel, N.J.G. (1897-1955) 50

Sintmaartensdijk, G. van 51

- Smallenbroek, J. (1909-1974) 36
 Spek, A.C. van der 65-66
 Stapelkamp, A. (1886-1960) 36
 Steiner, R. (1861-1925) 23
 Stikker, D.U. (1897-1979) 15-
 16, 33, 75, 81
 Stoep, M. van der (overleden
 in 1945) ('Rob') 78
 Straten, H. van 69
 Swarttouw, C. 19, 33
 Sweerts, P.M.E. (geb. 1918) 60-
 65, 68-70
- Talstra, E. 27
 Tans, M. 42, 44-46
 Tenkink, J.C. (1899-1986) 31
 Termaten, J. (geb. 1893) 48, 77
 Themans (geb. 1894), I.L. 19, 33
 Tilanus, H.W. (1884-1966) 31,
 36
 'Toontje', zie J. van der Kooij
- Ubink, J.B. (1884-1960) 23
- Valstar, L.M. (1908-1944) 18
 Veenendaal, H. (1899-1948) 73
 Velsen, A. van (1895-1961) 21,
 50
 Verhoef, A. 26, 48, 66, 76
 Versteeg, J. (geb. 1885) 12, 50,
 59, 70, 81
 Verweij, G.J. 62
 Veth, C. (1880-1962) 23
 Visser, W.A.J. (1904-1975) 12,
 50, 66-67, 71-73, 81, 84
 Vogeler, R.A. 11
 Vos, Jeanne de 51
- Waals, A. van der (1912-1950) 12
 Wastenecker, J.G.M. 36
 Wedemeyer, R. (overleden in
 1948) 73
- Weijden, J.B. van der (geb.
 1899) 23, 27-28
 Westerling, R. (1919-1987) 11,
 63
 Wijers, Th.R.J. (1891-1973) 75
 Wijffels, F.C.M. (1899-1968) 16
 Wilde, J.A. de (1879-1956) 36
 Wolf, A.A.W. (1903-1982) 26-
 28, 33, 60, 67-70, 76
 Wooning, W.C.J. (1892-1956)
 25
 Zwolsman, R. (1912-1988) 27

Omslagontwerp: Wim Zaat, Moerkapelle
Zetten en opmaak: Velotekst (B.L. van Popering), 's-Gravenhage
Druk en afwerking: Ten Brink Meppel bv

In dit onthullende boek wordt de lezer een boeiend inzicht gegeven in de schimmige wereld van de naoorlogse particuliere veiligheids- en inlichtingendiensten.

Centraal staat de Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland (SOAN).

Dit was een particuliere anticommunistische organisatie met een eigen geheime dienst, die tussen 1947 en 1950 een Gladio-achtige afdeling had. Vooraanstaande politici als Beel en Stikker verleenden hun steun en vele prominente bedrijven stelden riant bedragen ter beschikking voor de anticommunistische strijd.

Uiteindelijk greep de overheid in en kwamen kwalijke en onthutsende praktijken boven water. De auteurs konden speciaal voor dit boek vele geheime archieven in Nederland raadplegen, waaronder het archief van de BVD.

9 789012 066112

ISBN 90 12 06611 5

Sdu Uitgeverij Koninginnegracht Den Haag